

Leading Health Care

LHC REPORT NR 2, 2021

Mats Tyrstrup &
Majid Asgari

Policynivåns blinda fläck

OM BEMÖTANDET AV UNGA
MED KRÄNGLIGA BETEENDEN

Innehåll

Förord Leading Health Care	5
Författarnas förord	7
Några preciseringar och en introduktion till texten	9
Arbetets fokus.....	9
En första avgränsning och den teoretiska hemvisten.....	10
En andra avgränsning.....	10
Perspektivet beteenden – en precisering	10
Institutioner och professioner.....	11
Frågorna.....	12
De centralaste iakttagelserna	13
Antalet relationer	14
Relationernas kvaliteter	14
Effekter och resultat av insatser.....	15
Personcentrering och ökande komplexitet	16
Två hypoteser om	18
... roll- och relationskulturer	18
... policynivåns blinda fläck	20
Sakområdena – två huvudfokus	23
Det kompensatoriska uppdraget	23
Neuropsykiatriska funktionsvariationer.....	24
Tillämpade teorier	26
Socialkonstruktivism	26
Institutionell teori.....	27
Systemteori	28
Komplexitetsteori	29
Kommunerna – bakgrund och verksamhetsexempel	32
Botkyrka kommun.....	32
Burlövs kommun.....	33
Lunds kommun.....	34
Ystads kommun.....	35
Exempel på team och specialverksamheter.....	35

Stöd till barn och unga – problem och perspektiv	37
Vårdnadshavarna	38
Professionerna	39
Auktoriteter och bemötanden	40
Utredningarna	42
Den sociala utredningskontexten	43
Verktyg, metoder och rutiner	44
Två tentativa frågor	45
Val av skolmiljö som insats	46
Insatser i skolan	47
Insatser för livet i övrigt	48
Fler tentativa frågor	50
Organisering av arbete med barn och unga	54
Vilket ansvar – och vems?	55
Andra gränsdragningar	56
Kraven på samverkan	58
Ledarskap som relationskrädderi	59
När gränser nås	60
Överlämningar	62
Konsten att lämna över	63
Kulturer, metaansvar och ledarskap	65
Skisser över ett antal paradoxer	68
Anvisade instanser	68
Regelverk, riktlinjer och tolkningar	70
Behov kontra erbjudanden	71
Effekter och resultat	73
Individ- respektive institutionsnivån	74
Sammanfattning och slutsatser	76
Särbehandlingen	76
Normaliseringen	77
Relationsintensiteten	79
Överlämningarna	80
Formaliseringen	81
Hemmasittarna	83
Diagnoserna	85
Personberoendena	86
Konstellationerna	88
Kommunkontexten	89

Precisionen.....	90
Slutord.....	93
Appendix 1. Metodbeskrivning.....	96
En induktiv ansats	96
Kvalitativ studie.....	97
Tematisk analys.....	97
Dokumentstudier och andra källor	98
Bedömningskriterier.....	98
Appendix 2. Barns uppväxt – en historik.....	100
Att sörja för barnens utveckling.....	100
När uppväxten misslyckas	102
Vägar ut i livet.....	103
Utbildningsexplosionen.....	104
Lärarkets professionalisering	105
Filantropen blir socialsekreterare	106
Föräldrarna, samhället och professionerna – och resan mot vuxenvärlden.....	107
Referenser.....	110
Elektroniska källor	113

Förord Leading Health Care

Det är alltid en stor händelse när ännu en LHC-rapport ser dagens ljus. Vi har sedan starten 2009 arbetat med att utveckla och förmedla organisationsteoretiska insikter inom hälsa, vård och omsorg. Denna rapport handlar om skolan och socialtjänsten. Mer specifikt handlar den om bemötandet av barn och unga med så kallade krångliga beteenden. För en del kan detta te sig märkligt eftersom hälsa, vård och omsorg ofta tolkas som hälso- och sjukvård. Den senare har traditionellt reserverats för sjukhus och medicinska frågor, om än med en minst halvsekellång strävan att uppmärksamma primärvården mer (vilket vi inte sett så stora spår av rent praktiskt och resursmässigt dock).

För LHC är den rapport du nu läser en både rimlig och logisk publikation sett till vårt verksamhetsområde. Låt mig ge en kort bakgrund till varför LHC är vad vi heter. Namnet har tre ord som i sina kombinationer täcker in aktiviteter och områden som berör fler delar av samhället än vården. Att bli ledande genom fokus på ledning är den första innehållsdeklarationen. Vi är samhällsvetare, organisationsteoretiker och företagsekonomer och organisering är sedan länge ett saknat begrepp i välfärden. Mats Tyrstrup och Majid Asgari gör en organisationsanalys av arbetet med krångliga beteenden och psykisk ohälsa. Som de skriver är det "...organisatoriska företeelser och fenomen, inklusive deras förväntade eller tänkbara effekter, vi har undersökt".

Hälsa, ord nummer två, pekar på ett salutogent perspektiv som återfinns mycket tydligt i rapporten. Det handlar om att se möjligheter och styrkor och förmågor och inte bara brister hos barnen. Ord nummer tre, omsorg, pekar mot att det handlar om bredare åtgärder än rent medicinska eller betygsmässiga. Vi bryr oss om personen som en hel människa. När författarna skriver om neuropsykiatriska funktionsvariationer är det sammansatta health care en helt nödvändig, men oftast inte tillräcklig, del i de insatser vi gör för dessa barn.

Att bortom medicinen, pedagogiken och det sociala arbetets domäner studera hur aktiviteter och insatser organisatoriskt vävs samman för att lösa komplexa problem i utsatta och individuella situationer ger många viktiga och djupt saknade insikter. Författarna konstaterar att den väv av struktur och generaliserad ordning vi idag är fixerade vid aldrig kan svara upp mot behovet av att skraddarsy de relationer som behövs mellan alla inblandade aktörer. I dagens policyperspektiv, där det mer handlar om regler och riktlinjer än politisk inriktning och vilja, konstaterar de att en stor del av det mellanmänniska organiserandet är en blind fläck. Resonemangen som förs är lika giltiga för multisjuka patienter som skradderiet för att åstadkomma en personcentrerad nära vård.

Författarna nämner själva i sitt förord alla uppdragsgivare och uppgiftslämnare, här vill jag bara rikta ett djupt tack till er alla. Utan er blev det ingen samhällsvetenskaplig forskning! Och så vill jag tacka Mats och Majid för ett gediget utfört arbete. Jag är glad att vi får den bredden i vår verksamhet som ni bjuder på!

Trevlig läsning!

Stureby i augusti 2021

Hans Winberg
Generalsekreterare
Stiftelsen Leading Health Care

Författarnas förord

Våren 2019 diskuterade vi en fråga ganska intensivt. Vi kände dessutom en viss oro. Frågan var om det går att formulera riktlinjer för hur man ska hjälpa personer i skolåldern som har lite krångliga liv? Oron gällde att svaret skulle vara nej! Eller, tydligare uttryckt: Nej, riktlinjer är svåra att översätta i effektiva stöd- och hjälpinsatser. Med riktlinjer avser vi det som produceras på policynivån. Denna sträcker sig – i sin tur och som vi ser det – från kommunernas förvaltningsledningar via regioner, myndigheter och departement hela vägen in i Sveriges riksdag.

Det här var i kölvattnet efter Tillitsdelegationens arbete. Många hade diskuterat New Public Management. Vissa menade att modellen väsentligt försämrade offentlig sektor snarare än varit behjälplig i ledningen av den. (Här skulle det kanske ha stått styrningen av den men vi menar att begrepp har betydelse och att styrning låter väl ensidigt och centralistiskt). I sina detaljer innehöll kritiken mot NPM många element. Ett var att metoden försvårade för professionerna inom offentlig sektor att fullgöra sina uppgifter. Regeringen såg ett behov att göra något. Tillit – i meningen lita på specialisterna – blev en nyckelidé och Tillitsdelegationen såg dagens ljus.

Utvecklingen ska nog betraktas som en del av en generell tendens till centralisering under de senaste decennierna. Efter 1980-talets decentraliseringar, teamarbeten, rivna pyramider och vidgade lokala handlingsutrymmen kom den centraliserande motkraften. Inom näringslivet pratade man om aktieägarvärden och, inte minst, behovet av aktivare ägare. Motsvarande diskussioner och orientering mot huvudmännen förekom i offentlig sektor. Politikerna klev fram och började ställa både nya och tydligare formulerade krav. Åtminstone föreföll det så. Det lät i varje fall potent i den offentliga debatten. Nu skulle det bli verkstad!

Vårt intresse var inte bara policynivån utan även ungdomar som det inte gick så bra för i skolan. Vi bestämde oss för att vi skulle titta på just barn och unga med svårigheter i skolan. Inte minst de som också hade en, ibland flera, neuropsykiatriska funktionsvariationer. Vi gjorde en del förberedande arbete och förstudier. Vi tittade på de dokument som reglerar skolans kompensatoriska uppdrag. Särskilt samarbetet mellan socialtjänst och skola när det handlar om barn och unga med neuropsykiatriska funktionsvariationer. Vi ställde samman en kortare PM och kontaktade ett antal kommuner. Några tackade nej till att medverka. Fyra tackade ja – Ystad, Burlöv, Lund och Botkyrka.

Vi hann genomföra sex av åtta planerade workshoppar. Inom Botkyrka hade man redan under vintern 2019/2020 annonserat att man ville senarelägga workshopparna. Planen var att genomföra dem under våren och försommaren 2020.

Av enkelt insedda skäl var inte något sådant möjligt när pandemin gjorde sin entré som socialt faktum. Däremot genomfördes intervjuerna med chefer och medarbetare inom kommunen. Dessa gjordes i allt väsentligt via telefon och under hösten 2019. Som kompensation för de uteblivna workshoparna har vi erbjudit oss att genomföra en större workshop med kommunen så snart restriktionerna för umgänge tillåter något sådant.

Med övriga tre kommuner genomförde vi två workshopar inom varje kommun. Det skedde mellan november 2019 och februari 2020. Alla som arrangerade och deltog bemött oss med både stort intresse och utforskande nyfikenhet. Alla har dessutom varit generösa när det gäller att vänta på slutrapporten. Ohälsa i omgångar har stört skrivandet och pandemin gjorde en del diskussioner om både analyser och resultat svårare än annars.

Den här studien hade inte varit möjlig utan bidrag från ett stort antal personer. Dessa är vi skyldiga ett stort tack. Naturligtvis gäller detta inte minst det 35-talet personer som vi har intervjuat. Men också de ungefär lika många som medverkade i workshoparna utöver dem vi hade intervjuat. Det är runt 70 personer, under tre timmar, vid två tillfällen. I runda slängar tio arbetsveckor! Varmt tack!

Ett särskilt tack vill vi rikta till de som tackat ja till att deras kommuner skulle medverka. Och därför personligen, eller genom sina medarbetare, hjälpt oss att organisera arbetet med både intervjuerna och arrangemangen av och kring de workshopar vi genomförde i kommunerna. I Ystad hjälpte oss Dennis Hjelmström, Carolina Palm och Alexandra Hansson. I Lund fick vi hjälp av Inger Fröman och Harald Gegner. Mats Jönsson och Sandra Tauberman bistod oss i arbetet i Burlöv och i Botkyrka stod Gunilla Berghager och Bo Karlsson för hjälpen. Ett stort och varmt tack till er alla!

Stockholm och Uppsala sommaren 2021

Författarna

Några preciseringar och en introduktion till texten

Den här texten är resultatet av ett drygt årslångt forskningsprojekt. Tillsammans med fyra kommuner – från söder och norrut Ystad, Burlöv, Lund och Botkyrka – startades projektet *Policynivåns blinda fläck*. Detta var i augusti 2019. Bakgrunden var att vi i egenskap av organisationsforskare undrade över träffsäkerheten i de insatser samhället erbjuder människor med vad vi kan kalla krångliga behov. Eller möjligen krångliga beteenden. Hur precisa är de här insatserna i termer av deras effekter? Förutsedda såväl som oförutsedda. Kända såväl som mindre kända. Där började vi.¹

Arbetets fokus

Barn och ungdomar med svårigheter i skolan, ibland på grund av neuropsykiatriska funktionsvariationer, har i många fall just krångliga behov och beteenden. Att dessa barn och ungdomar får hjälp – ju tidigare desto bättre – är extremt angeläget. Det är också de här barnens och ungdomarnas livssituationer och beteenden som stått i fokus för forskningsprojektet. Inklusiva det stöd och de insatser skolan och socialtjänsten erbjuder dem och deras anhöriga. Framför allt har vi tittat på hur hjälpen organiseras.

Den hjälp dessa barn och ungdomar får måste vara effektiv. De befinner sig i den fas av livet när många förutsättningar för deras framtid byggs upp, formas och ibland raseras. Vi vet exempelvis att personer som är kriminellt belastade inom områden som våldsbrott, droghandel och egendomsstölder brukar sakna kompletta grundskolebetyg. Vanligen finns även en neuropsykiatrisk funktionsvariation med i bilden. Ibland flera. Kunde de här alltför ofta unga killarna hjälpts till en annan och bättre livsutveckling? Forskningsprojektets fokus är i den meningen ett område där samhällets insatser är avgörande – för de berörda personerna, för deras närstående men även för samhället som sådant, inklusive de medborgare som direkt eller indirekt drabbas av brottsligheten. Det ska påminnas om att även för de barn och unga som inte hamnar i brottslighet, och deras anhöriga, kan konsekvenserna av en misslyckad skolgång vara betydande. Såväl livssituationerna över tiden som hälsan kan påverkas negativt.

---

¹ Vad gäller metodfrågor och tillvägagångssätt hänvisar vi till Appendix 1.

En första avgränsning och den teoretiska hemvisten

Insikter om hur samhällets olika institutioner kan möta människor som behöver komplicerad hjälp är till en del generaliserbara. I de aktuella institutionerna hittar vi visserligen en rad professioner. Var och en med sina specialistkunskaper, färdigheter och tillvägagångssätt. Ibland baserade på evidens. Stundom på beprövad erfarenhet. Huruvida dessa är eller inte är generellt gångbara ska vi låta vara osagt. Det ligger utanför vår kompetens att avgöra. Och här har vi en av studiens mest centrala avgränsningar. Projektets utgångspunkt är istället organisationsforskningens. Alltså studier av organisering och ledning i termer av rutiner, arbetsmetoder och samarbetsformer – inklusive dessas effekter och effektivitet. Det är insikter i de här senare termerna vi anser kan generaliseras. Åtminstone till en del. Därför har rapporten, menar vi, en viss relevans för både äldreomsorgen och kriminalvården, för att kasta fram två godtyckligt valda exempel.

En andra avgränsning

Det har indikerats ovan att vi haft ett beteendeperspektiv under forskningsarbetet. Detta betyder emellertid inte att vi i detalj har kartlagt beteenden bland de barn och ungdomar som är aktuella i studien. Vad vi däremot har gjort är att samla en rad exempel på barns och ungas verkliga livssituationer och beteenden. Den forsknings-tekniska termen skulle kunna vara intensiva fallstudier. Vi har fått dessa berättelser oss till livs genom intervjuer och workshops. Vi har lyssnat på dem i radiodokumentärer. Vi har läst om dem i såväl artiklar som forskningsrapporter. Och vi använder dem i första hand för illustrerande ändamål.

Perspektivet beteenden – en precisering

Den ovanstående, och andra avgränsningen, är central. Att i detalj kartlägga barn och ungdomars beteenden, särskilt om dessa är kopplade till problem i både skola och privatliv, hade krävt en helt annan och mycket mer omfattande ansats. Inklusive etikprövning och ett etiskt ramverk utöver vad som standardmässigt tillämpas inom samhällsvetenskaperna.

När vi talar om ett beteendeperspektiv ska detta därför tolkas metaforiskt. En hänvisning till och påminnelse om att en livssituation alltid är en sorts summering av ett stort antal beteenden. Och att det därför handlar om en komplexitet vad gäller relevanta beteenden – både egna beteenden och andras – vilka sammantagna formar livssituationer och händelseförlopp. Även de vilka är försvårande för framgångsrik

skolgång och som man därför kan behöva hjälp att hantera. Exempelvis genom olika kompensatoriska insatser inom skolan eller kanske korttidsvistelser på LSS-boenden.

Återigen har vi alltså inte gjort några direkta kartläggningar av aktuella barns och ungdomars beteenden och beteendemönster. De data vi haft tillgång till är i den meningen sekundärdata. I den utsträckning vi använt sådana har vi granskat samtliga källor för att bedöma deras trovärdighet. I ett antal fall har aktuella beskrivningar av beteenden och beteendemönster gjorts av direkt berörda personer. Såväl barn och ungdomar som deras anhöriga. En källa är de radioprogram, dokumentärer på Sveriges radio P1, vi har lyssnat igenom som en del av vårt arbete. Vi påstår, mot ovanstående bakgrund, att vi har en både god och adekvat bild av hur de beteenden och beteendemönster kan se ut som knyter an till svårigheter i första hand inom skolan. Vad gäller neuropsykiatriska funktionsvariationers beteendeuttryck är dessa väldokumenterade i litteraturen.

Institutioner och professioner

En utgångspunkt i beteenden är även en utgångspunkt i livets och livssituationens alla tänkbara aspekter och detaljer. Inklusiva alla otaliga möjligheter på vilka dessa går att kombinera. Den killes eller tjejs skolgång som vacklar, måhända på grund av en neuropsykiatrisk funktionsvariation, innehåller extremt många komponenter och eventualiteter. Ibland dessutom dynamiska. Självfallet finns det både mönster och gemensamma nämnare i dessa barn och ungdomars ageranden. Sådant professionella kan känna igen, misstänka eller rent av sluta sig till. Detta till trots handlar det i grunden om en svåröverskådlig komplexitet. En komplexitet som består av ett stort antal möjliga livsomständigheter, personlighetsdrag och sociala förutsättningar. Det gör hjälp och stöd åt dessa unga till en precisionssyssla av pyramidala mått.

Hantering av den sortens komplexitet som är aktuell är inte någon av paradgrenarna bland våra institutioner – för att uttrycka saken milt. Institutioner, exempelvis socialtjänster och skolförvaltningar, är skapade för att tillämpa regelverk, principer och föreskrivna procedurer. Därtill under rimligt standardiserade förhållanden.

Utgångspunkten är att identiska eller åtminstone snarlika ärenden är vad som ska hanteras. Vilket i sin tur stimulerar utvecklingen av rutiner. Ju mer standardisering och upprepning desto bättre. Åtminstone sett ur ett administrativt perspektiv och med kostnadsnivåer som måttstock på framgång.

Tills vi får tillgång till mycket kvalificerad artificiell intelligens är det bara människor – professionella personer – som kan handskas med den aktuella komplexiteten. När de gör detta är de institutionella förutsättningarna endera underlättande eller – i värsta fall – försvårande. Därför utvecklar personer som har och utövar en profession olika sätt att hantera framför allt de försvårande förutsättningarna. En sorts individuella, ibland kollektiva, metoder för att verka i gränslandet mellan det uttryckligen tillåtna

eller rekommenderade och det som inte är sanktionerat men erkänt effektivt. Uttrycket ändamålen helgar medlen säger något om just hur professionella ibland ersätter riktlinjer eller principer med mer situationsanpassade bedömningar, beslut och tillvägagångssätt. Oftast till gagn för den som ska hjälpas. Men det är också i de här gränsländerna som både maktmissbruk och etisk stress kan frodas.

Frågorna

Det är där – i gränsländerna mellan institutionella förutsättningar, professionella medarbetares insatser och de människor institutionerna ska betjäna – som kunskaper om organisering kan erbjuda viktiga och generaliserbara insikter. Bland annat genom att tillämpa olika perspektiv, aggregeringsnivåer och analysmetodiker. Det är med hjälp av dessa tre verktyg, sammantaget med de fyra teoretiska fält vi ska återkomma till, som vi har bedrivit vår forskning. Och mer bestämt då att genomlysna fyra kommuners sätt att hantera dels skolans kompensatoriska uppdrag, dels omsorg och stöd åt familjer vars barn eller unga (möjligen) har neuropsykiatriska funktionsvariationer. Frågorna är följande;

- Enligt vilka principer och mönster organiserar kommuner den hjälp de erbjuder barn, unga och deras vårdnadshavare i samband med problem i skolan och/eller vid neuropsykiatriska funktionsvariationer?
- Om man tillämpar kunskaper om effekter av organisering vad kan då sägas om;
  - Vad utmärker de sätt på vilka de aktuella verksamheterna är organiserade och vilka konsekvenser som därför är att förvänta?
  - Hur väl svarar den hjälp som erbjuds mot barns och ungas behov av stöd på beteendenivån (jmf exempelvis ”coping strategies”, närmast hanteringsmöjligheter eller verktyg översatt till svenska)?
  - Finns det skäl att misstänka att det förekommer oavsiktliga (omedvetna) negativa effekter av sätten på vilka hjälpen har organiserats och i så fall vilka skulle dessa kunna vara?

De centralaste iakttagelserna

Undersökningen av de fyra kommunernas sätt att hantera kompensatoriska insatser i skolan respektive stöd vid neuropsykiatriska funktionsvariationer har gjorts från organisationsteoretiska utgångspunkter.² Det är med andra ord organisatoriska företeelser och fenomen, inklusive deras förväntade eller tänkbara effekter, vi har undersökt. Det är med detta i åtanke som resultaten ska tolkas. Vi har alltså inte använt vare sig begrepp eller teorier från fält som specialpedagogik, socialt arbete eller behandlingsmetodik. Något som hade varit både tänkbara och intressanta alternativ. Men också en i fundamental mening helt annan ansats och studie. Vår ambition har varit att undersöka vilka mönster som framträder om man undersöker just organiseringen av arbetet med att hjälpa barn och ungdomar med krångliga behov och beteenden. Det är nämligen så de uppfattas.

I det här kapitlet presenterar vi några av de mest fundamentala aspekterna på vad vi menar oss ha sett genom vår studie. Och här handlar det om aspekter vi menar är särskilt intressanta för den som vill vidareutveckla, och i några fall kanske mer eller mindre radikalt förändra, hur de aktuella verksamheterna har organiserats. Med verksamhet menar vi inte vare sig de berörda organisationerna eller enheter inom dessa. Vi syftar på de *resultat* tanken är att uppnå och *tillvägagångssätten* för att nå dem och hur detta organiserats. Alltså behandlingsresultaten om man så vill respektive metoderna för att nå dessa.

Det är några iakttagelser vi vill lyfta fram redan här. Iakttagelser som kan vara bra att känna till redan innan man tar del av beskrivningarna av hur verksamheterna är organiserade. I kapitlet *Sammanfattning och slutsatser* kommer den fullständiga genomgången av de totalt elva områdena vi menar oss kunna beskriva som åtminstone potentiellt problematiska. Eller utvecklingspotential om man föredrar att se saken så. Där kommer vi även att återkomma till, och påminna om, det som tas upp här. Så att beskrivningen blir fullständig och sammanhållen.

Framför allt två förhållanden vi vill peka på redan här. En gäller relationer och hur relationer kan inverka på just behandlingsresultaten. Här menar vi oss se såväl risker som utvecklingsmöjligheter. Den andra gäller risken att de metoder som används, och hur verksamheten är organiserad, kan inverka menligt på vad det är man försöker uppnå. Men låt oss börja med relationsaspekten.

---

² I sin tur preciserad genom de fyra metaperspektiven: Socialkonstruktivism, institutionell teori, systemteori och komplexitetsteori.

Antalet relationer

Många av de som ger stöd och hjälp åt unga med krångliga beteenden är specialister. Ofta dessutom med kompetens rörande just unga människor. Kort sagt är de specialister på ungas lärande, livsvillkor och utvecklingsfaser. Mot den bakgrunden är vi förvånade – för att uttrycka saken milt – över den förhållandevis undanskymda plats mellanmänskliga relationer har förpassats till vad gäller förekommande tanke-, syn- och arbets sätt. Det pratas märkligt lite om relationer och allt som kan vara förknippat med sådana. Saken har en kvantitativ och en kvalitativ sida. Den senare återkommer vi till.

Den kvantitativa aspekten handlar om antalet personer de aktuella barnen och ungdomarna, men även deras vårdnadshavare, kommer i kontakt med. En del möten och kontakter kan naturligtvis vara engångsföreteelser. Det kan också handla om människor barnen och ungdomarna träffar vid ett antal tillfällen. I vissa fall ett stort antal gånger. Oaktat vilket innebär detta många anknytningar men även frekventa uppbrott. Barnledigheter, utbildningar och att personer byter jobb är inte ovanligt i de aktuella miljöerna. Det gör att även de personer tanken är att barn och unga ska ha kontakt med lite längre tid kan bli föremål för separationer och nya anknytningar. Vi vet att barn ofta upplever antalet personer de har kontakt med som ansträngande. Värre är att ju mer komplicerade barnens och ungdomarnas behov är, desto fler personer kommer de i kontakt med. Ett förhållande det har berättats väldigt lite om, rent generellt, i de intervjuer och andra underlag vi har haft att tillgå. Och mycket få, om några, har diskuterat antalet relationer respektive kontakter som ett potentiellt problem.

Vi ser två möjliga förklaringar. Antingen är förhållandet så välkänt och redan omhändertaget att man inte nämner saken av det skälet. Eller så tänker många berörda inte i de här banorna. Det senare skulle i så fall vara oroande. Samtidigt som det skulle exponera betydande utvecklingspotential.

Relationernas kvaliteter

Den kvalitativa sidan av saken kan introduceras ungefär så här. Det finns social-psykologiska teorier och modeller som visar hur dynamiska processer spontant formar relationerna mellan människor. Även då flera personer är berörda – grupper om man så vill – vet vi att relationer utvecklas automatiskt och kan ha olika kvaliteter. Relationer kan variera i termer av innehåll och vad de representerar för de inblandade. Vi vet också att de processer som sker spontant är påverkbara, de kan regisseras om man så vill, i riktning mot vissa önskvärda kvaliteter snarare än andra mindre önskvärda. Fält som grupp teori, gruppdynamik och grupputveckling är alla exempel på den här typen av teoribildningar. Parterapi och familjerådgivning bygger just på att

relationer inte är av naturen givna utan kan både påverkas och förändras – såväl medvetet som avsiktligt.

Det finns visserligen mycket hokus pokus inom de här områdena i de fall en vetenskaplig grund saknas. Aktiviteter vilka närmast kan beskrivas som en sorts sociala regndanser för att framkalla krafter vilka påstås kunna förbättra exempelvis hur väl en grupp fungerar. Precis som personlighetstester har varit föremål för omfattande kritik under senare tid har även relationsarbete varit ifrågasatt. I båda fallen vad gäller just den vetenskapliga underbyggnaden. Men det finns evidensbaserade metoder för hur man medvetet kan utveckla alternativt förändra relationer inklusive dynamiken i dem.

Mot den här bakgrunden menar vi, i egenskap av organisations- och ledarskapsforskare, att här finns utvecklingspotential. Alltså att arbeta mer medvetet med kvaliteten på de aktuella relationerna jämfört med vad som förefaller vara fallet idag. Och då generellt sett! Framför allt vad gäller relationer mellan de som ska stöttas och hjälpas – unga och deras närstående – och de professioner de kommer i kontakt med. Men det gäller även relationerna inom och mellan företrädare för de aktuella professionerna. Inte minst då människor kommer från olika förvaltningar, organisationer eller organisatoriska enheter. Det som förekommer – naturligtvis – är arbete med att stödja de familjer vars barn och unga är föremål för kompensatoriska insatser. Särskilt då neuropsykiatriska funktionsvariationer finns med i bilden. Här ligger det i verksamhetens natur att arbeta med just ett relationsperspektiv och insatser i linje med ett sådant. Vad vi tänker oss är att all verksamhet som är aktuell borde genomsyras av ett sådant tänkande. Det organisationsteoretiska ramverk studien baseras på gör det troligt att detta skulle bidra väsentligt till de resultat man vill uppnå med aktuella barn och ungdomar. Särskilt den livskvalitet som barn, unga och vårdnadshavare kan få del av om man i högre grad skulle utgå från relationer och nätverk snarare än de organisatoriska ansvarsområdena.

Effekter och resultat av insatser

Utöver relationer vill vi även lyfta fram, och problematisera, att både aktiviteter och organisering av sådana producerar effekter. Det är ju själva poängen. Vi genomför olika aktiviteter med tanken att de ska ge upphov till vissa resultat eller effekter. Påpekandet kan måhända uppfattas som trivialt. Rent av märkligt. Men lägger vi till att resultat och effekter kan vara dels medvetna respektive omedvetna, dels avsiktliga respektive oavsiktliga, kommer saken möjligen i ett annat läge.

Den organisationsteoretiska utgångspunkt som studien är baserad på säger nämligen just detta. Vi måste förstå även de omedvetna och oavsiktliga resultat och effekter som uppstår genom organiseringen av en verksamhet. Inklusivt arbetet i linje med denna organisering. Annars förstår vi inte fullt ut de miljöer och verksamheter som det

handlar om. Och då, återigen, verksamheter i termer av resultat och tillvägagångssätt snarare än organisatoriska enheter eller ansvarsområden.

Ett mer lättamt sätt att uttrycka saken kan vara följande. En organisationslösning är alltid ett val av vilka problem vi avser att lösa till priset av de problem som lösningen kommer att ställa till med. De senare behöver, i sin tur, hanteras med andra medel än den aktuella organisationslösningen.

Efter denna introduktion kan det inte uteslutas, menar vi, att sätten att organisera arbetet med stöd och hjälp åt barn och unga med krångliga beteenden kan ha negativa konsekvenser. Därtill konsekvenser som inte är försumbara. Självfallet handlar det om resultat och effekter vilka är oavsiktliga och att medvetenheten om dem därför skulle vara låg eller möjligen obefintlig. En form av blinda fläckar. Det betyder inte – och därför finns det skäl att påpeka saken – att konsekvenserna skulle vara obetydliga. Dessa kan vara direkt allvarliga. Våra misstankar gäller i första hand två saker. För det första att sätten att organisera arbetet kan förstärka de problem tanken var att man skulle lösa. För det andra att en sammanhållande effekt kan vara, åtminstone i vissa fall, att aktuella barn och ungdomar utvecklar en identitet i termer av att vara problematiska. I vissa sammanhang används begreppet patientifiering³ för att beskriva hur exempelvis en vårdprocess kan leda till både pacifiering av en patient och anammandet av en identitet som just sjuklig. Man blir så att säga sin diagnos snarare än att fortsätta att vara den person man har varit och är, låt vara sedan en tid med en viss diagnos. Vi menar att det kan finnas en parallell till arbetet med att hjälpa barn och ungdomar med krångliga beteenden. De kan förvärva en identitet som problembarn och dito ungdomar.

Vi vill påpeka att vi inte pläderar för vare sig några förnekanden eller förminskningar. Tillkommande omständigheter i våra liv måste integreras i våra narrativ, våra egna berättelser, just om vilka vi är. Det sker när vi börjar skolan, om vi gifter oss eller då vi förlorar en vän eller närstående. Vid den sortens övergångar i livet måste vår historia och vår framtid integreras på nytt och framför allt på ett nytt sätt. Problematisk blir det emellertid om vår självbild förändras fundamentalt och dessutom i negativ riktning. Både självkänsla och självförtroende kan alltså stå på spel här. Men vi kan naturligtvis också ha fel.

Personcentrering och ökande komplexitet

Här behöver vi göra en del utvecklingar för att skapa en bakgrund till den slutsats vi vill lyfta fram. En första utveckling börjar i ambitionen att inom vård och omsorg arbeta

---

³ Begreppet myntades av Elsie Franzén 1998 i hennes analys av arbetslöshetsproblematiken när nyanlända ska integreras i samhället. Sätten att arbeta med de här personerna, menar Franzén, riskerar att producera en identitet och därmed ett förhållningssätt som strukturellt arbetslös.

personcentrerat. Motsvarande synsätt finns inom skolan i arbetet med det kompensatoriska uppdraget. Gäller det dessutom barn och unga som har neuropsykiatriska funktionsvariationer är såväl vården som omsorgen både närvarande och påtagliga.

Personcentrering, inklusive begrepp som brukar-, patient- och elevinflytande, låter självklart och naturligt. Den moderna doktrinen är att behov tillgodoses genom att medlen för att fylla dem samskapas av professioner och berörda exempelvis elever och deras närstående. Vad som är mindre uppenbart, måhända, är att personcentrering oavvisligen leder till att både situationen och det som ska göras blir komplexare. Det senare i framför allt en kvantitativ mening – alltså antalet aspekter att ta hänsyn till. Man kan säga att ju mer personcentrering desto komplexare uppdrag. En central aspekt är att när vi blir mer konkreta och specifika ökar vi komplexiteten. Tanken kan framstå som något oklar. Men genom det statistikerna kallar kombinatorik kan vi förstå mekanismen.

Låt oss göra ett tankeexperiment och anta att vi lever i en förhållandevis enkel värld. Enkel i meningen att alla människor i den här världen kan beskrivas med egenskaper som de antingen har eller inte har. Men deras egenskaper är inte enbart binära. De är även sinsemellan vad som kallas statistiskt oberoende. Det betyder att om vi exempelvis vet att en viss individ är brunöggd ger det ingen vägledning när det gäller att uppskatta ungefär hur lång den här personer kan tänkas vara.

För att kompensera för de två förenklingarna antar vi också att olika egenskaper är relativt vanliga. Vi är så generösa att varje given egenskap faktiskt beskriver en tredjedel av alla människor i den här världen. Eller, annorlunda uttryckt: två tredjedelar har *inte* den aktuella egenskapen. Sambandet mellan konkretisering och komplexitet kan då illustreras på följande sätt.

Den lägsta graden av konkretisering skulle motsvara att vi bara är intresserade av en enda egenskap. Låt oss säga ögonfärgen brun. Vi kommer att hitta bruna ögon hos $1/3$ av alla i den här världen. Har vi ett urval på hundra personer förväntar vi oss att egenskapen ska förekomma hos 33 av dessa.⁴

Blir vi något mer konkreta, och söker alla som dessutom är kreativa, kan vi förvänta oss att hitta runt 11 individer – bland de ursprungliga hundra – som både är brunögda och kreativa. Ju konkretare vi blir – alltså adderar egenskaper vi söker – desto sällsyntare blir personerna som har alla sökta egenskaper. Redan efter fyra stycken egenskaper – brunöggd, kreativ, utåtriktad och humoristisk – har bara drygt en procent av personerna i den här världen just den kombinationen av egenskaper. Efter ytterligare två sökta

---

⁴ Ska vi vara riktigt noggranna – statistiskt sett – kommer det att uppträda en fördelning, med ett väntevärde på 33 (0,33), som gäller för variabler med binära utfall.

egenskaper pratar vi promille. Söker vi någon med en kombination av tio egenskaper behövs runt 150 000 människor för att vi ska hitta en person som har alla.

De centrala slutsatserna är följande. Ju konkretare vi blir i vårt sökande, desto sällsyntare blir det vi söker. Ökad konkretion ger i den meningen en successivt alltmer komplex och sammansatt bild av just detta något. Tillämpar vi resonemanget på yngre med krångliga beteenden innebär detta att ju fler aspekter vi väger in i bedömningen av deras behov, desto komplexare blir det som behövs för att tillgodose behoven. I den meningen står personcentrering i direkt motsats till standardisering.

Gäller det unga med knepiga beteenden är det inte rimligt att utgå från att olika egenskaper och förutsättningar är, i strikt mening, statistiskt oberoende. Dottern till två nyanlända föräldrar befinner sig troligen i en socioekonomiskt utsatt situation och bor sannolikt i ett hyreshus. Men själva principen – antalet aspekter vi tar hänsyn till gör flickan alltmer unik – den stämmer fortfarande. Det gäller naturligtvis även hennes eventuella behov av stöd för att det ska gå så bra som möjligt för henne i skolan.

Mot personcentrering kan emellertid två andra saker ställas. Dels kraven på att människor ska likabehandlas. Dels de regelverk, riktlinjer och metoder vilka reglerar skolans kompensatoriska uppdrag respektive stödet till och runt unga med neuropsykiatriska funktionsvariationer. En konflikt uppstår mellan det specifika (personcentrering) och det generella (allmängiltiga). Vi ska återkomma till detta. Först måste vi emellertid återvända till de relationer vi diskuterade tidigare.

Två hypoteser om ...

Det finns två saker vi vill lyfta fram här trots att vi inte har direkta citat eller andra underlag att falla tillbaka på. Dessa kan nämligen motiveras med annan forskning respektive andra vetenskapliga teorier. Den ena är att avsaknaden av ett explicit relationsperspektiv kan ha en organisationskulturell förklaring.⁵ Den andra är möjligheten att policynivån saknar förutsättningar att formulera ändamålsenliga riktlinjer för stöd och hjälp åt unga med krångliga behov och beteenden. Policynivån kan ha en blind fläck. Vi utvecklar detta under nästa rubrik.

... roll- och relationskulturer

I två parallella studier⁶ kastar forskarna bakom studierna fram tanken att olika sätt att se på roller respektive relationer kunde vara organisationskulturellt bestämda. I dels en

---

⁵ Under Slutsatserna i kondenserad form kastar vi fram tanken att underskottet av resonemang om relationer och vikten av kvaliteten i dessa kunde bero på två saker. Antingen att detta är så självklart att det inte är något att prata så mycket om. Eller så representerar frånvaron en verklig frånvaro och då kräver detta sin förklaring. Det är den senare möjligheten som vi utgår ifrån under den här rubriken.

⁶ Tyrstrup (2017) samt Tyrstrup & Larsson (2017).

vårdmiljö, dels en skolmiljö fanns ett distinkt mönster i hur chefer och medarbetare uttryckte sig. Nämligen att roller beskrevs som organisatoriska företeelser och ansågs viktiga. Relationer däremot betraktades som något socialt, mindre viktigt och som man får på köpet genom att det finns människor i en verksamhet. I rollkulturer, tänker sig forskarna, skulle roller stå i förgrunden och detta på bekostnad av referenser till relationer. Dessutom med betoning på att roller kan vara olika. Det handlar om skillnader mellan människor vilka är hänförliga till just organisatoriska förhållanden. I relationskulturer däremot är det relationer som framhålls medan eventuella roller hamnar i bakgrunden. Det finns även en tendens till, argumenterar forskarna, att rollkulturer är de mer formella vid en jämförelse. Inklusivt betoningen av både formella och informella hierarkier. Relationskulturer däremot, hävdar man vidare, skulle vara mera informella och möjligen även mindre prestigefulla.

Forskarna betonar att de båda kulturerna, i den utsträckning de kan beläggas mer entydigt empiriskt, inte skulle vara bättre eller sämre i en allmän mening. Kulturerna är bara mer eller mindre ändamålsenliga givet verksamheten man bedriver. Det är exempelvis utmärkt, menar de, att kärnvapenbestyckade atomubåtar har en både uttalad och stark rollkultur. Detsamma gäller neurokirurgiska operationsteam. För att ta två av deras exempel.

En fråga värd att ställa är i vilken utsträckning socialtjänster och skolverksamheter genomsyras av roll- respektive relationskulturella karaktärsdrag. Det är nämligen fullt tänkbart att kulturen i en organisation kan ha rollkulturella särdrag trots att verksamheten handlar om relationer. Detta kan till och med vara önskvärt. Visst journalistiskt arbete respektive kriminalvård är två illustrativa exempel. Men det är också fullt tänkbart att en verksamhet som bygger på relationer kan dra nytta av relationskulturella inslag. Bemötande av barn och ungdomar med krångliga beteenden skulle kunna vara ett sådant exempel. Och då med brasklappen i den utsträckning det inte redan förhåller sig så.

De tillåtande och informella inslagen i en relationskultur behöver inte betyda att man utvecklar en osund gräns- och kravlöshet i verksamheten. Eller att det inte ska tillämpas en terapeutisk hållning av de medarbetare som möter de aktuella barnen, ungdomarna och deras närstående. Allt detta kan snarare betraktas som uttryck för ett medvetet och avsiktligt användande av relationers dynamik för att uppnå de resultat och effekter man strävar efter.

Vi har – som vi understrukt – inga entydiga belegg för att kvaliteten på arbetet med aktuella barn och ungdomar försämras av kulturerna i de inblandade verksamheterna.⁷ Däremot ger annan forskning skäl att tro att det förekommer rollkulturer och att dessa

---

⁷ Vi har inte systematiskt kartlagt kulturerna i de berörda verksamheterna. Vi har endast noterat de fragment vilka alltid lyser igenom under exempelvis intervjuer och workshops och kan tolkas som indikatorer.

kan påverka de aktuella verksamheterna menligt. Alltså kulturmönster som betonar organisatoriska roller snarare än de interpersonella relationer som förekommer. Emellertid är det vår uppfattning att det inte skadar att lokalt reflektera över kulturen som man är en del av och dess eventuella konsekvenser för behandlingsresultaten. Och naturligtvis då såväl de positiva som de negativa effekterna.

... policynivåns blinda fläck

Vår avslutande kommentar, just här och just nu, gäller organisatoriska avstånd⁸ och förutsättningarna för att kommunicera över sådana.⁹ Problemet kan illustreras med följande påstående. Ju konkretare något beskrivs desto komplexare blir bilden av detta något. På ett plan blir det vi beskriver (eller betraktar) tydligare. På ett annat blir det mer mångfacetterat och sammansatt.

Vi behöver definiera vad vi avser med policynivån. Med denna nivå menar vi, enkelt uttryckt, de forum inom skolans och socialtjänstens världar där olika regelverk och riktlinjer formuleras. Det handlar alltså om riksdagen, relevanta myndigheter men även det som sker i ledningarna för kommunala förvaltningar och regionernas beslutande organ. Kort sagt i alla sammanhang där vad som gäller, vilka som omfattas respektive har olika ansvar i sammanhanget utformas. Exempelvis hur skolans kompensatoriska uppdrag ska fullgöras eller vilka stöd man har rätt till som vårdnadshavare åt barn och ungdomar med neuropsykiatriska funktionsvariationer.

Enkelt uttryckt kan vi alltså tala om en policynivå respektive en verksamhetsnivå. Och vi påminner om att vi med verksamhet avser de insatser som görs för att uppnå vissa resultat eller effekter och hur detta organiserats. Inte primärt de organisationer eller enheter inom vilka verksamhet pågår. Idén är att policynivån ska leda¹⁰ verksamhetsnivån via just regelverk och riktlinjer. Eller om man så vill en särskild arbetsfördelning mellan den hierarkiskt centrala nivån respektive den hierarkiskt lokala nivån.

Vi menar att fokus i alltför hög grad ligger på att ta fram underlag till och formuleringar av regelverk och riktlinjer. Detta har att göra med maktens lokalisering. Alltså att makten ligger hos de vilka svarar för regelverken och riktlinjerna. Begreppet policynivå låter ungefär som ”där saker och ting bestäms”. Till en del är det naturligtvis så. Men att bestämma hur regelverk ska utformas och riktlinjer formuleras är en sak. Hur dessa efterlevs och implementeras, och i förlängningen vilka resultat och effekter som uppnås, är en helt annan. Det har absolut inget att göra med någon form av obstruktion

---

⁸ Frågan diskuteras i Tyrstrup (2017) och då som en aspekt på att organisera ledandet av skolverksamhet (empirisk gällde det gymnasieskolor).

⁹ Ibid.

¹⁰ Här hade det typiskt sett stått ”styra” i andra texter. Vi menar emellertid att ord och begrepp har konnotationer och dessa får sina konsekvenser. Styra anser vi är till sin natur något unilateralt och bör reserveras för exempelvis bilar och hangarfartyg. Människor ska ledas i den utsträckning detta behövs.

eller liknande. Det handlar om kommunikation och möjligheterna att kommunicera så att vad avsändaren avser överensstämmer med vad mottagaren uppfattar.

En betydande källa till problem med management är det underförstådda antagandet att kommunikation skulle vara förhållandevis enkelt. I sin tur en kvarleva sedan den tiden då det förhöll sig så. Produktion och försäljning av saker lät sig kläs i siffror och matematiken var det dominerande språket. Mängden komponenter som skulle köpas in, antalet som skulle tillverkas och hur många enheter som skulle levereras. Budgetar som kunde jämföras med utfall och avvikelser gick att ange i procent.

Trots att vi idag verkar i miljöer som är svåra att beskriva med siffror – annat än i en del triviala avseenden – lever antagandet vidare att skriftlig kommunikation skulle vara enkel att förstå. Står det i en riktlinje att ”närstående ska involveras” så är det väl bara att involvera dem.

Den modell av människan som ligger till grund för studien bakom den här rapporten är den tolkande människan. Modellen säger ungefär att det krävs aktivitet – tolkningar – för att vi människor ska se och förstå något. Vi måste aktivt sätta oss in i saker och ting och uppfattningar är något vi bildar oss. Detta kräver i sin tur tid, energi och uppmärksamhet.

Modellen säger också att olika människor kommer till olika uppfattningar om exempelvis innehållet i en text. Olika tolkningar. Det är därför vi pratar med varandra om filmer vi har sett och böcker vi har läst. Vi stämmer av vad vi har uppfattat. Vårt sätt att förstå och ta till oss saker är nämligen inte oberoende av vilka vi är eller vad vi sysslar med. Erfarenheter, kunskaper och värderingar formar vad vi ser och hör. Eller, om man så vill, hur vi förstår något. Detta har implikationer för kommunikationen inom en organisation, mellan olika organisationer och inte minst över de olika nivåerna inom sektorer som skolan och socialtjänsten.

Kommunikation sker alltid i och genom någon form av media. Ett vanligt sådant är samtalet. Andra exempel kan vara mejl, sms, chattar och föreläsningar. En stor del av vad som pågår i organisationer handlar om just att förmedla saker. Det sker i form av instruktioner, rapporter och allehanda möten för att ge några exempel.

Förenklat kan man säga att ju komplexare fråga, och därmed budskap, desto viktigare är att det valda mediet möjliggör kommunikation. Om två personer planerar att träffas går det utmärkt att lösa saken via sms: ”Ska vi ses i hörnan Storgatan/Smågatan klockan 13.00 idag?” Antingen svarar den andre OK eller kommer med ett alternativ. Oaktat vilket är sannolikheten hög att de förstår varandra och kan agera i linje med detta. Helt ovanligt är det emellertid inte att något – exempelvis hur man botar sjukdomar – är så komplext att det behövs flera år av utbildning, inklusive perioder av

handledd praktik, för att någon ska kunna tillgodogöra sig innehållet i det som kommuniceras.

Ur ett organisatoriskt perspektiv existerar det ett avstånd mellan vad vi här kallar policynivån och nivån på vilken de aktuella verksamheterna utförs. Ett avstånd som har kommunikativa konsekvenser. Kommunikationen mellan de båda nivåerna sker för övrigt och i allt väsentligt via olika sorters dokument. Lagar, riktlinjer och manualer är alla exempel på hur policynivån kommunicerar med verksamhetsnivån. Avrapporteringar, sammanställningar och statistik är exempel på hur verksamhetsnivån återkopplar. Låt vara att representanter för de båda nivåerna kan mötas på konferenser och i andra sammanhang där de har möjligheter att samtala med varandra. Något som till en del jämkar samman tolkningarna som görs på de båda nivåerna. Men då gäller detta i generella termer. Det kvarstår strukturellt präglade uppfattningar och synsätt hänförliga till de olika erfarenheter som görs på de båda nivåerna. Den tolkande människan förstår saker förankrat i hennes egna erfarenheter och vad hon därför håller för sant. Därför finns det kulturer – och inte minst kulturkrockar.

Unga med krångliga beteenden – oaktat varför – lever i komplexa sammanhang och har behov som kan vara svåra att tillgodose. I den utsträckning de alls går att identifiera. Unga är dessutom sinsemellan mycket olika och är så i många olika avseenden. Detta reser frågor om möjligheterna att kommunicera kring dem och deras situationer över olika organisatoriska nivåer. Vad är det möjligt att kommunicera om, mellan policynivån och verksamhetsnivån, när det gäller de aktuella barnen och ungdomarna? Det finns nämligen anledning att tro att policynivån är behäftad med blinda fläckar vad gäller de verksamheter man är satt att både reglera och stödja. Det finns skäl att återkomma till detta. Men då mot en bakgrund av den komplexitet som framträder när ambitionen är att barn och ungdomar med krångliga beteenden ska erbjudas hjälp och stöd.

Sakområdena – två huvudfokus

Nedan beskrivs de två områden som stått i fokus under forskningsprojektet. Det är alltså de två ”ingångar” kommunerna har kunnat välja mellan vad gäller fokus för framför allt de workshops som ingått i arbetet. De båda områdena är skolans kompensatoriska uppdrag respektive stöd vid neuropsykiatriska funktionsvariationer. Framställningen är en sammanställning av en rad underlag.¹¹

Det kompensatoriska uppdraget

Skolans mest centrala styrdokument utgörs av skollagen, läroplanen och skolförordningen. Det kompensatoriska uppdraget framgår bland annat av skollagens inledande kapitel där syftet med all utbildning i skolväsendet uttrycks. I den fjärde paragrafen står det att ”en strävan ska vara att uppväga skillnader i barnens och elevernas förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen” (SFS 2010:800 1 kap. 4§). I tredje kapitlet anges att alla elever ska ges ledning och stimulans så att de så långt som möjligt ska klara av kunskapsmålen. I första hand ska anpassningar göras inom den vanliga undervisningen. Om detta inte räcker är skolan skyldig att utreda behovet av stöd och erbjuda extra anpassningar och särskilt stöd. I läroplanen står det att skolan ”har ett särskilt ansvar för de elever som av olika anledningar har svårigheter att nå målen för utbildningen. Därför kan undervisningen aldrig utformas lika för alla” (Skolverket, 2018, s. 6).

Skolverkets stödmaterial kring extra anpassningar och särskilt stöd slår uttryckligen fast att skolan har ett kompensatoriskt uppdrag: ”Bestämmelserna om ledning och stimulans innebär att skolan har ett kompensatoriskt uppdrag. Utbildningen ska ta hänsyn till alla elevers olika behov, där en strävan ska vara att uppväga skillnader i deras förutsättningar.” (Skolverket, 2014, s. 10) Det är ett fundament i den svenska skolan att alla elever, oavsett bakgrund, ska ha jämlika möjligheter att lära sig och utvecklas.

---

¹¹ Bölte, S. (2019). ”Samhällets NPF-misslyckande kostar liv” i Dagens samhälle #23 2019, s. 10.
Jensen, L. (2017). Inkluderingskompetens vid ADHD och autism. Södra Sandby: Be My Rails Publishing.
Jobér, A. (2015). Social klass i skolan – Det kompensatoriska uppdraget. Stockholm: Natur & Kultur.
Lingström, J. (2018-7-11). ”Forskare ifrågasätter kompensatoriska uppdraget”. www.altinget.se.
Nilholm, C. (2019). En inkluderande skola: Möjligheter, hinder och dilemman. Lund, Studentlitteratur.
Skolverket (2014). Allmänna råd- Extra anpassningar, särskilt stöd och åtgärdsprogram. Stockholm.
Skolverket (2018). Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet. (5. rev. uppl.).
Skolverket (2018). Familjebakgrundens betydelse för betygen har ökat. Stockholm.
Socialstyrelsen (2019). Behov av nationella kunskapsstöd inom området neuropsykiatriska funktionsnedsättningar. Stockholm.
Socialstyrelsen (2019). Geografiska skillnader i förskrivningen av adhd-läkemedel till barn. Stockholm.

Det finns dock en djup klyfta mellan ideal och verklighet. Upprepade studier visar att skolan snarare är en plats där skillnader skapas, upprätthålls och förstärks.¹² Det kompensatoriska uppdraget är en stor samhällelig utmaning och många ifrågasätter om idealet om en likvärdig skola går att uppnå och om skolan verkligen kan utjämna ökande skillnader mellan barns och ungdomars förutsättningar?¹³

Våren 2018 släppte Skolverket en rapport som visade att familjebakgrunden fått ökad betydelse för betyget, vilket innebär att skolan är mindre likvärdig. Forskaren Henrik Jordahl, professor i nationalekonomi, är tveksam till att skolans kompenserande åtgärder kan lyckas. Med hänvisning till Stockholm kommuns i stort sett fruktlösa satsningar på det kompensatoriska uppdraget efterfrågar han mer forskning om vad skolan egentligen kan åstadkomma. Att kompensera för en sådan faktor som familjebakgrunden är mycket svårt, menar han, och understryker att det är viktigt att lägga pengarna rätt.

Givetvis kan skolan inte lösa alla samhällsproblem men det finns egentligen inget alternativ till att försöka motverka skillnader i skolan. Utöver de problem som skapas för elever och vårdnadshavare genereras en rad samhällsproblem av att skolan inte klarar av att kompensera för ojämlikheter. Det handlar bland annat om att samhället blir mindre effektivt om inte alla får möjligheten att nå sin rätta potential. Det får alltså negativ bäring på tillväxten och den ekonomiska utvecklingen om man slösar med talang och mänskliga resurser. Det skapar också en samhällelig disharmoni och en grogrund för motsättningar om barn från skilda omständigheter inte möts och därmed inte ges möjligheten att skapa förståelse för varandras olikheter. Ökad jämlikhet i skolan leder också till bättre förutsättningar för demokrati och representation. Den politiska demokratin främjas av att medborgare med olika bakgrunder finns representerade i samhällets styrande församlingar. Forskning visar även på ett samband mellan bristfällig utbildning och antidemokratiska värderingar. Dessutom är det välbelagt att såväl folkhälsa som benägenhet till kriminalitet hänger samman med utbildningsnivå. En längre utbildning påverkar hälsan gynnsamt och det är betydligt vanligare med allvarlig kriminalitet bland individer som lämnar skolan med låga betyg jämfört med de som har medelbetyg eller högsta betyg.

Neuropsykiatriska funktionsvariationer

Enligt Specialpedagogiska skolmyndigheten är en annorlunda kognition kännetecknande för ”neuropsykiatriska funktionsnedsättningar”. Personer som har denna funktionsnedsättning tänker, upplever och bearbetar sinnesintryck på ett annorlunda sätt. De neuropsykiatriska funktionsnedsättningsdiagnoser som Socialstyrelsen anger

---

¹² Jobér (2015).

¹³ Lingström, J. (2018-7-11).

som de vanligaste är ADHD, autismspektrumtillstånd, tics, inlärningssvårigheter, språkstörningar och motoriska störningar. De absolut vanligast förekommande diagnoserna är ADHD och autismspektrumtillstånd. De senaste tio åren har diagnostiseringen av olika NPF-tillstånd ökat kraftigt bland barn och unga. Sannolikt beror inte det på att symtomen blivit vanligare i befolkningen utan på ett förändrat kunskapsläge, bredare diagnoskriterier och att fler söker hjälp. Man beräknar att en stor minoritet av den allmänna befolkningen, ca 10-15 procent, har NPF-svårigheter av varierande grad. För de allra flesta är svårigheterna överkomliga. När symtomen är mer markanta brukar de upptäckas i samband med skolstarten. Det kan handla om inlärningssvårigheter, koncentrationssvårigheter eller läs- och skrivproblem. Ibland missförstås barnen som bråkiga. NPF-diagnoser är beteendediagnoser, de ställs utifrån individens beteende och inte utifrån någon medicinsk orsak även om det finns en biologisk bakgrund. Barn till föräldrar med låg utbildning eller svag ekonomi löper en större risk att få en ADHD-diagnos. Att det finns en socioekonomisk korrelation säger dock inget om kausaliteten. Det är inte ovanligt att flera diagnoser förekommer samtidigt, särskilt beträffande ADHD. Samsjuklighet förekommer även med andra psykologiska störningar som depression, ångestsyndrom och bipolärt syndrom. Totalt har i Sverige ca 115 000 personer minst en NPF-diagnos. Drygt 34 000 barn/unga under 18 år har huvuddiagnosen ADHD och drygt 12 000 barn/unga har huvuddiagnosen autismspektrumtillstånd.

Skolan ska ge stöd till elever som på grund av funktionsvariationer har svårt att uppnå kunskapsmålen. Styrdokumentet beskriver skolan som en inkluderande plats där elevers olikheter ska betraktas som styrkor och där de individuella behoven ska tillgodoses genom anpassningar i undervisningen. Det kan tyckas paradoxalt att man ska se olikhet som en tillgång samtidigt som man genom bland annat kartläggningar ska försöka identifiera brister i syfte att kunna hjälpa eleven i fråga. Ytterligare ett dilemma ligger i ambitionen att identifiera de elever som behöver extra stöd utan att de tillskrivs en avvikaridentitet och därmed stigmatiseras. Förhållningssättet till funktionsvariationer spelar härvidlag en avgörande roll. Man brukar tala om det dominerande synsättet som ett bristperspektiv vilket innebär att fokus ligger på att identifiera brister och att organisera utbildning och undervisning för att kompensera dessa brister. Det finns alltså en motsättning mellan å ena sidan ett dominerande patologiskt perspektiv och å andra sidan ett salutogent perspektiv som gärna talar om funktionsvariationer och är mindre problemorienterat. Sven Bölte, professor i barn- och ungdomspsykiatrisk vetenskap vid Karolinska institutet, menar att NPF är en diversitetsfråga snarare än en vårdfråga. Han påpekar att individer med NPF inte är sjuka utan annorlunda men att vi tycks ha svårt att sluta fokusera på svårigheterna. Vi behöver också se styrkorna och betrakta NPF-frågan som en fråga om inkludering, något som enligt Bölte fortfarande fungerar dåligt.

Tillämpade teorier

Nedan redogörs för fyra teorier, eller teoriområden, vilka har fungerat som den vetenskapliga referensramen för arbetet. I samtliga fall syftar vi på de versioner som återfinns inom organisationsteorin. Vi hade kunnat skriva socialkonstruktivistisk organisationsteori, institutionell organisationsteori, systemteoretisk organisationsteori och komplexitetsteoretisk organisationsteori. Vi tycker att detta vore lite språkligt otympligt. Varför vi avstått från att formulera oss så.

En del menar säkert att de fyra teorierna, i sina mest ortodoxa former, bygger på antaganden som är svårförenliga. Vi ser snarare saken ur perspektivet vad som är analytiskt ändamålsenligt vad gäller att strukturera och förstå den empiri vi har samlat in. Vi följer i den meningen en ganska pragmatisk svensk forskningstradition med, i vårt fall, hänvisning till Paul Feyerabend (1975). Utan och långt ifrån att dela alla hans uppfattningar och påståenden.

De fyra teorierna är utvalda för att kunna belysa de huvudsakliga perspektiven på empiriska underlag och tolkningsraster för arbetet i projektet. De har fungerat både problemformulerande och utgångspunkter för analys och, därför i förlängningen, även formuleringen av slutsatserna eller våra iakttagelser.

Socialkonstruktivism

Den teoretiska utgångspunkten i rapporten för att förstå och tolka resultaten är det socialkonstruktivistiska perspektivet. Synen på verkligheten formas av den kulturella och historiska kontext som människor befinner sig i. Vår kunskap om världen är inte en reflektion av verkligheten (sanningen) utan socialt och kulturellt konstruerad. Hur vi kategoriserar för att begripliggöra verkligheten, hur våra föreställningar byggs upp, är viktigt att studera inom den socialkonstruktivistiska forskningstraditionen.

Den amerikanske sociologen P.L. Berger lyfter särskilt fram språket och dess avgörande betydelse för att ge våra erfarenheter mening. Han menar att språket inte bara speglar verkligheten utan att det också konstruerar den. Hur vi föreställer oss saker, med tillhörande språkliga uttryck, påverkar hur vi betar oss. Socialkonstruktivism är en gemensam beteckning för flera nya teorier om kultur och samhälle men de flesta angreppssätt inom traditionen har några gemensamma grundläggande antaganden. En av premisserna är en kritisk syn på kunskap. Man menar att kunskapen om världen inte kan förstås som objektiv sanning. Vi förstår verkligheten genom vår förförståelse och alltså blir vår kunskap inte en spegelbild av verkligheten utan en produkt av våra kategoriseringar, som i sig är sociala produkter som konstrueras och omkonstrueras i samspelet mellan människor. Vidare innebär forskningsperspektivet att vår syn på och

kunskap om världen alltid präglas av den kulturella och historiska kontexten. Således kunde våra föreställningar ha varit annorlunda och det är möjligt att de förändras över tid. Det är en anti-essentialistisk syn som innebär att kunskap, och i vidare mening den sociala världen, konstrueras socialt och inte bestäms av yttre förhållanden eller är given på förhand. Om man exempelvis betraktar neuropsykiatriska funktionsvariationer som konstruktioner i ett visst sammanhang kan man särskilt belysa att diagnoser är tidsbundna betraktelser av människors beteenden.

Socialkonstruktivistiskt anstrukna studier uppehåller sig även vid frågan om hur vårt sätt att förstå verkligheten, kunskap, konstrueras i social interaktion. Det är i sociala processer som man både skapar konsensus kring men också strider om vad som är sant respektive falskt. Makt är alltså en viktig parameter. Beroende på vilka förhållningssätt som dominerar blir vissa former av handling betraktade som naturliga medan andra ses som otänkbara.

Utifrån ett socialkonstruktivistiskt perspektiv är det viktigt att inte betrakta uttryckta problemställningar som självklart problematiska på ett objektiva plan. I analysen är det väsentligt att ta hänsyn till vilka eller vem som har möjligheten och makten att formulera ett givet problem.

Institutionell teori

Institutionell teori är en teori om de djupare och mer uthålliga aspekterna av social struktur. Teorin behandlar de processer genom vilka strukturer, regler, normer och rutiner etableras som dominerande och auktoritära rättesnören för socialt beteende. Man försöker förklara hur nämnda element skapas, sprids, anammas, anpassas och så småningom utmanas och omvärderas.

Meyer och Rowan (1977) förklarar hur *myter* skapar socialt accepterade regler som organisationer sedan väljer att följa genom att generera formella strukturer. När myterna institutionaliserats fullt ut blir de institutionaliserade regler som tas för givna i samhället, inte sällan med stöd i lagen. Institutionaliserade myter kan exempelvis gestalta sig som produkter, policyer, avdelningar och tjänster. Organisationer behöver anamma myterna för att framstå som moderna, rationella och legitima. Genom att utforma strukturer kan organisationer anpassa sig till myterna, t.ex. genom att skapa nya avdelningar eller nya titlar, som t.ex. *agile manager*. Myten upprätthåller sitt värde genom en föreställning om att den är effektiv. Dock har de strukturer som myter ger upphov till inte så mycket med effektivitet att göra utan handlar mer om att skapa legitimitet. Ett teoretiskt nyckelbegrepp är *isomorfism* som beskriver hur organisationer genom att anpassa sig till myterna strävar att efterlikna andra organisationer och vinna legitimitet från omgivningen.

Organisationer som befinner sig inom samma institutionella miljö utvecklar ett gemensamt språk och blir således mer isomorfa med varandra. Språket möjliggör för organisationerna att uttrycka sina mål och processer i linje med de gemensamma, institutionaliserade myterna och kommunicera med varandra utan att behöva ifrågasätta eller definiera särskilda uppgifter, positioner eller processer. Ju mer avancerat ett samhälle är, desto mer komplext och ömsesidigt beroende är den institutionaliserade miljön som omger en organisation. Att vara verksam i en sådan miljö underlättar imitering och generalisering av myter. Ofta uppstår en viss myt inom en särskild organisations verksamhet och sprids därefter till andra organisationer.

Forskning som utgår från institutionell teori betonar särskilt betydelsen av imitation. Istället för att själva optimera sina beslut, praktiker och strukturer tenderar organisationer att observera närbesläktade organisationer för insikter i vad som skulle vara ett lämpligt beteende.

Systemteori

Med ett systemteoretiskt perspektiv tar forskaren avstamp i verklighetens komplexitet och utgår från att alla företeelser, allt som händer, är sammanlänkade och påverkar varandra ömsesidigt. Fokus riktas mot det relationella och kommunikativa i systemet, snarare än det individuella. Genom sin interaktion skapar enskilda komponenter i ett system något större än vad de olika delarna i sig själva tillför.

När valet av studieobjekt gjorts och det relevanta systemet avgränsats analyserar systemteoretikern interaktionen mellan de olika parterna och hur dessa påverkas av och påverkar varandra på olika plan och nivåer. Det är helheten som är intressant att studera och problem angrips i termer av relationer och samspel mer än i individuella faktorer. Om det valda systemet exempelvis är skolan uppmärksammas inte självklart eleverna som bärare av en problematik som behöver korrigeras utan även andra relevanta aktörers bidrag till upplevda problem hamnar under luppen. Kontexten betonas och systemtänkande kan betraktas som en motpol till determinism och reduktionism vilka fokuserar på mer linjära tankekedjor.

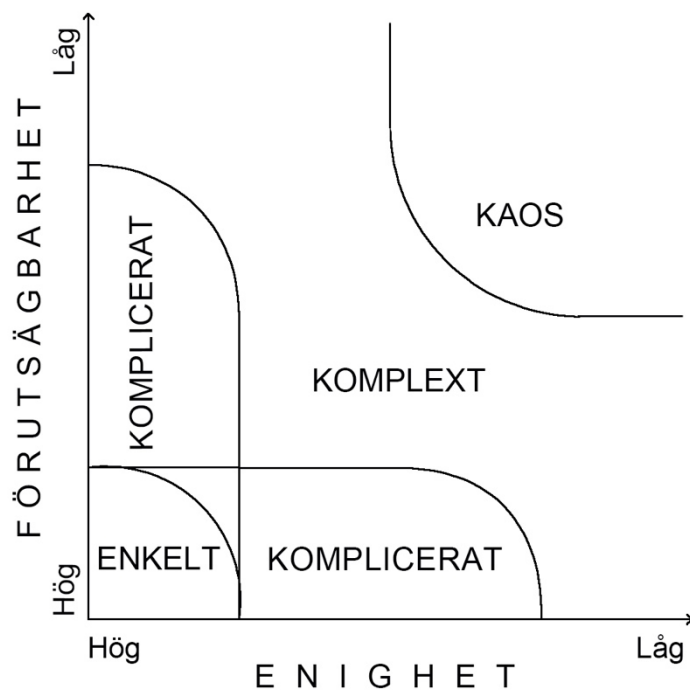
Den amerikanske systemanalytikern C. W. Churchman, som haft stort inflytande på senare systemforskare, menar att om ett system ska bete sig rationellt bör verksamheten ordnas så att komponenterna och relationerna (interaktionen) fungerar i enlighet med uppställda mål. Interaktionen mellan systemets beståndsdelar utvärderas utifrån relevansen för systemet och dess mål. Systemperspektivet lägger särskild vikt vid funktionaliteten och prioriterar frågor om hur den optimala uppsättningen av systemets ingående aktörer och deras inbördes relationer bör se ut. Relationerna mellan systemets komponenter kan vara av olika slag. Systemanalytikern väljer ut de för studien relevanta relationerna. Churchman ställer upp fem huvudsakliga problem-

områden att beakta gällande ambitionen att effektivisera ett system: 1) Vilka är målsättningarna? 2) Vilka är systemets komponenter? 3) Hur ser relationerna till systemets omgivning ut? 4) Vilka är systemets resurser? 5) Hur styrs/leds systemet? Det är inte ovanligt, menar Churchman, att organisationer saknar explicita målformuleringar eller att det finns en diskrepans mellan de mål som anges och verkliga mål. Målkonflikter är heller inte ovanliga i ett system. I en systemanalys är det viktigt att undersöka hur interaktionen mellan komponenterna, med sina kanske olika målsättningar, påverkar effektiviteten i systemet i stort. Ytterligare ett moment i analysen är att genomlys befintliga styrformer, såväl beträffande delsystem som enskilda komponenter, och klarlägga deras roll för systemets effektivitet.

Som metod kan systemanalys användas för att optimera systemet. Genom att identifiera systemets komponenter, relationer, gränser och omgivning kan forskaren även ställa frågan om systemet är utformat på bästa möjliga sätt givet de problemområden det avser hantera? Finns det komponenter (aktörer) som står utanför systemet men som skulle kunna inkluderas och potentiellt tillföra något värdefullt i förhållande till systemets målsättningar?

Komplexitetsteori

Organisationsteoretikern Ralph Stacey har utvecklat en komplexitetsmodell som sorterar uppgifter i fyra olika kategorier och föreslår bästa angreppssätt för att lösa problem inom de olika kategorierna. Modellen beskriver komplexitet utifrån två perspektiv: förutsägbarhet och enighet. Många verksamheter är komplexa till sin natur och då är det inte alltid möjligt att på förhand kunna förutspå allt som kommer att hända, särskilt inte på lite längre sikt. I dessa fall fungerar rationella verksamhetsplaneringar med detaljerade rutiner och mål sällan som tänkt.

Staceys förutsägbarhets- och enighetsmatris.

När det råder hög enighet och hög förutsägbarhet anses uppdraget vara enkelt. Inblandade aktörer är överens om vad som behöver göras och många uppgifter kan ofta automatiseras. Målsättningen brukar handla om att identifiera processer som leder till att effektiviteten maximeras. Flertalet teorier om ledarskap behandlar denna typ av ”enkla” uppdrag. Om förutsägbarheten istället är hög medan enigheten är låg kring vilka resultat som är önskvärda blir det genast mer komplicerat. För att lösa sådana problem behöver man som regel förhandla och kompromissa i organisationen. Råder det hög enighet om målsättningarna men en osäkerhet kring hur målen ska uppnås blir det svårt att tillämpa förbestämda planer. I dessa fall menar Stacey att man kommer längre med gemensamma visioner om vad uppdraget ytterst syftar till. Framgång ska inte mätas mot planen utan värderas i förhållande till visionen. Mellan å ena sidan kaos och å andra sidan det enkla och komplicerade finns den komplexa zonen. Dessa uppdrag kännetecknas av att det finns olika uppfattningar om hur problem ska lösas samtidigt som det är svårt att förutsäga konsekvenserna. Man behöver ofta pröva sig fram till en lösning och söka efter kreativa, innovativa och oortodoxa metoder. Om vi inte kan förutspå något och inte heller vet hur vi ska gå till väga för att lösa problem befinner vi oss i kaoszonen, motpolen till enkla uppdrag. Traditionella metoder för att planera, samordna och förhandla är i denna kontext otillräckliga. Undvikande är en vanlig strategi för att handskas med en situation där låg enighet och låg förutsägbarhet föreligger. Dock är denna strategi ödeläggande på lite längre sikt och organisationer bör eftersträva att undvika kaoszonen så långt det går.

Staceys komplexitetsmodell är utformad för att underlätta förståelsen av hur olika faktorer bidrar till att göra ett uppdrag komplext så att lämpliga angreppssätt kan väljas i relation till olika grader av komplexitet. Studier med ett komplexitetsteoretiskt perspektiv fokuserar särskilt på organisationers förmåga till flexibilitet.

Kommunerna – bakgrund och verksamhetsexempel

Nedan presenteras de fyra kommuner som har medverkat i studien och i utvecklingsarbetet. Syftet är att läsaren ska kunna få en uppfattning om i vilka förutsättningar kommunerna arbetar och koppla nyanser i redovisningarna i den här texten till möjliga bakgrundsförklaringar i termer av befolkningssammansättning, socioekonomiska förutsättningar eller annat som kan vara relevant.

Botkyrka kommun

Botkyrka kommun har en totalarea på 197 km² och ligger mellan Stockholm och Södertälje och omsluts av vatten genom Mälaren i norr och Östersjön i söder. Kommunen ligger i Stockholms län och centralorten är Tumba. Kommunen består av fem kommundelar: Alby, Fittja, Hallunda-Norsborg, Tullinge och Tumba-Grödinge. I SKL:s kommungruppsindelning tillhör Botkyrka kommun kategorin A2, ”pendlingskommun nära storstad”.¹⁴ I kommunen bor ca 94 000 personer och kommunen växer stadigt.¹⁵ Vid oförändrad befolkningsökningstakt kommer kommunen ha 100 000 invånare år 2024. Befolkningen är ung i jämförelse med landet i stort och med andra kommuner i länet.¹⁶ Drygt 30 procent av befolkningen (16 - 74 år) har eftergymnasial

---

¹⁴ **A) Storstäder och storstadsnära kommuner.** A1) Storstäder – kommuner med minst 200 000 invånare varav minst 200 000 invånare i den största tätorten. A2) Pendlingskommun nära storstad – kommuner där minst 40 procent av nattbefolkningen pendlar till arbete i en storstad eller storstadsnära kommun.

B) Större städer och kommuner nära större stad. B3) Större stad – kommuner med minst 50 000 invånare varav minst 40 000 invånare i den största tätorten. B4) Pendlingskommun nära större stad – kommuner där minst 40 procent av nattbefolkningen pendlar till arbete i en större stad. B5) Lågpendingkommun nära större stad – kommuner där mindre än 40 procent av nattbefolkningen pendlar till arbete i en större stad.

C) Mindre städer/tätorter och landsbygdskommuner. C6) Mindre stad/tätort – kommuner med minst 15 000 men mindre än 40 000 invånare i den största tätorten. C7) Pendlingskommun nära mindre stad/tätort – kommuner där minst 30 procent av nattbefolkningen pendlar till arbete i annan mindre ort och/eller där minst 30 procent av den sysselsatta dagbefolkningen bor i annan kommun. C8) Landsbygdskommun – kommuner med mindre än 15 000 invånare i den största tätorten, lågt pendlingsmönster (mindre än 30 procent). C9) Landsbygdskommun med besöksnäring – landsbygdskommun med minst två kriterier för besöksnäring, dvs antal gästnätter, omsättning inom detaljhandel/hotell/restaurang i förhållande till invånarantalet. [SKL.se ”Kommungruppsindelning 2017”]

¹⁵ Botkyrka kommun är den femte största kommunen i Stockholms län (sett till antal invånare) och på plats 21 i Sverige [botkyrka.se ”Botkyrka i siffror”].

¹⁶ Medelåldern i Botkyrka är 37,6 år, i landet 41,2 år och i Stockholms län 39,3 år. Andelen unga under 18 år är 25 procent, i landet 22 procent och i länet 23 procent. Andelen 65 år och äldre är 14 procent, i landet 20 procent och i länet 16 procent. [botkyrka.se ”Kommunfakta”]

utbildning och den sammanräknade medelinkomsten för boende i kommunen (16+ år) är 269 800 kronor per person.¹⁷

Många har sitt ursprung i andra länder, drygt 60 procent är antingen själva födda i ett annat land eller har båda sina föräldrar födda utomlands.¹⁸ 2019 mottogs 177 nyanlända.¹⁹

I kommunen finns 24 850 arbetsplatser och Botkyrka kommun är den största arbetsgivaren med 6 344 månadsavlönade. Av de 40 800 förvärvsarbetande har ca 12 300 jobb i hemkommunen. Den öppna arbetslösheten är högre än genomsnittet för riket, 5,9 procent (juli 2019).²⁰

Burlövs kommun

Burlövs kommun, i Skåne län, är belägen i den centrala Öresundsregionen, mellan Malmö och Lund. Centralort är Arlöv med en lång tradition som industriort. Kommunen är till ytan Sveriges näst minsta, 19,2 km², och har 19 112 invånare.²¹ Burlövs kommun tillhör kommungruppsindelingskategorin A2, ”pendlingskommun nära storstad”. Befolkningen växer stadigt och har ökat med ca 11 procent de senaste tio åren. Medelåldern är något lägre jämfört med riket i stort.²² Drygt 32 procent av befolkningen (16 - 74 år) har eftergymnasial utbildning och den sammanräknade medelinkomsten för boende i kommunen (16+ år) är 266 300 kronor per person.²³

En hög andel av befolkningen, ca 45 procent, har utländsk bakgrund, d.v.s. är utrikes födda eller är inrikes födda med två utrikes födda föräldrar.²⁴ 2019 mottogs 58 nyanlända.²⁵

I Burlövs kommun finns en av Sveriges första industribyar och 1 200 företag, framför allt inom handel, är etablerade i kommunen. Läget i Öresundsregionen, goda kommunikationer och närheten till exporthamnarna i Malmö och Trelleborg samt

---

¹⁷ SCB, Utbildningsnivå 2019 samt Sammanräknad årsförvärvsinkomst (medelinkomst) 2018. Andel av landets befolkning 16-74 år med eftergymnasial utbildning är 37,9 %. Medelinkomsten (befolkningen 16+ år) för riket är 302 800 kr/person.

¹⁸ SCB, Andel personer med utländsk bakgrund (utrikes födda eller inrikes födda med två utrikes födda föräldrar), 2019. Andel personer med utländsk bakgrund av rikets befolkning: 25,5 %.

¹⁹ Migrationsverket (2020-09-01), Kommuntal och mottagna 2019 och 2020. Antalet gäller första gången mottagna nyanlända i kommunen, såväl anvisade som de som bosatt sig på egen hand.

²⁰ Botkyrka.se "Fakta om Botkyrka". Källa för andel arbetslösa: Arbetsförmedlingen.se; siffran avser "öppet arbetslösa och sökande i program med aktivitetsstöd, andel av den registerbaserade arbetskraften 16-64 år".

²¹ SCB 2019-12-31.

²² 39,6 år.

²³ SCB, Utbildningsnivå 2019 samt Sammanräknad förvärvsinkomst (medelinkomst) 2018. Andel av landets befolkning 16-74 år med eftergymnasial utbildning är 37,9 %. Medelinkomsten (befolkningen 16+ år) för riket är 302 800 kr/person.

²⁴ SCB, Andel personer med utländsk bakgrund (utrikes födda eller inrikes födda med två utrikes födda föräldrar), 2019.

²⁵ Migrationsverket (2020-09-01), Kommuntal och mottagna 2019 och 2020.

närheten till internationella flygplatser är gynnsamma faktorer för det förhållandevis goda företagsklimatet. Inpendlingen till kommunen är större än utpendlingen.²⁶ Kommunen har emellertid en förhållandevis låg förvärvsfrekvens och en högre arbetslöshet än rikssnittet, 5,7 procent (juli 2019).²⁷ Största arbetsgivare är Burlövs kommun (19 procent av dem som arbetar).

Lunds kommun

Lunds kommun, med en totalarea på 439,9 km², är belägen i Skåne län i sydvästra Skåne. Kommunen består av nio tätorter: Lund (Sveriges tolfte största tätort och kommunens centralort), Södra Sandby, Dalby, Genarp, Stångby, Torna, Hällestad, Revingeby och Veberöd. Lunds kommun tillhör kategorin B3, ”större stad”, i SKL:s kommungruppsindelning. I kommunen bor drygt 124 000 personer.²⁸ En hög andel av befolkningen (16 - 74 år), 63 procent, har eftergymnasial utbildning. Den sammanräknade medelinkomsten för boende i kommunen (16+ år) är 296 500 kronor per person.²⁹

Befolkningen förväntas öka med ca 1,3 procent i snitt per år under fram till 2031, till stor del som ett resultat av prognosticerat flyktingmottagande. Personer med utländsk bakgrund utgör ca 28 procent av kommunens befolkning.³⁰ 2019 mottogs 305 nyanlända.³¹

Ett av landets främsta universitet, Lunds universitet, har sitt säte i kommunen. Lärosätet har ca 40 000 studerande per år och omkring 7 600 anställda.³² Mycket av näringslivet är kopplat till universitetet och sjukhuset. Den största arbetsgivaren är kommunen (drygt 10 000 anställda). Många pendlar in till kommunen för att jobba (framför allt från Malmö), ca 37 000 personer, medan ca 32 000 personer både bor och jobbar i kommunen.³³ Arbetslösheten ligger på ungefär samma nivå som rikssnittet.³⁴

---

²⁶ Burlov.se "Fakta om näringslivet", "Om Burlöv".

²⁷ Arbetsförmedlingen.se, öppet arbetslösa. Rikssnittet, 3,8 procent (juli 2019).

²⁸ SCB 2019-12-31.

²⁹ SCB, Utbildningsnivå 2019 samt Sammanräknad förvärvsinkomst (medelinkomst) 2018. Andel av landets befolkning 16 - 74 år med eftergymnasial utbildning är 37,9 %. Medelinkomsten (befolkningen 16+ år) för riket är 302 800 kr/person.

³⁰ SCB, Andel personer med utländsk bakgrund (utrikes födda eller inrikes födda med två utrikes födda föräldrar), 2019.

³¹ Migrationsverket (2020-09-01), Kommuntal och mottagna 2019 och 2020.

³² Lu.se "Universitetet i korthet".

³³ SCB.se "Kommuner i siffror" uppgifter för år 2017.

³⁴ 3,7 % (rikssnittet 3,8 %) [Arbetsförmedlingen juli 2019].

Ystads kommun

Ystads kommun ligger i Skåne län och gränsar till Simrishamns, Tomelilla, Sjöbo och Skurups kommuner, samt i söder till Östersjön. Kommunens yta är 350 km², varav ca 70 procent är jordbruksmark, och invånarantalet uppgår till ca 30 000 personer. Centralort är Ystad med ca 20 000 invånare.³⁵ Ystads kommun kategoriseras enligt SKL:s kommungruppsindelning som C6, ”mindre stad/tätort”. Befolkningsökningen har de senaste fem åren varit något större än genomsnittet för landets kommuner, 5,6 procent jämfört med genomsnittet på 4,2 procent. Medelåldern är 45,5 år, jämfört med 41,2 år i riket.³⁶ Drygt 34 procent av befolkningen (16 - 74 år) har eftergymnasial utbildning och den sammanräknade inkomsten för boende i kommunen (16+ år) i medeltal är 291 000 kronor per person.³⁷ En förhållandevis liten andel av befolkningen, ca 13 procent, har utländsk bakgrund.³⁸ 2019 mottogs 71 nyanlända.³⁹

I kommunen finns ca 10 000 arbetsplatser och Ystads kommun är med ca 2 500 anställda den största arbetsgivaren. Vård och omsorg sysselsätter flest personer (ca 19 procent). Näst största bransch i kommunen är handel (ca 13 procent). Besöksnäringen utgör en betydande del av tjänstesektorn i kommunen.⁴⁰ Den öppna arbetslösheten uppgår till 3,1 procent vilket är något lägre än riksgenomsnittet.⁴¹

Exempel på team och specialverksamheter

Backa barnet är en verksamhet för att hjälpa barn i behov av samhällets stöd så tidigt som möjligt. Arbetet har inspirerats av den så kallade Skottlandsmodellen. Ystads kommun tog initiativet men arbetet drivs numera tillsammans med Region Skåne och med Polisen på nationell nivå.

Kvalitetsteamet i Burlövs kommun består av sex särskilt skickliga lärare vilka arbetar åt och med kommunens samtliga grundskolor. Arbetet utgår alltid från skolenheternas systematiska kvalitetsarbete, genom vilka skolorna identifierar de egna utvecklingsbehoven. Utifrån detta motiverar enheterna sedan behov och önskemål om stärkta resurser i form av en medarbetare från Kvalitetsteamet.

---

³⁵ SCB 2019-12-31.

³⁶ Kolada.se "Jämföraren". Även andelen 80+ är högre jämfört med genomsnittet för landets kommuner, 7 procent jämfört med 6,1 procent.

³⁷ SCB, Utbildningsnivå 2019 samt Sammanräknad förvärvsinkomst (medelinkomst) 2018. Andel av landets befolkning 16 - 74 år med eftergymnasial utbildning är 37,9 %. Medelinkomsten (befolkningen 16+ år) för riket är 302 800 kr/person.

³⁸ SCB, Andel personer med utländsk bakgrund (utrikes födda eller inrikes födda med två utrikes födda föräldrar), 2019.

³⁹ Migrationsverket (2020-09-01), Kommuntal och mottagna 2019 och 2020.

⁴⁰ "Företagandet i Ystad", rapport daterad januari 2018, Företagarna.

⁴¹ Arbetsförmedlingen juli 2019.

Det Mobila Teamet i Burlöv är ett tvärprofessionellt och förvaltningsövergripande utvecklingsprojekt som ska fungera som stöd för barn i åldern 6–16 med särskilda och komplexa problem.

Barnahus. Hit kommer barn och unga, upp till 18 års ålder, som utsatts för eller bevittnat våld i nära relationer eller sexuella övergrepp, oberoende av relation till förövaren. De arbetar också med barn som utsatt ett annat barn för sexuella handlingar. I samråd med socialtjänsten kan Barnahus erbjuda en familjebehandling för familjer där det finns fortsatt risk för våld. Barnahus mellersta Skåne är till för barn från kommunerna Burlöv, Eslöv, Hörby, Höör, Kävlinge, Lomma, Lund och Staffanstorp. Samlokalisering! På Barnahus arbetar socialsekreterare, kurator, psykolog, polis, åklagare, barnläkare och rättsläkare. Vid behov kallar de in ytterligare kompetens.

Kraftsamlingen i Botkyrka kommun är en satsning inom ramen för arbetet med trygghet och god studiemiljö inom skolan. Kraftsamlingen är en del av det systematiska kvalitetsarbetet och bedrivs tvärsektoriellt. Medverkande instanser är våldspreventivt center, utbildningsförvaltningen, socialförvaltningen och polisen. Samtliga för- och grundskolor har tilldelats egna kontaktpoliser respektive kontaktsocialsekreterare vilka är synliga och närvarande i skolarbetet. Fokus är barn och unga och syftet tidig upptäckt av tecken på problemutveckling. Även effektiva insatser ingår i arbetet. Från och med 2020 ska all personal inom förskolan genomgå en obligatorisk utbildning på följande teman – vad är våld, våld i nära relationer och oro för barn.

BIBASS – Barn I Behov Av Särskilt Stöd⁴² – är ett konsultationsteam i Lunds kommun som består av personer vilka genom sina respektive professioner träffar såväl barn som har särskilda behov som familjerna runt dem där familjen lever under relativt svåra förhållanden. I teamet finns representanter från bland annat socialtjänst, barnpsykiatri, skola, barnhabilitering och LSS. Här tar man upp ärenden där andra har kört fast. Konsultationsteamet lyssnar, reflekterar, ger råd och bidrar från olika håll för att man ska komma vidare med de aktuella barnen och deras vårdnadshavare.

---

⁴² Som kuriosas kan nämnas att vi funderade om man – av förkortningen att döma – hänvisade till någon asiatisk maträtt vilket föranledde att fråga om ett förtydligande av vad det var som hade förkortats.

Stöd till barn och unga – problem och perspektiv

Följande publiceras den 1 juli 2019 på Socialstyrelsens hemsida: ”Socialstyrelsen har fått i uppdrag från regeringen att utreda behov av nationella kunskapsstöd för neuropsykiatriska funktionsnedsättningar bland barn och unga.”⁴³ På Skolverkets hemsida kan vi läsa att: ”I skolans kompensatoriska uppdrag ingår det att skapa förutsättningar för alla elever att nå målen med utbildningen.”⁴⁴ Den dåliga nyheten är alltså att redan här börjar det. Den goda att patos för barn och unga, och sunt förnuft, är tämligen utbredd inom både skolan och socialtjänsten. Folk har sökt sig dit av en anledning.

Måste man kompensera för något alternativt hantera en nedsättning – eller rent av bådadera – formulerar man med ovanstående ordval en utgångspunkt. Det är frågan om avvikelser – underförstått från vad som är normalt. Saker och ting ska korrigeras. Det är inte självklart att de barn och unga tanken är att hjälpa stöds av att bemötas med det här förhållningssättet. Det finns skäl att återkomma till detta.

Det här kapitlet är tänkt att teckna den värld som finns runt barn och unga som ska få hjälp här i livet. Oavsett vad vi kallar hjälpen eller hur det kommer sig att de anses behöva den. Den världen kan beskrivas genom aktörerna som uppträder där. Alternativet är att utgå från de aspekter som kan läggas på det som händer och sker i den här världen. Börjar vi i aktörerna så blir aspekterna underordnade och samlade runt en viss aktör. Utgår vi från aspekterna kommer aktörerna att beskrivas i termer av hur de samspelar runt dessa. Ibland är det ena en effektivare beskrivning än det andra. Oaktat vilket kommer det att ske en del överlappningar och upprepningar. Den positiva tolkningen är att det skapas ett fruktbart och varierat perspektivseende. Åtminstone har detta varit syftet med att växla mellan aktörer och aspekter. Andra får bedöma i vilken grad det lyckades.

Det som sägs i kapitlet gäller såväl vid neuropsykiatriska funktionsvariationer som svårigheter att klara skolans kunskapsmål. Talar vi specifikt om det ena eller andra påpekar vi det uttryckligen. Kapitlet bygger på de intervjuer som har gjorts med medarbetare inom framför allt skolan och socialtjänsten i Ystad, Burlöv, Lund och Botkyrka. Men också företrädare för andra specialister har intervjuats. De workshops som också genomfördes återkommer vi till i senare kapitel.

---

⁴³ <https://www.socialstyrelsen.se/om-socialstyrelsen/pressrum/press/nationella-riktlinjer-tas-fram-for-neuropsykiatriska-funktionsnedsattningar/>

⁴⁴ <https://www.skolverket.se/skolutveckling/leda-och-organisera-skolan/organisera-tidigt-stod-och-extra-anpassningar>

Barn och ungdomar står naturligtvis i centrum i den här texten. Och vi kommer till dem längre fram. Just nu är ambitionen att teckna en bild av den värld de möter när bedömningen görs, av någon eller några, att de har ett eller möjligen flera problem.

Vårdnadshavarna

De i särklass viktigaste aktörerna i barnens och ungdomarnas värld är vårdnadshavarna. Alla nämner föräldrar, i vissa fall andra vårdnadshavare, som helt avgörande vad gäller att ge barn och unga drägliga förutsättningar att utvecklas på ett bra sätt. Goda relationer till vårdnadshavarna är därför strategiskt för arbetet med barnen och ungdomarna. Strategiskt betyder emellertid inte att dessa relationer är okomplicerade. Vårdnadshavare är inte alltid en del av lösningen. De kan ju också vara en del av problemet. Ibland hela problemet!

Vårdnadshavare är ingen homogen grupp. De omfattar olika attityder och värderingar. De kan ha olika resurser och resurser i olika omfattning. Deras livssituationer sträcker sig från arbetslöshet, missbruk och utanförskap till toppjobb, utlandsresor och villor med pool. Och allt däremellan. Inställningarna till den sortens stöd som är aktuella varierar från att tacksamt ta emot hjälpen till att kraftigt motsätta sig att varken skolan eller socialtjänsten lägger sig i vad en vårdnadshavare betraktar som sitt privatliv. De mest resursstarka vårdnadshavarna kan mycket väl visa sig vara de allra besvärligaste att ha att göra med.

Varje relation mellan vårdnadshavare och kommunens olika professioner innehåller naturligtvis generaliserbara aspekter. Men alltid också aspekter vilka är mer eller mindre unika. Därför krävs alltid ett mått av anpassning. Det går inte att förlita sig enbart på rutiner och checklistor. En bra process – i meningen att ett barn får det stöd barnet behöver – bygger ytterst på att ett antal samarbeten fungerar.

Redan att bygga upp ett bra samarbete med en eller flera vårdnadshavare kräver alltså sina särskilda kunskaper och färdigheter för att låta sig göras. Kunskaper och färdigheter som måste svara mot den variation av personligheter, resurser, livsöden och livssituationer vårdnadshavarna kan ställa professionerna inför. Det är exempelvis inte ovanligt med vårdnadshavare som är skilda eller separerade. Risken är att konflikter mellan vårdnadshavarna blandas in i processen och blir en del av problem-bilden runt ett barn eller en ungdom. Det kan vara svårt att sortera ut vem som har vilka behov. En svår uppgift för den som inte är utbildad familjepsykolog.

En del vårdnadshavare är nyanlända. Andra har utländsk bakgrund. I det senare fallet är det inte ovanligt att barnen pratar den bättre svenskan och får ta på sig rollen som tolkar. Tämmligen nyanlända har svårt att kommunicera och det gäller både barn och vårdnadshavare. Engelska kan vara ett alternativ men långt ifrån alltid. Professionell

tolk underlättar. Men det är svårt att diskutera komplicerade frågor via ombud. Såväl nyanser som viktiga aspekter kan gå förlorade. Risken finns att det uppstår en obalans mellan vårdnadshavarna och medarbetarna från socialtjänsten, skolan eller de andra instanserna. Redan situationen som sådan försätter vårdnadshavare i en viss underlägsenhet. Positivt är emellertid att vi har många medarbetare i den svenska välfärden som är två- eller till och med flerspråkiga. Det kan till och med vara en strategi vid rekryteringar – att bygga upp den språkliga kompetensen.

Tänker vi bort språkbarriärerna kvarstår de kulturella olikheterna. Kulturer är till en del stigmat och omdömen. I vissa kulturer betraktas exempelvis psykiska problem som ett svaghetstecken. Något som ska döljas. Något man absolut inte pratar om. Ytterligare komplikationer när samhället och vårdnadshavarna hade behövt samarbeta kring ett barn det inte går så bra för. Åtminstone inte just nu. Detsamma gäller utbildning. Också det värderas olika i olika kulturer. Huruvida man når kunskapsmålen i skolan spelar mindre roll om förhoppningarna ändå är att man ska driva eget företag. En restaurang, en affär eller kanske en kemtvätt. En egen ”business” ger status i kulturer med långa traditioner av handel. Framför allt kan vad det innebär att vara förälder, och därför underförstått att vara barn, se olika ut i olika kulturer. I förlängningen finns också könsroller och vad det betyder att vara man respektive kvinna.

Tre mönster framträder tydligt. Ett handlar om betydelsen av fungerande relationer till de berörda vårdnadshavarna. Med dessa på plats har en av de mest centrala resurserna i sammanhanget skapats. Det kanske enskilt viktigaste verktyget för att lyckas med de aktuella barnen och ungdomarna. Ett annat gäller de lager på lager som existerar av potentiellt komplicerande faktorer när det gäller just att bygga upp den relationella miljön för arbetet. Det handlar om psykologiska, sociala, språkliga, kulturella och värderingsmässiga barriärer. Och de i det närmaste oändliga variationerna på varje dimension. Det tredje mönstret är det spektrum av relationella sammanhang som kan uppstå eller utvecklas. Från ett där processen flyter på inom ramen för en verklig samsyn och bra kommunikation om vad som behövs i just det här fallet. Till en situation där relationerna mellan de inblandade – inklusive de professionella ska påpekas – är så katastrofala att de hämmar, i värsta fall omöjliggör, arbetet med barnen och ungdomarna.

Professionerna

Det är många professioner och specialister som verkar i den värld barn och unga med bekymmer kommer att hamna i. Välutbildade personer. Många gånger med omfattande vidareutbildningar och påbyggnadskurser. För att inte tala om all erfarenhet. Förskollärare, fritidspedagoger, kuratorer, socialsekreterare, lärare verksamma på olika stadier och i olika ämnen, specialpedagoger, logoped, behandlingsassistenter, skolläkare och skolsköterskor, rektorer, elevassistenter, socialpedagoger och psykologer. I periferin

skymtar både psykiatriker och poliser. Med reservation för att det säkert finns ytterligare exempel är redan de uppräknade en imponerande ansamling av kunskaper och erfarenhet.

Alla professioner vilar på ett fundament av auktoritet. Det är fullt naturligt. En profession svarar mot en särskild domän av kunskaper. Ofta också med en uppsättning färdigheter. Motsvarande de fält inom vilket en profession tillhandahåller specialisterna. En särskild färdighet, gemensam för alla professioner, handlar om bemötande. Hur bemöter specialisten de människor han eller hon kommer i kontakt med. Ibland är detta ganska okomplicerat. En pianostämmare hälsar, tar av skorna och blir visad till det instrument som ska stämmas. I andra sammanhang kan det vara desto mer komplicerat. Poliserna som ska ingripa i ett familjegräl är ett exempel. Läkaren som ska lämna ett cancerbesked ett annat.

Mötet med en specialist är ett möte med en auktoritet. Och människor reagerar väldigt olika på sådana möten. Några upplever trygghet och känner sig bekväma med att få stöd och hjälp. Andra kan uppfatta en sorts underlägsenhet och känna sig väldigt störda av situationen. En del har problem med auktoriteter rent generellt. Det har dessutom betydelse på vems initiativ som möten kommer till stånd. Den som själv har sökt upp specialisten har en annan inställning till mötet än den som kallas. Och det spelar roll om man är ensam i mötet eller tillsammans med exempelvis den andre vårdnadshavaren. Eller om barn deltar. Även ålder kan ha betydelse. Barnet i förskolan som har ett samtal med sin förskolelärare har troligen en annan upplevelse av deras möte jämfört med den utagerande tonåringen som kallas till rektorn.

Barn och unga med neuropsykiatriska funktionsvariationer kan leva mycket bra liv. Om de får stöd och goda förutsättningar. De barn och unga som har svårt att nå kunskapsmålen i skolan, oavsett skälen, behöver också stöd och bra förutsättningar för att nå målen. Ofta hänger detta samman i en enda och tämligen komplex livssituation. Dels för barnen och ungdomarna dels för närstående. Till detta kan vi lägga de olika specialister som barn, ungdomar och deras vårdnadshavare kommer i kontakt med. I de svåraste fallen kan det handla om väldigt många relationer, av lite varierande längd, på resan ut i vuxenlivet. Frågan måste ställas: Vad gör alla dessa kontakter med de aktuella barnens och ungdomarnas självbilder? Det handlar ju trots allt om de kanske mest formativa åren i en människas hela liv.

Auktoriteter och bemötanden

Den obalans som finns institutionaliserad i relationen mellan specialisten och dennes klient, brukare eller vad det nu må vara, har uppmärksammats allt mer på senare tid.

Inte minst i vården.⁴⁵ Men även inom andra områden som handlar om att arbeta med människor. Debatten har två teman. Ett kan vi kalla personcentrering. Det betyder att personens behov och önskemål ska vara vägledande för specialistinsatsen. Också i de fall en professionell bedömning pekar i en annan riktning. Det andra temat är personens delaktighet i det som ska göras, inklusive planering och beslutsfattande. Inom just vården talar man om delaktighet i termer av egenvård. Idén är att en patient ska känna sig som en del av det vård- och omsorgsteam vilket har hand om honom eller henne. Motsvarande diskussioner finns inom andra områden där man just arbetar med människor.

Oklart är om dessa båda trender är uttryck för en reformiver inom vissa myndigheter eller om de svarar mot verkliga tillkortakommanden. I form av strukturella problem i kontakter och bemötanden. Även om människor har mycket varierande drivkrafter och skäl för sina yrkesval, vissa mindre smickrande, är det svårt att frigöra sig från att de som arbetar med människor har respekt för både deras behov och önskemål. Personcentrering som en del av arbetsplatskulturen. Möjligen kan saker som tidsbrist få som konsekvens att såväl personcentreringen som delaktigheten blir eftersatt. Det är också tänkbart att arbetsmetoder och modeller för exempelvis screening kan ha en inbyggd bias vars konsekvenser är bristande personcentrering och delaktighet. Vad gäller bemötanden generellt talar mycket för att de som valt att arbeta med människor har respekt för dem som en del av den professionella identiteten. Åtminstone är detta en rimlig förväntan.

Mängden möten i arbetet med barn och unga som har problem i skolan, eller neuropsykiatriska funktionsvariationer och ett liv präglad av detta, är omfattande. I förlängningen blir bemötanden en strategisk ingrediens i arbetet. Med betydande konsekvenser, dessutom, för hur man lyckas. Bemötandet blir, i den meningen, ett verktyg och en färdighet i repertoaren som står till buds i arbetet med de aktuella barnen och deras vårdnadshavare. Många ser i detta en lika central som besvärlig del av kontakterna. Till en del handlar det om myndighetsutövning vilket kan kräva ett visst bemötande. I andra fall ska det upprättas en samlad individuell plan och då behövs måhända andra bemötanden. Då och då arbetar man ensam med barn och vårdnadshavare. I andra fall kan man vara många och det tillkommer en gruppspekt på bemötande. Generellt tycks betydelsen av bemötanden, men också förhållningssätt rent generellt, vara underskattade mot bakgrund av effekterna dessa har på en process av insatser och åtgärder. Eller, annorlunda uttryckt; omfattande potential ligger i att utveckla medvetenheten om, och färdigheterna i, bemötanden och förhållningssätt. I vissa av de aktuella professionerna är det redan en integrerad del av utbildning och träning. Ett exempel är den terapeutiska hållningen som tillämpas i psykologiskt

---

⁴⁵ <https://www.vardanalys.se/rapporter/fran-mottagare-till-medskapare/>

arbete. Där används många gånger också debriefing och handledning i dels kvalitetsarbetet, dels arbetsmiljöarbetet.

Utredningarna

Ibland är det ganska enkelt. En kille är mycket utåtagerande och ofta inblandad i bråk med de andra eleverna. Han stör lektioner, provocerar lärarna och har en relativt betydande otillåten frånvaro. Att det finns ett problem står helt klart. Mindre uppenbart är vilket. Eller möjligen vilka. Vårdnadshavarna kontaktas. Det hålls ett första möte. Den aktuella pojken är tretton och föräldrarna ger sitt samtycke till att han utreds. Efter uppstartsmötet har klassföreståndaren fått en lite bättre uppfattning om pojkens aktuella hemförhållanden. Nu känner skolan till att det inte har hänt något nyligen. Att det var delvis samma sak i mellanstadiet. Och att hemma håller han mest på med sin dator.

Detsamma gäller de som kallas hemmasittare. Ett i och för sig lite underligt sätt att uttrycka saken. Skolallergiker kunde vara ett alternativ. Just för att det rör barn och unga vilka, av något skäl, mår dåligt av att vara i just skolan och därför vägrar.⁴⁶ Oavsett lämpliga benämningar är det också här uppenbart vad det är som pågår. Barnen, eller ungdomarna, är inte i skolan! Oklart måhända varför? Och situationen identifieras därför av skolan. Klart är att de här barnen, med vårdnadshavarna som ytterst ansvariga, bryter mot lagen. Alltså skolplikten. Om utgångspunkten är att hemmasittare inte är i skolan för att de mår dåligt av att vara där kan elevhälsan vara den första utredande instansen. Sannolikt i samarbete med Barn och ungdomspsykiatri (hädanefter BUP). Diagnostiseras en neuropsykiatrisk funktionsvariation kan det bli en fråga för kommunens LSS-enhet.⁴⁷ Som lagbrott är det en angelägenhet för socialtjänsten. Eventuellt efter en orosanmälan från skolan. I princip bör de aktuella barnen hämtas till skolan och frågan blir då – av vem? En elevassistent? En kurator? En socialsekreterare? En lärare? Polisen?

Vårdnadshavare kan vara de som tar initiativ till en utredning. Ibland märks det inte under skoltid att någon mår dåligt. Psykisk ohälsa tar sig ibland fysiska uttryck. Långvarig brist på aptit, frekvent huvudvärk eller ont i magen kan handla om en bakomliggande oros- och ångestproblematik. Neuropsykiatriska funktionsvariationer kan vara svårupptäckta för utomstående. Den som ser ett barn växa upp har haft möjligheter att iaktta barnets reaktioner i olika situationer och över lång tid. Något som gagnar upptäckten av mönster. Låt vara att tolkningen av dem kan vara besvärlig. Det

---

⁴⁶ Den här formen av frånvaro är inte att betrakta som skolk. Den som skolkar har inga problem med att vara i skolan men vill, av något skäl, göra något annat istället.

⁴⁷ LSS refererar till Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade och LSS brukar även användas som beteckning för de enheter och verksamheter genom vilken stöd och service ges.

ligger ibland nära tillhands att tillskriva någon ett personlighetsdrag när det egentligen finns en bakomliggande, men åtgärdbar, neuropsykiatrisk problematik.

Vad gäller skolan är eleverna odiskutabelt skolans angelägenhet. Detsamma gäller däremot inte föräldrar eller syskon. En svår distinktion att hantera. Om ett hem är studiemotiverande eller inte har i högsta grad att göra med både föräldrar, eller andra vårdnadshavare, och eventuella syskon. I den utsträckning någon inom skolan misstänker att det finns problem i hemmet, med konsekvenser för en elevs studie-förmåga, är verktyget en orosanmälan till socialtjänsten. Och här är det socialtjänst-lagen som reglerar vad som är möjligt att göra. En orosanmälan måste därför ställas mot risken för starkt försämrade relationer till vårdnadshavarna – ifall socialtjänsten inte ser några skäl att ingripa.

Gäller det nyanlända tillkommer svårigheterna med dialog och kommunikation. Särskilt vid utredningar av neuropsykiatriska funktionsvariationer. Subtila nyanser är i stort sett hopplösa att uttrycka på annat än modersmålet. En skicklig tolk kan också möta svårigheter här. Denne har ju ett modersmål men också det språk han eller hon tolkar till respektive från. Viktiga nyanser kan gå förlorade. Vi vet dessutom att den som kan uttrycka sig bra ofta uppfattas som mer begåvad än den vars uttryckssätt präglas av brister och felaktigheter. Till och med takten med vilken vi pratar är föremål för bedömningar och i förlängningen föreställningar om människors mentala förmågor. Vad gäller just nyanlända kan det finnas traumatiseringar från krig eller andra erfarenheter av våld. Flickor, och till en del även pojkar, kan leva inom ramen för heders-kulturer vilket försvårar att reda ut hur saker hänger samman och vad som eventuellt beror på vad. Att det inte fungerar så bra är kanske det enda uppenbara.

Handlar det om utredningar av misstänkta neuropsykiatriska funktionsvariationer kopplas BUP in. Ställs en diagnos, möjligen flera, kan även en LSS-utredning bli aktuell. Utredningsarbetet kan förgrena sig vidare ut i både socialtjänsten och skolan. Ibland tillbaka in igen om BUP-utredningen initierades från någon av dessa. Vårdnadshavare och syskon kan behöva stöd och avlastning genom LSS-insatser men även andra kan vara aktuella. Det kan finnas behov av kompensatoriska insatser från skolan för att säkerställa att det aktuella barnet klarar kunskapsmålen. Här kan både den centrala och den skolanknutna elevhälsan behöva medverka i utredningsarbetet. Ibland i samarbete med BUP.

Den sociala utredningskontexten

Av vad som hittills sagts om utredningarna får utredningsarbetet ofta vad vi kan kalla en paraplystruktur. I centrum står det aktuella barnet. Låt vara oklart vem som håller paraplyet. Från centrum förgrenar sig problematiken ut i diverse frågor och, inte minst, in i olika institutioner. Detta innebär stora behov av samordning. Dessutom inom

ramen för ett besvärligt regelverk vad gäller sekretess och därför begränsade möjligheter att dela information. Kanske kan man säga att revor uppstår i paraplyduken. Och det kan vara knepigt att avgöra, om metaforen tillåts, huruvida paraplyet skyddar hjälpligt mot regnet eller möjligen skymmer solen. Återigen vecklar ett komplext sammanhang av relationer och kontaktytor ut sig såväl över som runt de aktuella barnen och ungdomarna.

Barn växer upp, blir unga och så småningom myndiga. Problem i skolan får då och då sina lösningar. Och neuropsykiatriska funktionsvariationer kan man lära sig leva med. Oavsett hur det är med detta finns en viss kontinuitet. Ett förlopp. Ett växande. Många av dem ett barn, och senare en ung, knyter an till kommer att försvinna. I vissa fall ersätts av nya personer. En ny lärare. En ny LSS-assistent. En ny skolsköterska eller skolkurator. Etiketten överlämningar används förhållandevis ofta. Från förskolan till grundskolan. Från grundskolan till gymnasiet. Eller överlämningar från elevhälsan till BUP eller från socialtjänsten till LSS. Termen överlämningar har konnotationer. När en överlämning har skett har ansvaret övergått från någon till någon annan. Från en tidigare skolkurator till den nya. Från lärarna i mellanstadiet till de på högstadiet. Varje gång detta sker finns risker. Att information inte följer med. Att kunskaper som utvecklats raderas. I värsta fall måste barnet utredas på nytt. Ur barnets perspektiv handlar det om dels separationer, dels nya människor att knyta an till. Och sen ytterligare separationer. En oändlig kedja av nya paraplyer.

Verktyg, metoder och rutiner

Det finns aspekter på de aktuella utredningarna vilka uppmuntrar till användningen av olika verktyg, metoder eller rutiner, i och för arbetet. En är att det ska bli så korrekta bedömningar som möjligt. Ibland finns evidens för de verktyg som används vid exempelvis behovsscanning för kompensatoriska insatser. Då och då handlar det om beprövad erfarenhet. Så är det inom många områden och inget anmärkningsvärt vare sig för barn- och ungdomspsykiatri eller bedömningar av svårigheter att klara skolan. Diagnostisering av neuropsykiatriska funktionsvariationer vilar på en solid grund av forskningsbaserad evidens. Bedömningar av varför barn och unga har svårt att nå skolans kunskapsmål vilar inte på samma gedigna fundament. Detta då beroende på en begriplig skillnad mellan naturvetenskaperna och samhällsvetenskaperna. Ofta måste den professionella kompetensen och erfarenheten svara för de slutliga bedömningarna.

En annan aspekt på tillämpningen av verktyg, metoder och rutiner är faktiskt det omvända. Barn, unga och vårdnadshavare ska inte vara utlämnade *enbart* till den som gör en viss bedömning eller föreslår vissa åtgärder. Ungefär som att domstolar – HD med flera motsvarande instanser undantagna – inte ska avvika i sina bedömningar

sinsemellan på ett sätt som skapar rättsosäkerhet.⁴⁸ Generellt gäller att myndighetsutövning, till en del är det ju vad som är aktuellt, ska vara så att säga tjänstemanna-oberoende. Även om objektivitet sällan är möjlig, åtminstone inte i strikt mening, ska i vart fall intersubjektivitet uppnås. Ungefär att två med samma profession ska komma till snarlika bedömningar och slutsatser när de – oberoende av varandra – granskar samma fall. Ibland talar man om en ”second opinion” som ett sätt att kvalitetssäkra bedömningar och åtgärdsförslag.⁴⁹ Ett annat sätt att uppnå intersubjektivitet är genom möten eller konferenser där kollegor, inte sällan från flera professioner, diskuterar enskilda fall med syftet att nå konsensus kring såväl bedömningar som åtgärdsförslag.

En tredje aspekt på användningen av verktyg, metoder och rutiner är att de i sammanhanget aktuella lagarna reglerar rättigheter men också skyldigheter mellan samhället och medborgarna. Verktyg och metoder är ett sätt att översätta vad som står i de enskilda lagrummen till konkreta och användbara kriterier. Eller, i vissa fall, checklistor som kan användas i det enskilda fallet. Också detta handlar till en del om likabehandling. Men det handlar även om att möjliggöra dokumentering av gjorda bedömningar, genomförda insatser och uppnådda resultat. Något som i sin tur kan ligga till grund för verktygs- och metodutveckling. Men också mer genomgripande verksamhetsutveckling. Eller, oftare kanske, utgöra underlag vid granskningar av handläggningen i ärenden vilka har blivit föremål för anmälningar.

Två tentativa frågor

En genomlysning av utredningskontexten, vid misstankar om neuropsykiatriska funktionsvariationer eller andra behov av kompensatoriska insatser, reser en del frågor. Den kanske mest fundamentala är:

- Vilka konsekvenser får det när många är inblandade i det enskilda ärendet? Är det hanterbart för ett barn? Eller en ungdom? Hur många personer är socialt och psykologiskt hanterbart? Även om antalet specialister skulle vara konstant lämnar enskilda personer och andra tillkommer. Finns det risk för en form av social överbelastning? För mycket kontakter och för många relationer! Och vem – om någon – bedömer och tar ansvar för den här sidan av saken?

---

⁴⁸ Vissa domstolar, exempelvis HD, har ju prejudicerande uppdrag varför deras utslag inte ska bli föremål för överprövning. Låt vara att det finns undantag där det beviljas ett nytt prövningstillstånd. Omständigheter har framkommit som gör att en tidigare dom med största sannolikhet kommer att ändras vid en ny prövning.

⁴⁹ Som exempel har patienter rätt till, vid vissa diagnoser, ett utlåtande också från en annan läkare än den egna inför val av behandlingsmetod och liknande.

Syftet med skolans kompensatoriska uppdrag är att vidta åtgärder som ger de barn och unga vilka presterar lite sämre förutsättningar att nå framför allt kunskapsmålen. Det är långt ifrån ett självklart uppdrag. Måhända är tanken rent av kontraproduktiv. En alternativ utgångspunkt kan vara att skolan ska ge alla elever de bästa förutsättningarna att lyckas – utifrån vars och ens specifika förutsättningar, ambitioner och intressen. Att med vissa mått mätt högpresterande elever lyckas ännu bättre hindrar inte på något sätt att de som presterar sämre också når kunskapsmålen. I den meningen är utbildning inget nollsummespel. Inte med mindre än att betyg är relativa, på klassnivån, och måste följa en viss fördelning. Ur ett budgetperspektiv kan man möjligen argumentera för att begränsade resurserna trots allt gör utbildning till ett nollsummespel. De insatser som riktas till högpresterande elever hade kunnat användas för de som presterar lite sämre som då fått ännu bättre stöd. Den kanske centralaste frågan, vad gäller det kompensatoriska uppdraget, är följande:

- Vad får det för konsekvenser för de barn och ungdomar som blir utredda att bli just föremål för utredningar? Flertalet elever utreds ju inte över huvud taget för någonting alls.

Val av skolmiljö som insats

Alla barn och unga har en sak gemensamt. De måste gå i skolan. Åtminstone i förskoleklass och grundskola. Förskolan och gymnasiet är frivilligt. För barn och unga med utvecklingsstörningar, och därmed särskilda svårigheter att lära, finns särskolan. Särskolan är utformad för att svara mot de här barnens specifika förutsättningar och behov. Bland annat genom att studietakten är den vilken de enskilda eleverna lär sig i. Andra barn och unga har andra behov av skolor som utformats utifrån vissa specifika förutsättningar. Döva barn och ungdomar, och de med omfattande hörselnedsättningar, kan gå i specialskolor. Där kan alla teckenspråk och det är också det språk man undervisar på och kommunicerar med.

En strategi, i vad vi kan kalla skolans och socialtjänstens åtgärdsrepertoarer, är att skilja ut barn och unga som har mycket specifika behov för att lära sig. Som sätt att underlätta lärande är det en i många stycken tilltalande och sannolikt effektiv strategi. Exempelvis behövs få kompromisser. Det är möjligt att gå fullt ut vid utformningen av en utbildning. Här använder vi teckenspråk. Här studerar var och en i den takt som fungerar för honom eller henne. Förutom anpassad pedagogik kan skolorna utrustas med specialkompetens. Som exempel en audionom eller kanske en logoped. Eller andra relevanta specialistkompetenser. Är nödvändiga bedömningar rimligt binära, det vill säga behoven att ta ställning till gradfrågor är små, är strategin sannolikt effektiv vad gäller just lärande.

Diagnoser inom autismspektret innehåller däremot ofta gradfrågor när man ska avgöra vad som är lämpligt respektive mindre lämpligt. Tidigare var barn med autismdiagnoser hänvisade till särskolan. Med mindre lyckade resultat. En specialskola kan emellertid vara en bra lösning. Dammsdalskolan i Sörmland, en internatskola för elever med autism, kan i så fall vara ett bra alternativ. Skolan tar emot elever från hela landet. Eleverna växer visserligen upp med lite mindre föräldra- och syskonkontakt. Och möjligheterna att träna förhållningssätt till personer som inte har autism minskar också. Men i vissa fall kan detta vara att föredra. I andra fall kan en vanlig skola på hemorten vara fördelaktigare. Lärande sker ju på många olika sätt. Genom utbildning naturligtvis men även av erfarenheter. Därför handlar val av åtgärder ytterst om vad som överordnats respektive underordnats i termer av prioriterade förutsättningar och effekter. Det fordras betydande medvetenhet om att det är just detta man gör när en åtgärd förordas framför en annan. Inklusivt hur berörda barns, ungdomars och vårdnadshavares intressen och önskemål tas tillvara i sammanhanget.

Insatser i skolan

Den som har det jobbigt i skolan måste inte ha en neuropsykiatrisk funktionsvariation. Den som har en neuropsykiatrisk funktionsvariation, däremot, har ofta vissa svårigheter i skolan. Eller, bättre uttryckt; kan ha varierande framgångar beroende på ämnen, uppgifter och sammanhang. Duktig i matematik, musik och kemi. Sämre går det kanske i svenska och samhällsorienterande ämnen. Många och långa texter som ska läsas. Här blir dyslexin ett hinder. Och alla grupparbeten som tar fokus från uppgiften till att försöka förstå de sociala koderna och vad det är som pågår i de termerna. Både stressande och förvirrande.

I skolan kan man få både en anpassad studieplan och olika former av studiestöd. Det är detta utredningarna har belyst och svarat på. Så skapas en grund att stå på när de individuellt utformade insatserna ska formuleras. I vissa fall kallas dessa samlad individuell plan. Förkortat SIP.⁵⁰ Av den framgår vilka behov som måste mötas och de förutsättningar som behöver skapas.

En del stödformer är förhållandevis diskreta. Som hörlurar för att avskärma omgivningen till gagn för koncentrationsförmågan. Eller att man får uppgifter som är utformade med hänsyn till den enskilda elevens särskilda behov och förutsättningar. Hjälp med läsläsning likaså. Särskilt om den sker i samarbete med frivilligorganisationer och därför på andra platser än i den ordinarie skolbyggnaden. Möjligheten att gå åt sidan, eller sitta på andra platser än i lektionssalen med de andra

---

⁵⁰ Ofta med ett prefix till 'plan' som anknyter till verksamheten. Exempelvis vårdplan i vården, eller åtgärdsplan i andra sammanhang.

eleverna, är även detta förhållandevis diskret. En anpassad studieplan är inte heller så påtaglig.

Elevassistenter däremot syns och är högst påtagliga. Även om de inte har pedagogiska eller behandlande uppgifter kan de vara mycket erfarna och stödjande. Framför allt är de äldre. De sticker ut. Elevassistenten personifierar – bokstavligt talat – någons behov av kompensatoriska insatser. Detta kopplar dessutom väldigt direkt till det inslag i skolmiljön som är i särklass viktigast. Nämligen klasskamraterna. Assistenterna blir till aktiva ingredienser – förhoppningsvis på gott, i värsta fall på ont – i den sociala och pedagogiska miljö en elev med kompensatoriskt stöd vistas i. Vilka normer har utvecklats i klassen? Och då i allmänhet och oberoende av enskilda elever. Är det en klass med sammanhållning? Där olikhet bejakas och att stötta varandra är en självklarhet. Naturligtvis finns det grupperingar. Gång som hänger lite extra på både rasterna och fritiden. Men vilken är grundtonarten? Är elevassistenten en bland andra vuxna i skolan? Eller är det Kalles assistent för att Kalle är annorlunda. Underförstått jämfört med ”oss andra”. I olyckliga fall kan assistenten, i diskreta skämt framförda till Kalle i det dolda, vara ett tema i någras mobbing av honom.

Specialpedagoger och deras arbete med elever med särskilda behov kan vara förhållandevis påtagliga. Det kan handla om så enkla saker som att en elev är borta från klassen i övrigt. Vet klassen varför? Och hur förhåller de andra eleverna sig till detta i så fall? Vissa övningar, eller andra stödjande moment, kan kräva avskildhet för att fungera. Att träna tal med en logoped låter sig knappast göras i den ordinarie klassrumsmiljön. Arbetar specialpedagoger i den ordinarie klassmiljön är situationen analog med elevassistenternas närvaro.

Insatser för livet i övrigt

Förutom kravet på skolgång har barn och unga en sak till gemensamt. De har liv att leva. Antagligen tänker de inte så på saken. De tar nog livet mer för givet än ser det som något man vill, eller kan, forma. Först i tjugoårsåldern, lite drygt, har vi människor förvärvat en komplett tidsuppfattning. Det är ett skäl. Begrepp som att utvecklas och förändras är svårbegripliga för den som har en tidsuppfattning som bygger på klockslag och veckodag. Barn och unga kan vara bra på saker som exempelvis fotboll eller piano. Möjligen tycker barn och unga att de kan bli bättre på fotboll och piano. Men de tänker sig knappast att de utvecklas som fotbollsspelare eller förändras som pianister. Barn och unga växer. De blir äldre. Ålder är det centrala måttet på tid. Utöver klockslag och veckodag.

För den som har det lite knepigt i skolan kan detta ta slut när skoldagen är över. Åtminstone tills det är dags att gå dit igen. Under förutsättning att problemen i skolan inte är en konsekvens av bekymmer utanför skolan. I så fall kan det till och med bli

värre när skoldagen är klar. Man saknar kanske kompisar. Eller om det är stökigt och bråkigt hemma. Då kan skolan till och med vara lindrande.

Har ett barn eller en ungdom en diagnos, eller om det är just stökigt och bråkigt hemma, är detta socialtjänstens snarare än skolans bekymmer. Åtminstone utanför skoltiden.⁵¹ Själva diagnosen är naturligtvis en fråga för elevhälsan men framför allt för BUP. Många diagnoser har ju inte så mycket med skolan att göra. Annat än att de får konsekvenser för skolarbetet. Låt vara att det finns exempel där en diagnos kan vara orsakad av skolan. Vanligen i kombination med andra omständigheter. Ångestsyndrom och depressioner är två exempel. Neuropsykiatriska funktionsvariationer har andra förklaringar.

Behov av stödinsatser utreds enligt socialtjänstlagen. Generellt ska inte individer ha så mycket hjälp. Socialtjänstens insatser riktar in sig på familj, föräldrar och eventuella andra vårdnadshavare. I de fall det handlar om nyanlända finns en del regelrätta program för stödet. Undervisning i svenska (svenska för invandrare, SFI) är ett av fundamenten. Bostad och sysselsättning är andra viktiga förutsättningar för integration men också en fungerande social miljö för barn och unga. Trångboddhet är problematiskt för studieresultaten. Och usel ekonomi har konsekvenser för både kläd-budgeten och vad som finns att äta hemma.

En besvärlig familjesituation har konsekvenser för alla berörda. Orsakssammanhangen är i praktiken hopplösa att reda ut. Beprövad erfarenhet ger viss vägledning. Och en del insatser kan antas vara generellt förbättrande. Familjerådgivning kan exempelvis vara en viktig insats för att skapa något som liknar en studiemiljö i hemmet. Men också för att få en bättre familjedynamik över huvud taget. Samtidigt bygger svensk socialtjänst på frivillighet. Även om det finns undantag.

Annat är det med rätten till stöd och service vid vissa funktionsvariationer. Här är det kommunens LSS-enhet som svarar för insatserna. Dessa kan rikta sig direkt till det barn eller den ungdom som har en neuropsykiatrisk funktionsvariation. Vanligen i formen av tillgången till en assistent. LSS har inte behandlande eller utbildande uppgifter. I det första fallet står BUP för genomförandet av relevanta insatser. I det senare fallet är det skolan som svarar för dessa.

Genom LSS kan barn och unga med neuropsykiatriska funktionsvariationer även erbjudas kompletterande boende. Stödet riktas i första hand till vårdnadshavare och syskon som, bokstavligen talat, kan behöva återhämta sig periodvis. I någon mån kan det kanske också vara skönt att komma hemifrån. Hur det är med den saken är naturligtvis mycket individuellt. Ibland upplevs ett miljöbyte som positivt. I andra fall kan det vara

---

⁵¹ Skoltid kan vara ett knepigt begrepp då denna tar fasta på formella lektionstider. Rent logiskt skulle det innebära att läsläsning i hemmet inte är skolarbete.

desto mer problematiskt. Oaktat vilket är LSS-boenden korttidsboenden. De är tänkta som avlastning för de som vanligen hjälper sitt barn eller syskon. Eller eventuella andra vårdnadshavare.

En särskild och intressant form av insatser handlar om att lära ut och tipsa om strategier för att handskas med vardagen. Den här formen av insatser förefaller inte, annat än i undantagsfall, vara institutionaliserade. Det senare i meningen att ingå i utformade åtgärdsprogram eller sammanhållna insatsområden. Exempelvis saknas vanligen verktyg för screening av de här sortens färdigheter. De här insatserna ligger snarare på professionsnivån. Och då baserat på långa och beprövade erfarenheter. Tipsen är också ganska handfasta och utgår från den professionella kompetensen. Skolsköterskan som tipsar om att äta ett äpple på förmiddagen och ett på eftermiddagen. Psykiatrikern som kastar fram tanken att lämna lektionssalen efter de andra eleverna och att gå in några minuter innan lektionen börjar. Eller behandlingsassistenten som ger tips och råd om hur man får lite bättre struktur på såväl morgnarna som kvällarna.

Det förekommer mer riktade och ibland beslutade insatser även av den här karaktären. Alltså tips och strategier för att handskas med vardagslivet oaktat var detta utspelar sig. Då handlar det om väldigt tydliga indikationer på vari problemen eller svårigheterna består. Träffa en dietist för att magen är orolig och lite gasig. Eller en sömnterapeut för den som har svårt att sova. I övrigt handlar det om mer informella konsultationer och tips baserat på den relation barn och unga får till personer de kommer i kontakt med. Ofta av andra skäl. Eller, bättre uttryckt; en form av bonusinsatser baserade på ackumulerade kunskaper någon skaffat sig om det aktuella barnet, dess situation och inte minst vilka behov och önskemål det här barnet har.

Fler tentativa frågor

Skolans kompensatoriska uppdrag förefaller lösas – i allt väsentligt – med åtgärder i skolan och under lektionstid. Möjligen hemmasittarna undantagna. Om vi inte anser att undervisning på distans gör om hemmet till skola. Diagnoser vilka medicineras är inte heller särskilt uppseendeväckande. Andra elever har mat- eller pollenallergier. Eller andra kroniska hälsoproblem.

Ovanstående pekar mot att uppnådda kunskapsmål – alltså kunskapskraven enligt gällande läroplaner – dominerar föreställningarna om vad kompensation ska leda till och därför handla om. Så kan effekterna av olika insatser bedömas. Låt vara att kunskapskraven ibland anses svårtolkade. Oaktat vilket kan fokus läggas på aktiviteter vilka ändå pågår i skolan. Och då efter att ha anpassats till behov och förutsättningar hos de aktuella eleverna.

Med detta har man också sagt – underförstått – att genomgången grundskola är slutmålet. Alltså skolans grundläggande uppdrag. Men sedan då? Vad händer efter skolan? Man kan naturligtvis hävda att kompletta betyg från grundskolan är negativt korrelerat med yrkeskriminalitet. Det kan väl ändå knappast vara skolans huvudsakliga funktion och uppgift. Att hålla nere antalet yrkesbrottslingar. Förväntningarna på skolan är både andra och högre än så.

I skolan finns det alltså ganska väl utvecklade föreställningar både om vad som ska kompenseras och hur det ska gå till! Samtidigt finns avvikande uppfattningar. Avancerade svar på frågan varför är däremot sällsyntare. Varför ska skolan kompensera? Vem vinner vad på att det görs? Frågorna kan framstå som endera naiva eller poänglöst provocerande. Men svar på en varför-fråga kan, i sin tur, granskas med nya frågor om just varför. I detta ligger ett beprövat sätt att utveckla mer vägledande argument för något. Exempelvis varför skolan ska ha ett kompensatoriskt uppdrag. I mer pompösa beskrivningar av skolans uppgift – i skollagen och läroplanerna – talas det om saker som odlandet av både demokratiska värderingar och ett intresse för livslångt lärande.

Om skolan kompenserar i skolan närmar sig socialtjänsten snarare de människors liv vilka ska hjälpas. Detta är i sig inget märkligt. Det ligger i de olika uppdragens naturer. Men svårigheter att arbeta över gränser blottläggs. Exempelvis när problemen i skolan kan hänföras till förhållanden i elevens familj och hemförhållanden. Ambitioner att samverka finns. Ibland underlättas det av att koncentrationssvårigheterna i skolan beror på föräldrarnas arbetslöshet och i förlängningen deras ekonomiska bekymmer. Skolan kan inte göra mycket åt det senare. Och socialtjänsten kan inte göra mycket åt koncentrationsproblemen. Arbetsfördelningen är både tydlig och möjlig. Samarbetet kan handla om att dela viss information.

Inom skolan florerar föreställningar om att skolan borde arbeta även med familj och eventuella syskon. En bra miljö för skolarbete inkluderar i allra högsta grad hemmet. Ett skäl till att det över huvud taget finns ett kompensatoriskt uppdrag är att alla hem inte är vad man brukar kalla studiemotiverande. Trots det finns tendensen att kompensera genom lösningar som riktar sig till individen, alltså eleven, även när problemen snarare är sociala eller relationella, alltså familjen.

Några talar om risken att förväxla barns och ungas perspektiv med skolans och samhällets. Ibland kallas det den dolda läroplanen.⁵² Det centrala är skolan som idé och de normer som kommuniceras genom beteenden som premieras respektive möts med motvilja. I vissa fall bestraffningar. I samhället har det utvecklats föreställningar om vad som är bra respektive mindre bra för barn och unga vad gäller exempelvis

---

⁵² Jackson, P. W. (1968/1990).

utbildning. Och detta implementeras genom såväl skolan som socialtjänsten och blir en form av projiceringar som impregnerar livet i skolan och livet som barn och ungdom.

Andra talar om riskerna för diagnosfixeringar. Neuropsykiatriska diagnoser, så förefaller det åtminstone, betraktas som tillförlitliga. Det blir möjligt att medicinera och göra det med observerbar framgång. Diagnoser och intyg underlättar för såväl socialtjänsten som skolan. Både vad gäller ansvarsfrågorna och att identifiera möjliga insatser. Vilket kan vara förrädiskt. Det är lätt att stanna där, vid diagnosen, och inte lägga märke till eller utreda andra aspekter på ett barns eller en ung människas personlighet, intressen, ambitioner eller livssituation.

Utifrån ibland ett batteri av olika utredningar görs ansträngningar att utforma ett liv och en skolgång för aktuella barn och ungdomar som är så bra som möjligt. Sett ur bland annat perspektivet uppnådda kunskapskrav men också en god uppväxtmiljö i övrigt. Det senare är det besvärligare problemet och vilar framför allt på socialtjänsten när det blir en fråga för samhället. Skolmiljön däremot handlar om alla barn och unga. Här förefaller två huvudsakliga strategier vägleda arbetet. Den ena strategin handlar om att *särskilja* vissa barn och unga från andra. Kriterierna tar fasta på barn och ungas resultat och beteenden i skolan. De kan beskrivas som problematiska. Den andra strategin är att utifrån barns och ungas behov och förutsättningar *anpassa* deras skolgång. Ibland genom att anvisa dem till särskilda skolor. En specialskola eller kanske en särskola. I andra fall mindre genomgripande eftersom det handlar om hjälp med läsläsning eller möjligheter att gå undan och arbeta i en avskild och lite lugnare miljö. Dock inom ramen för, utan att missförstå formuleringen, en vanlig klass i en vanlig skola.

Strategierna att särskilja och anpassa reser fem centrala komplex av frågor. Ett gäller utformningen av skolor.

- Är det möjligt att utforma en skola som redan från början är inkluderande gentemot alla snarare än är i behov av anpassning till vissa? Skulle barn och unga som inte har kompensatoriska behov förlora något väsentligt på att gå i en inkluderande skola? (Givet att en sådan är möjlig).
- Hur tillförlitlig är strategin vad gäller att samtliga barn och unga med särskilda behov också får dessa identifierade och tillfredsställda? Hur robust är strategin när det gäller att ompröva, och på så sätt upptäcka, feldefinierade eller förändrade behov respektive feldiagnostiserade funktionsvariationer?

- Finns det risker att strategin systematiskt kan bidra till att barn och unga får problem och svårigheter hänförliga till strategin som sådan?⁵³ Och då som tillägg till en eventuellt existerande problembild? Hade andra strategier kunnat träffa den senare utan att skapa eventuella problem hänförliga till just att särskilja och anpassa?
- Vilka långsiktiga konsekvenser har strategin? Är det möjligt att den är bra för lärande och utveckling på kort sikt men försvårar för framtida liv och arbete? Medför strategin att barn och unga inte exponeras för miljöer och sammanhang vilket hämmar möjligheterna för ett gott vuxenliv?
- Är det tänkbart att strategin gynnar möjligheterna att uppnå vissa kunskapsmål på bekostnad av andra? Kan det också vara på det sättet att de mer synliga skolresultaten – exempelvis betyg i ämnen – uppnås med den här strategin men på bekostnad av bildningsuppdrag kring exempelvis demokrati, humanism och normkritiskt tänkande.

---

⁵³ Under rubriken Två tentativa frågor, ovan, restes frågan om konsekvenserna av att bli utredda när flertalet i skolan aldrig utreds för något. Det finns skäl att ställa sig frågan igen och konstatera att även insatserna som följer på utredningarna är särskiljande och kan ha konsekvenser på grund av detta.

Organisering av arbete med barn och unga

I Sverige har alla barn och unga rätt till goda förutsättningar när det gäller deras uppväxt och utveckling. Saknas detta – i ett enskilt fall, i något avseende och av vissa orsaker – ankommer det på samhället att ta hand om saken. Ibland är detta skolans uppgift och kan kallas det kompensatoriska uppdraget. I andra fall ska socialtjänsten svara för att barns och ungas privata och sociala situationer är godtagbara. Då och då behövs både fler och andra instanser och BUP och LSS är bland de vanligare exemplen.⁵⁴

Skollagen och Socialtjänstlagen hamnar i förgrunden i de fall samhället behöver ingripa. Huvudregeln är annars att barns och ungas livsvillkor, i den utsträckning de är juridiska frågor, regleras i Föräldrabalken. Särskilt kapitel 6 om vårdnad, boende och umgänge och i kapitel 7 om underhållsskyldighet. Föräldrar är, enkelt uttryckt, skyldiga att försörja sina barn och se till att de lever bra liv. Det gäller även annan vårdnadshavare i föräldrarnas ställe.

Förklaringen till att omsorgen om barnen dyker upp först i balkens sjätte kapitel är att mycket annat måste klaras ut först. Startpunkten för processen är emellertid enkel. En 2 000 år gammal romersk regel: *Mater semper certa est*. Alltså att modern alltid är säker – vi vet vem hon är! Annat är det med fadern. Är modern gift och den äkta maken lever presumeras, det vill säga förmodas det, att han är pappan. Om modern är änka gäller samma sak om makens dödsfall ligger så i tiden att han kan ha varit med vid konceptionen. I andra fall, exempelvis i samboförhållanden, gör pappan en så kallad faderskapsbekräftelse genom vilken faderskapet erkänns. Alltså en sorts försäkran om att vara pappan. Med dessa varianter är majoriteten av alla fall omhändertagna.

En särskild situation av betydelse har tillkommit de senaste decennierna. Nämligen det som brukar kallas assisterad befruktning. Något som förekommer i en rad varianter och ruckar på entydigheten i vem som ska betraktas som mamma. Det kan gälla exempelvis surrogatgraviditeter. Och spermadonationer gör faderskapsbestämningen tvetydigt. Typiskt sett är kapitel 1 tillämplig även här. Kapitel 2 reglerar socialnämndens agerande i de fall denna ska träda in i processen som handlar om att fastställa just föräldraskap. Exempelvis när två män menar sig vara ett barns biologiska fader. Här kan Socialnämndens inträde ses som ett första exempel på samhällets ställföreträdarskap vad gäller att tillvarata barns rättigheter. Kapitel 3 gäller rättegångsförfarandet vid faderskapsmål respektive vid hävdande av faderskap. Kapitel

---

⁵⁴ Här bortser vi från de allra besvärligaste fallen vilka innehåller allvarlig kriminalitet och, i förlängningen ungdomskriminalvård och omhändertaganden inom Statens Institutions Styrelse (SIS)

därpå behandlar adoptioner och ett tidigare kapitel 5 reglerade barns namn utöver dopnamn. Kapitlet är numera ersatt av namnlagen. Generellt kan man hävda att utvecklingen av genteknik har gjort att släktförhållande idag kan redas ut med vad som i praktiken är fullständig visshet om utgångspunkten är biologiska markörer. Bortom detta finns helt nya mönster i bildandet av familjer varav några står utanför lagstiftningens regleringar. Trots att de kan vara fullständigt avgörande som aspekter på barns och ungas uppväxtmiljö. Med så kallade bonusföräldrar som kanske det mest framträdande exemplet. Låt vara att styvmodern har en relativt lång historia men av henne ser vi inte några spår i lagstiftningen om det inte varit frågan om adoptioner.

Vilket ansvar – och vems?

Nu är det så att verkligheten har en envis tendens att inträffa i gränslandet mellan olika lagstiftningar och enskilda lagrum. Ibland hamnar de här situationerna hos specialister på juridik. Oftare tolkas de av personer med myndighetsansvar i kraft av just deras professioner. Men då professioner som även och framför allt vilar på andra kunskapsfält är det juridiska. Till detta ska läggas lagstiftarens klart begränsade förmåga att förutsäga samtliga tänkbara situationer eller scenarier.

Såväl inom skolan som socialtjänsten finns det lite olika synsätt på det offentligas ansvar visavi föräldrarnas. Några menar att skolans respektive socialtjänstens ansvar tar vid där föräldrarnas förmåga tar slut. I extrema fall innebär det att samhället, kanske via ombud som exempelvis fosterföräldrar, måste ta hela ansvaret för ett barn eller en ungdom. Särskilt knepigt är när det rör sig om flera barn i samma vårdnadsfär. Avgörande är också om myndighetsåldern har uppnåtts eller inte. Vid myndighetsålder är personen ifråga legalt sett inte föräldrarnas ansvar längre. Han eller hon har nu samma ansvar som vilken vuxen person som helst. Ett visst försörjningsansvar kan i och för sig vara aktuellt från vårdnadshavarnas sida, exempelvis vid pågående gymnasieskolgång. Samtidigt som personen i övrigt, i kraft av att vara myndig, själv har ansvaret för sitt liv och sin skolgång. I de fall det blir en fråga för samhället är det ungefär som vilken vuxen person som helst som har kontakter med exempelvis socialtjänsten.

Vad gäller BUP förefaller inte motsvarande skillnader i synsätt finnas. BUP:s inblandning förutsätter ju i första hand diagnoser eller åtminstone att det ska göras utredningar. Och det är en annan lagstiftning, och andra regelverk, som omgärdar verksamheten. Denna är dessutom en fråga för regionerna. Här uppstår alltså inte motsvarande gränsdragningsfrågor mellan vad som är samhällets respektive vårdnadshavarnas ansvar som förekommer inom skola och socialtjänst. Saken kan komma i ett annat läge inom BUP:s rådgivande och samverkande arbete. Då utgör BUP en del av en stödjande konstellation av specialister och möter vårdnadshavare som en i den konstellationen. Elevhälsan har till en del motsvarande situation som BUP. Även om

elevhälsan är en del av skolförvaltningarna och på så sätt verkar i samma gränsland som skolan i övrigt.

LSS-verksamhet har en delvis annan situation än skolan och socialtjänsten. Låt vara att det finns paralleller kring ansvarsproblematiken. LSS är både ett substitut för vårdnadshavares insatser och ett komplement. Frågan om samhällets kontra föräldrarnas ansvar är därför tydligare definierad. Det som behöver genomlysas är om föräldrar och syskon, och aktuella barn och ungdomar, har eller inte har rätt till LSS-insatser. I det första fallet ska det även avgöras på vilket sätt stödet ska utformas och i vilken omfattning.

Det finns en särskild aspekt på ansvarsfrågorna som skär igenom samtliga verksamheter. Huvudregeln vad gäller insatser från ovanstående aktörer är att dessa i första hand är frivilliga. De kräver medgivande från vårdnadshavarna, båda, i de fall inte någon har enskild vårdnad. Har två skilda eller separerade vårdnadshavare, men med gemensam vårdnad, olika uppfattningar om behov och insatser kan detta skapa både svåra och låsta situationer. Det finns gränser bortom vilka tvångsåtgärder är både nödvändiga och ska vidtas. Men huvudregeln är att om man inom BUP ställer diagnosen ADHD har föräldrarna rätt, och skyldighet, att ta ställning till om medicinering ska användas. Tvångsmedel finns men ska enbart tillämpas i extrema situationer. Tvång ska vara det sällsynta undantaget.

Andra gränsdragningar

Så här långt har lagstiftning funnits åtminstone i bakgrunden i den utsträckning den inte har diskuterats uttryckligen. Det finns emellertid helt andra sidor av saken vilka blottlägger andra gränsdragningsproblem och bedömningsfrågor.

I förra kapitlet noterade vi, tämligen omedelbart, att relationsbyggande är avgörande för att stödja barn och unga som har problem. Relationen till vårdnadshavarna är exempelvis fundamentet för en lyckad process i meningen att aktuella barn och ungdomar verkligen får den hjälp de behöver. Oavsett vad deras bekymmer består i. Typiskt sett kommer representanter från flera instanser att medverka, alternativt olika specialister och handläggare från samma instans. Med detta är kriterierna uppfyllda för att tala om en grupp i socialpsykologisk mening.

Väldigt lite talar för att man inom exempelvis socialtjänsten eller skolan ser saken på det sättet. Det vore kanske att ta i att genomföra en regelrätt teambildningsaktivitet. Detta är ju annars huvudregeln för den som vill skapa ett effektivt team. Alltså ett team med god kapacitet att nå målet med att bilda teamet. I det här fallet alltså att hjälpa barn och ungdomar vars uppväxt är mer friktionsfylld än andras. Samtidigt kan man säga att teambildningsaktiviteter bara är att simulera de processer vilka alltid pågår

spontant när ett antal personer är dels medvetna om varandra, dels har någon form av angelägenhet tillsammans.

Det här är synnerligen knepiga aspekter att hantera. Bra kontakter och förtroendefulla relationer mellan vårdnadshavare, handläggare och specialister är en förutsättning för att lyckas.⁵⁵ Detsamma gäller specialisterna och de aktuella barnen och ungdomarna. Men det är också välkänt att personer vilka arbetar med människors hälsa och livssituationer utsätts för påfrestningar och kan behöva stöd.⁵⁶ Det finns alltså en balansproblematik mellan den psykologiska och sociala närheten och avståndet i samma termer. Ibland talar man om den terapeutiska hållningen. Mot en sådan bakgrund tillämpas i en del verksamheter regelmässig handledning av medarbetarna med klientkontakter och, i svårare fall och situationer, även debriefing.

Det finns fler aspekter på relationerna mellan handläggare, specialister, vårdnadshavare och aktuella barn och ungdomar. Ju starkare relationer, desto bättre resultat. Detta kan vara utgångspunkten baserat på socialpsykologisk vetenskap och beprövad erfarenhet. Samtidigt kan vissa myndighetsuppgifter kräva motsatsen, alltså att man upprätthåller en distans måhända rent av en explicit auktoritet i uppträdandet. Bedömningen av en situation påverkas exempelvis av de berördas relationer. Den som ska bedöma något kan göra en bedömning om vederbörande har en nära relation till den bedömningen gäller och en helt annan, allt annat lika, om man aldrig har träffats tidigare. Det finns goda skäl för att elever inte bör ha sina föräldrar som lärare, att kirurger aldrig opererar närstående eller att åklagare inte leder utredningar i vilka anhöriga eller ens bekanta är inblandade.

Det finns andra aspekter på relationerna mellan vårdnadshavare och handläggare eller andra specialister. Oavsett om vi vill eller inte medför regelbundna kontakter, som nämndes ovan, att relationer växer fram och formas. De formas av vad människor gör och inte gör i de interaktioner som utgör själva samspelet. Det må gälla frisören man går till eller kassapersonalen i livsmedelsaffären där vi handlar. I det senare fallet möter vi olika personer i samma kassa. En långvarig frisörsrelation innebär vanligen att man vet mycket om varandra. Att ta en fika ligger inom ramen för vad som framstår som normalt givet relationen. Annorlunda är det med kassörerna i livsmedelsaffären. Möjligen är det annorlunda på en liten ort där man kanske är kusiner eller känner varandra av andra skäl.

Vad tillåter en relation och vad tillåter den inte? Vittnesmålen är många, anekdotiska men ändå, om situationer där att dra den här sortens gränser kan vara knepigt. Exempelvis den invandrade kvinnan med en son som lider av posttraumatiskt stressyndrom. De har kontakt med BUP och elevhälsan. Periodvis även med ett LSS-

---

⁵⁵ Kåver (2011).

⁵⁶ Hammarlund (2019).

boende när krafterna tryter efter för många natters vak vid sonens säng. Vad säger skolsköterskan när kvinnan sträcker fram ett brev från Försäkringskassan och frågar vad det betyder som står i brevet? Eller den utagerande tonårstjejen som kräver att pappans nya sambo ska vara den som är med på mötena och inte mamman vilken hon "hatar". Hur många utvecklingssamtal, utöver de ordinarie, ska läraren erbjuda föräldrarna som vägrar att gå på föräldramötena eftersom de uppfattar sig som uttittade. Alla vet ju, menar de, att deras son särbehandlas för att han är så bråkig. De vet att andra undrar "varför det ska daltas så mycket med just honom?"

Kraven på samverkan

Av både lagstiftning och kompletterande riktlinjer framgår att, runt unga med neuro-psykiatriska funktionsvariationer eller problem i exempelvis skolan av andra skäl, ska berörda myndigheter samverka. Därtill som huvudregel. Undantaget är de fall när det är uppenbart att någon aktör kan erbjuda allt som behövs inom ramen för den egna verksamheten. Låt vara att svårigheterna att samverka inom en verksamhet också kan vara betydande. Oaktat vilket är tilltron till de möjligheter som ligger i samverkan omfattande. Samverkan framställs som nyckeln med vilken dörren till de mest effektiva lösningarna kan öppnas. Så ser det ut i teorin åtminstone.

I praktiken är bilden mer varierad. Då och då fungerar samverkan riktigt bra. I andra sammanhang går det mindre bra. Ibland fungerar det inte alls. En möjlighet är att uttrycket som sådant – samverka – blivit kontaminerat. Kanske har för många för dåliga erfarenheter av att samverka. Samtidigt finns kraven på att göra just detta. Man kan fundera över psykologin som uppstår. Exempelvis hur motivationen för att delta påverkas. Tror inte människor att avsedda resultat går att uppnå närmar de sig arbetet med förväntningar i linje med detta. Per definition! Något som i sin tur kan bidra till just ett misslyckande. Förväntningar har en tendens att vara självuppfyllande. Åtminstone om de är avståndstagande.

Som kuriosa kan nämnas att vid en sökning på begreppen *samverkan* och *vården* bland tidningar och tidskrifter i databasen Retriever⁵⁷ är den äldsta träffen daterad den 4 maj 1982.⁵⁸ Då vet TT att berätta att regeringen beslutat dela ut drygt 1,6 MKR till nio regionala projekt om samverkan i samband med vård av missbrukare. Socialdepartementet motiverar satsningen med att säga: "Vårdhuvudmännen och personalen inom vården av missbrukare ska finna bättre samarbetsformer, främst mellan sjuk- och socialvård." Sedan dess har det gått nästan fyra decennier.⁵⁹ En tid under vilken

⁵⁷ Retriever är en databas i Handelshögskolans samlingar av elektroniska databaser.

⁵⁸ Med reservation för att databasen möjligen inte täcker in tidigare utgåvor av tidningar och tidskrifter.

⁵⁹ Antalet träffar på just samverkan och vården uppgår till närmare 14 000 stycken. Allt talar för att andra verksamheter, skolan, socialtjänsten, hemtjänsten, skulle ge motsvarande storleksordning. Med reservation för att en del kommer att vara överlappande just för att de handlar om två eller flera samverkande verksamheter.

samverkan över organisatoriska gränser har framställts som strategin *par excellence* för att hantera komplexa behov inom exempelvis vård, skola och omsorg. En viss uppgivenhet kan ha utvecklats i takt med att resultaten har uteblivit. Samverkan som ritual snarare än verktyg. Något man bockar av för att uppfylla regelverken. En anteckning i ärendet avsedd för IVO, eller Skolinspektionen, snarare än för arbetet med de berörda barnen.

Generellt kan man säga att samverkan vanligen lämnar en del övrigt att önska. Det är den inställning som är den vanligaste inom socialtjänsten, skolan, BUP, LSS-verksamheter med flera berörda. Samtidigt efterfrågas mer av samverkan eftersom en annan dominerande uppfattning är att man på egen hand faktiskt inte klarar av de fall man ställs inför. Andra måste hjälpa till och på så sätt uppstår en paradoxal situation. Människor ser behov av samverkan samtidigt som de inte riktigt litar på det som en lösning.

Många pekar på att aktuella lagar och riktlinjer, men också myndigheternas, instansernas och de olika enheternas uppdrag, ibland är svårförenliga. Till detta kommer att kunskaperna om andra aktörers villkor, arbetssätt och metoder ofta är bristfälliga. Ibland förstår medarbetare inte riktigt vad de vilka de ska samarbeta med gör eller sysslar med. Andra hänvisar till olika organisations- eller professionskulturer och att dessa stundom försvårar samverkan. Någons uttalade förväntningar på någon annan infrias inte. Det vissa tar för givet är långt ifrån självklart för andra. Och människor lämnar möten med lite olika tolkningar av vad som bestämdes och vem som skulle göra vad. Sammantaget finns det en del brister som det borde gå att rätta till ganska enkelt. Man kan exempelvis avsätta tid för att lära känna varandra och varandras verksamheter bättre. Och betrakta detta som en investering i goda förutsättningar för samverkan framöver. Kanske under handledning av en organisationsforskare och en etnolog, eller antropolog, som kan synliggöra hindrande mönster men också det ingen ser men alla tar för givet – nämligen de närvarande kulturerna.

Ledarskap som relationsskrädderi

Ser vi mer i detalj på vad som fungerar hyggligt och vad som fungerar mindre bra kan man skönja ett mönster. De sammanhang många menar fungerar sämst är samverkan runt exempelvis framtagandet och genomförandet av individuella insatsplaner (SIP, eller samlad individuell plan). Självfallet kan det variera från fall till fall. Det handlar om den samverkan vilken sker runt specifika barn och vårdnadshavare och där arbetsgruppen består av aktuella handläggare, lärare, socialsekreterare, LSS-assistenten, specialpedagoger och eventuellt även andra specialister. Det är arbetsmetoder och rutiner som är det konstanta medan vilka som så att säga sitter runt bordet varierar.

Bättre förefaller det fungerar i de sammanhang där man har permanenta team. En form många nämner är så kallade konsultteam. Sådana finns av varierande slag men har det gemensamt att det är samma personer, samma konstellation, som träffas. Till de här teamen remitteras olika ärenden för bedömning, råd och instruktioner. En del lyfter fram en del sekretessproblem och behov att i ibland anonymisera ärenden som tas upp. Något som kan försvåra exempelvis en del bedömningar. Flertalet menar dock att fördelarna överväger nackdelarna med den här sortens konstellationer.

Oaktat om man samlas i tillfälliga eller fasta arbetsgrupper menar en del att det finns ett generellt problem. De verksamheter som är aktuella är arbetsintensiva. Därför är de också starkt beroende av de aktuella medarbetarna och deras insatser. I förlängningen och framför allt gäller detta deras relationer. I permanenta konstellationer lär man känna varandra på ett naturligt sätt. Uppstår det problem, kanske konflikter, kan dessa vanligen lösas genom bra ledarskap. I tillfälliga konstellationer är det många oberoende faktorer som bestämmer hur konstellationen kommer att se ut. Och därför också om gruppen fungerar bra eller mindre bra. En arbetsgrupp kan bestå av både personer som känner varandra och andra vilka inte har träffats tidigare. Vad gäller bekantskaperna kan dessa sträcka sig över organisationsgränserna om man har arbetat tillsammans tidigare. Oaktat i vilken utsträckning relationer utvecklas som underlättar samverkan kommer dessa att störas med jämna mellanrum. Människor slutar, byter arbetsuppgifter, börjar på utbildningar eller går på föräldraledigheter. Det rycks ständigt – om uttrycket tillåts – i befintliga nätverk och relationsstrukturer. Viktiga länkar går av. Och relationsskräddarna måste ta sig an det hela och bygga upp nya relationer. Introducera människor för varandra. Presentera dem i olika sammanhang. Ta lite längre kaffepaus för att tillåta mingel. Kanske även bjuda några på salladslunch för att bygga relationskapital och utveckla samhörigheten.

Såväl kvaliteten i bemötandet av aktuella barn och vårdnadshavare som effektiviteten i insatserna grundläggs i de samordnande konstellationer och relationer som diskuterades ovan. Allt kanaliseras sedan i och genom mötena mellan medarbetare, vårdnadshavare och de aktuella barnen. Även om det bara är en person som barn och vårdnadshavare möter ska dessa möten representera det värde vilket byggts upp av många, både medarbetare och instanser. Ju omsorgsfullare relationsskrädderi, desto större värde står bakom den som möter brukarna. En del talar för att den omsorg med vilken det grundläggande relationsskrädderiet görs lämnar en del övrigt att önska. Dock varierar det naturligtvis från person till person hur väl ansvariga tar på sig den här uppgiften.

När gränser nås

Ibland slutar ett ansvar någon har att vara just deras och blir någon annans. Det är naturligtvis en händelse som bara kan detekteras med ett administrativt perspektiv.

Sedan är det en annan sak att berörda instanser möjligen upplyser brukare – just här då barn, unga och vårdnadshavare – att något sådant har inträffat och vad detta innebär.

Det finns gränser som har implikationer när de passeras. Exempelvis att fylla sex år. Efter detta har barn rätt till vistelse, men också utbildning, inom ramen för så kallade fritidshem. Att de ska vara där kan bero på föräldrarnas eller annan vårdnadshavares arbetssituation. Fritidshem är alltså tillgängliga även under lov och helger. Barn kan ha särskilda behov och få tillgång till ett fritidshem också av det skälet. Här uppstår behov att lämna över barn från förskolan och så småningom grundskolan till fritidsverksamheten. En regelbunden överlämning. Till sin karaktär praktisk. När ansvaret övergår från förskola respektive grundskolan till fritidsverksamheten ska de aktuella barnen inte råka ut för något. Exempelvis en olycka eller att de kommer bort.

Från och med höstterminen det år ett barn fyller tio år kan en mer öppen fritidsverksamhet erbjudas. Och fritidslösningar finns att tillgå till och med vårterminen året man fyller 13 år. En annan och särskilt viktig gräns är 18-årsdagen. Då blir eleven, som alltså går i gymnasiet, sitt eget ansvar. Föräldrarna har nu bara ett försörjningsansvar i en mycket rudimentär mening, legalt sett. Tak över huvudet och mat på bordet. På 18-årsdagen övergår dessutom samhällets ansvar, i allt väsentligt, till aktuella ungdomar. Nu har de samma skyldigheter och rättigheter som alla vuxna. Låt vara att de redan varit straffmyndiga i tre år.

Det kan vara oklart på vilken sida om en gräns ett barn eller en ung person befinner sig. Då kan detta bli föremål för utredning. Pojken som betar sig lite rörigt i skolan – går omkring, sätter sig för att strax därpå ställa sig upp igen, pratar och tar ständigt kontakt med de andra eleverna – är kanske bara frustrerad. Eller möjligen orolig. Han kan också ha en period av tillfälliga koncentrationssvårigheter. Men det kan vara något annat. Samtal med vårdnadshavarna visar att det är ungefär på samma sätt hemma. Man kommer överens om att utreda pojken för att se om det eventuellt kan vara ADHD som förklarar hans beteende. En utredning vilken kommer att visa om kriterierna för diagnosen ADHD är uppfyllda eller inte. På vilken sida om gränsen för diagnosen pojken befinner sig. Det har i sin tur konsekvenser vad gäller repertoaren av möjlighet till hjälp och stöd. Men också vem som har ansvar och för vad. Och om ansvaret eventuellt ska lämnas vidare till någon annan. En diagnos inom ramen för någon neuropsykiatrisk funktionsvariation kan exempelvis innebära att socialtjänsten får ta ett huvudansvar för det stöd och de insatser som kan bli aktuella.

Det är långt ifrån självklart vem som är nyanländ. Att någon nyligen kommit till Sverige har inte så mycket med saken att göra. Processen att bli nyanländ börjar när någon, hos migrationsverket, ansöker om tillstånd att uppehålla sig i Sverige – alltså ansöker om uppehållstillstånd. När det händer, ofta tämligen omgående efter att någon kommit till Sverige, blir ansökande personer migrationsverkets ansvar. Exempelvis vad gäller

boende. Beviljas uppehållstillstånd har gränsen passerats för att räknas som nyanländ. Därmed har de aktuella personerna blivit kommunens ansvar. Handlar det om ensamkommande barn har dessa däremot varit kommunens ansvar sedan de satte sin fot på svensk mark. Här är nyckelfrågan en annan: Är eller är inte de aktuella personerna över 18 år. I många fall torde det vara uppenbart. I andra fall kvarstår frågan om vederbörande är kommunens eller statens ansvar.

Saken kommer i ett annat läge om vi betraktar saken ur skolans perspektiv. Enlig Skolverket gäller principen att *”den elev som har varit bosatt utomlands och som börjat i skolan efter höstterminens start det år eleven fyller sju år ska räknas som nyanländ.”*⁶⁰ När eleven kom till Sverige har alltså inget med saken att göra. Nyanländ är den som fyllt, eller ska fylla sju år innevarande år, och börjar i skolan efter höstterminens start. I årskurs 1 eller senare. Att vara nyanländ öppnar för att få olika former av stöd för att klara skolan eller möjligheter att gå ett introduktionsprogram. Barn och ungdomar är nyanlända i maximalt fyra år.

Överlämningar

Utan anspråk på fullständighet illustrerar ovanstående myllret av möjliga gränser och ansvarsfrågorna dessa kan ge upphov till runt ett barn som har det besvärligt. Det krävs inte mycket fantasi för att se framför sig vad en ensamkommande yngling, med ADHD och posttraumatiskt stressyndrom, kan komma att vara med om. Och absolut inte av någon ovilja eller något paragrafrytteri bland de som arbetar i de aktuella verksamheterna. Snarare tvärtom. Det förekommer att man blundar för både det ena och andra, eller tittar bort, när en kreativ nödlösning måste till. Däremot vittnar både medarbetare och chefer inom berörda förvaltningar och instanser att gränser och ansvarsfördelning tillhör de mer besvärliga momenten i deras arbeten. Det handlar inte bara, eller ens framför allt, om att initialt identifiera vem som är ansvarig eller åtminstone huvudansvarig. Snarare är svårigheten att det finns en inneboende dynamik i det att ansvaret kan övergå från en instans till en annan. Ibland kräver detta vad många refererar till som överlämningar. Dessvärre är det inte alltid man lyckas hantera dem. Någon kan mena att det inte längre är deras ansvar utan att någon annan uppfattar att det har blivit deras istället. En fråga, i värsta fall ett barn, kan hamna i ett så kallat organisatoriskt mellanrum och förbli obesvarad respektive inte få den hjälp barnet behöver. Hjälpsom måhända behövs akut.

En överlämning förutsätter att någon uppfattar två saker. För det första att de står inför en situation de har ett ansvar för. Ansvaret kan vara formellt reglerat⁶¹ men också moraliskt. Någon känner spontant att de borde ta tag i en situation. För det andra att

⁶⁰ <https://www.lararforbundet.se/artiklar/lagen-andras-for-nyanlanda-elever> (2020-08-30).

⁶¹ En av de centrala idéerna inom det som kallades New Public Management (Hood, 1991) var att tydliga ansvarsområden skulle ersätta den tidigare detaljstyrningen av offentliga verksamheter.

de ser att andra kan behöva, eller rent av måste, involveras och ta ansvar. Sammantaget finns en medvetenhet om att det finns ansvarsfrågor vilka måste hanteras.

Ett exempel är när skolan initierar en utredning om en eventuell neuropsykiatrisk funktionsvariation. En sådan bedömning är en fråga för regionen då det är BUP som svarar för utredningarna. Det är inom BUP diagnoser ställs. När en diagnos väl har ställts har kommunen ansvaret för att, exempelvis via LSS-handläggare, bedöma vad berörda barn och vårdnadshavare kan få för stöd och vad de är berättigade till. Skolan har naturligtvis här en uppgift att ge det aktuella barnet goda förutsättningar att fullgöra skolgången.

I andra fall kan ärenden försvinna i mängden. När barn i den skolförberedande förskolan börjar i grundskolan händer det att utredningsresultat inte följer med till skolan. Skolverket talar om övergångar.⁶² Risken är att i grundskolan, och efter ett tag, börjar man fundera över om det behövs någon form av utredning eller screening av en elev. Med detta kan ett fall av dubbelarbete vara ett faktum. Alldeles bortsett att ett barn behöver gå igenom ännu en utredning med eventuella konsekvenser för självbild och självförtroende.

Konsten att lämna över

Varför går överlämningar så bra i vissa fall och fallerar fullständigt i andra? Att det blir fel ibland, hur olyckligt detta än kan vara, förefaller ofrånkomligt. Mängden ärenden som kommuner och regioner hanterar är så omfattande att det är en omöjlighet att samtliga skulle lyckas fullt ut. Den fråga som kan ställas vad gäller exempelvis en kommun är om proportionen problematiska överlämningar är godtagbar jämfört med hur det ser ut i jämförbara kommuner. Motsvarande jämförelser kan naturligtvis göras inom en kommun. Finns det ärenden där överlämningarna fungerar väsentligt mycket sämre, eller bättre, i jämförelse med hur andra överlämningar hanteras? Finns det enheter mellan vilka överlämningarna fungerar särskilt bra? Eller särskilt dåligt? Syftet är att identifiera ärenden eller samarbeten vilka systematiskt uppvisar mönster det går att lära av. Det enstaka misslyckandet är naturligtvis tragiskt. Men det är de systematiska vilka röjer de mönster som kan peka ut förebilder respektive förbättringspotential.

Systematiska mönster i hur överlämningar fungerar kan vara hänförliga till endera av tre företeelser. De kan knyta an till enskilda individer eller arbetsgrupper och team. De kan gälla de rutiner eller arbetsmetoder som tillämpas. Slutligen kan det handla om befintliga kulturer. Endera organisations- eller professionskulturer. Självfallet kan en

---

⁶² <https://www.skolverket.se/skolutveckling/inspiration-och-stod-i-arbetet/stod-i-arbetet/overgangar-inom-och-mellan-skolor-och-skolformer>

kombination vara både aktuellt och sannolikt. Rutiner och arbetsmetoder påverkas naturligtvis av hur de individer som ska tillämpa dem förhåller sig till just rutiner och arbetsmetoder.

Individer och arbetsgrupper kan ha vissa förhållningssätt till eller kanske grupp-relaterade föreställningar om överlämningar. Några ser dem som ett sätt att bli av med ett problem. Särskilt om det handlar om någon annans ansvar. Ett team kan ha utvecklat uppfattningen att deras arbetsbelastning är så hög att de inte kan hantera andra ärenden än de man uppenbart har ansvaret för. Det omvända är naturligtvis också möjligt. Enskilda lärare, socialsekreterare eller kanske psykologer som verkligen engagerar sig i att överlämningar ska fungera. De planerar in möten, ser till att alla berörda är informerade, följer upp att allt har fungerat och att ett ärende tagits över av någon annan. Det kan även finnas grupper eller team där samarbete med andra, inklusive överlämningar, har en prioriterad och framskjuten ställning. Det handlar i hög grad om attityder och förhållningssätt, men också inställningar till såväl ansvar som gränser.

I förlängningen blir det en fråga om ledarskap vad gäller hur individer och team förhåller sig till överlämningar. Ledarskapet kan betona att man ska hålla sig till gränser och ansvar och ha tydligt fokus på den egna verksamheten. Detta är en ganska vanlig inställning bland chefer som inte direkt gynnar gränsöverskridande samordning. Alternativt kan ledarskapet lyfta fram vikten av sammanhang, och i förlängningen att samordna sig med andra. Detta för att nå en hög samlad effektivitet. Chefer över individer och team som måste samverka kan behöva samordna sina insatser för att lyckas med detta. Huvudregeln är nämligen att ju större samsyn det finns runt vari ett uppdrag består desto bättre samordning av hur berörda kan bidra.

Systematiskt lyckade överlämningar – eller misslyckade – kan också bero på de arbetsmetoder eller rutiner som tillämpas. Det kan naturligtvis handla om den samverkanströtthet som diskuterades tidigare. Alltså att inställningen till att samverka kan vara begränsat entusiastisk. Man bockar av. Rutiner som organisatoriska ritualer snarare än arbetsmetoder. Inte minst om rutinerna och arbetsmetoderna uppfattas som omständliga eller av andra skäl ineffektiva. Rutiner för att just samordna är särskilt känsliga för effektivitetsproblem. Rutiner eller metoder som någon använder på egen hand, eller inom ett team, är förhållandevis robusta. Förklaringen är att de hanteras *inom ramen* för en befattning eller en arbetsgrupp. När en rutin eller metod existerar *mellan* ett antal enheter, eller ett antal individer från olika enheter, uppstår ofta effektivitetshotande spänningar. En central sådan rör konkurrensen om människors tid, energi och uppmärksamhet. Lojaliteten mot det egna uppdraget, eller den egna enhetens, tenderar att överordnas engagemanget i att samverka med andra.

Framför allt de kommunikativa inslagen i rutiner och arbetsmetoder över organisatoriska gränser utgör ofta en akilleshäla. Enkelt uttryckt optimerar organisatoriska

strukturer linjära processer inom befattningar eller enheter. Spegelbilden är att de även har en påtaglig tendens att hämma horisontella processer och kontakter. Särskilt om dessa är samordnande. Samordning i traditionellt uppbyggda verksamheter hanteras av hierarkin, inklusive nerbrytningar av exempelvis mål och uppdelningen av budgetmedel. Även linjärt uppbyggda sekvenser av aktiviteter samordnar – någons output är någon annans input – med det löpande bandet som urtypen för det här sättet att organisera samarbeten. I en mening är detta faktiskt den främsta av alla överlämningar. Det som lämnas över är alltid i ett och samma skick och sker alltid i en och samma riktning. De överlämningar som är aktuella här avviker i allt väsentligt från den ideala överlämningen. Såväl skick på det som lämnas över som de aktuella riktningarna, inklusive ibland flera parallella, ger en uppsättning utmaningar av annan kaliber än de som kan lösas så att säga av ett löpande band.

En tredje aspekt på effektiv samordning, inklusive överlämningar, handlar om de kulturella förutsättningarna. Såväl professions- som organisationskulturer kan både hämma och underlätta överlämningar. Framför allt är det inställningen till andra som kan variera. Två begrepp med relevans i det här sammanhanget är roller respektive relationer. Mycket talar nämligen för att det finns både roll- och relationskulturer.⁶³ Det vill säga kulturellt formade och upprätthållna förhållningssätt till andra. Och andra oavsett om dessa är kollegor inom den egna verksamheten eller finns i andra verksamheter som man har kontakt med. Det finns dessutom goda skäl att tro att inslagen i en organisations- eller professionskultur – vad gäller synen på roller och relationer – inte begränsas av organisatoriska gränser. Den kultur som betonar roller förefaller göra detta både internt och externt. Detsamma gäller kulturer som snarare sätter relationer i främsta rummet. Här är synen på exempelvis släktskap i nationella kulturer en klar parallell. I vissa kulturer har släkten en framskjuten ställning i såväl privat- som samhällslivet. I andra har släkten en mindre eller rent av försumbar betydelse.

Kulturer, metaansvar och ledarskap

Teoretiskt är prognosen att i utpräglade rollkulturer misslyckas mer komplicerade överlämningar oftare än i relationskulturer. Förklaringen ligger, i så fall, i att roller betonar det som är olika och därför skiljer människor åt. Organisatoriska ”det här är jag och det där är du” – om uttrycket tillåts. Kulturen sätter fokus på min uppgift och mitt ansvar. Till skillnad från någon annans uppgift och ansvar. Relationskulturer lyfter snarare fram det som förbinder människor och vad de har gemensamt. I dessa kulturer tänker människor mer i termer av vår (gemensamma) uppgift och vårt (gemensamma) ansvar. Det skulle till och med kunna vara så att i relationskulturer använder man inte uttryck som överlämningar – med dess betoning av ”från någon till någon annan”. Kanske talar man istället om samordningsmöten. Samordning av våra gemensamma

---

⁶³ Tyrstrup & Larsson (2017).

insatser till gagn för något som innefattar alla berörda och deras insatser. Alltså den större uppgiften eller måhända ett vidare uppdrag.

Det ska inte bara påpekas utan understrykas att relationskulturer inte är vare sig bättre eller sämre än rollkulturer. De båda kulturtyperna är enbart mer eller mindre ändamålsenliga givet en verksamhet och dess sammanhang. Ska något göras under pressande omständigheter, särskilt om risken för kritiska incidenter är betydande, är en rollkultur vanligen att föredra. Ett operationsteam, besättningen på ett trafikflygplan eller poliserna i en piketstyrka har betydande nytta av just deras rollkulturer. De väldefinierade arbetsuppgifterna underlättar och den tydliga arbetsfördelningen samordnar. Inklusivt en strikt befälsordning om de skulle ställas inför besvärliga eller på annat sätt påfrestande situationer.

Med detta sagt kan vi tänka oss en sorts ansvarstagande på metanivån – människor som generellt känner ansvar för att hantera just ansvar. De ser till att frågor inte försvinner ner i organisatoriska mellanrum. De lägger ett holistiskt snarare än bevakande perspektiv på ansvarsgränser. Just den här formen av metaansvarstagande återfinns antagligen oftare i relationskulturer. I rollkulturer ligger det i sakens natur att istället betona ansvarsgränser. Låt vara att enskilda personer även i sådana miljöer naturligtvis kan agera metaansvarstagande.

Ur ett ledarskapsperspektiv finns det skäl att utveckla ett samordnande förhållningssätt både inom och runt den egna verksamheten. Eller, om man så vill, ett metaansvar för ansvar. Särskilt om överlämningarna eller eventuella andra samordningsbehov skulle vara många. Att agera förebild genom det egna agerandet, eller uttryckligen följa upp hur samordningen fungerar, är två både enkla och framkomliga vägar att nå målet. Det är väl känt att det som lyfts fram och görs explicit påverkar ageranden i högre grad än sådant som försummas. Vi skymtar alltså mekanismen bakom uttrycket *what is measured gets done*, men även rörelser som *MeToo* och löpsedelns betydelse för lösnummerförsäljningen.

En kraftfull markering av betydelsen av horisontell samordning är om chefer arbetar med andra chefer på samma hierarkiska nivå. Inte i egenskap av medlemmar i en högre chefs ledningsgrupp eller för att lösa konflikter eller problem. Syftet ska istället vara att – med utgångspunkt i de egna verksamheterna – skapa sammanhang inom vilka medarbetarna känner sig fria att arbeta över organisationsgränserna. Deltar någon i en flerpartshandling ska känslan vara att man bidrar till något gemensamt, inte försummar det egna arbetet. Generellt handlar det om att stärka den horisontella koordineringen. Sannolikt till förfång för den vertikala. Eller, om man så vill, att utveckla den kollegiala atmosfären i verksamheten på bekostnad av de hierarkiska och funktionsuppdelade inslagen. Som ledare kan man med fördel betrakta det egna ansvaret som en del av ett betydligt större sammanhang. Snarare än att hämmas av sitt ansvar, eller än värre uppmuntras att försvara dess formella gränser, kan man se det

som plattformen från vilken det blir möjligt att nå de större sammanhangen och agera också i dessa. En viktig fråga för ledarskapet är därför alltid följande: Vilka helheter är vi en del av? Inte för att klampa runt ohämmat i verksamheten och lägga sig i allt mellan himmel och jord. Snarare för att kunna erbjuda hjälp och stöd. Och, viktigast kanske, att på så sätt få ett antal synnerligen fruktbara perspektiv på den verksamhet man har ansvar för.

Skisser över ett antal paradoxer

Genomgångarna av såväl intervjuunderlag som resultaten från workshoparna som har hållits visar på ett antal frågor värda att lyfta fram och diskutera. I det här kapitlet redovisas dessa under ett antal teman. Under dessa teman redovisas olika ståndpunkter och synsätt som kommit till uttryck i intervjuer och workshopar. I texten vävs även in både kommentarer och frågor som analyser av materialet har föranlett respektive rest.

Avslutningsvis – under rubriken *Exempel på team och specialverksamheter* – redovisas ett antal exempel på format eller arbetsformer som utvecklats i de fyra medverkande kommunerna. Dessa har bäring på arbetet med såväl kompensatoriska uppdrag som barn och unga med neuropsykiatriska funktionsvariationer. De redovisas här som en del av empirin men utan några särskilda analyser eller genomlysningar. De kan betraktas som kommunernas responser på de olika paradoxer som redovisas i kapitlet. I den meningen representerar exemplen ett antal möjliga lösningar snarare än några förekommande problem.

Anvisade instanser

Socialstyrelsen skriver i en av myndighetens rapporter:⁶⁴ ”*Alla aktörer som möter barn och unga med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar behöver inkluderas i ett nationellt kunskapsstöd: hälso- och sjukvården, socialtjänsten, elevhälsan, tandvården, BUP, skolan, vårdnadshavarna och vuxenpsykiatrin.*” Citatet reser, enligt vår uppfattning, två frågor. En handlar om eventuella konsekvenser av att ange vilka som behöver engagera sig i aktuella barns situation. Och därmed, underförstått, vilka som saknar betydelse i sammanhanget. Den andra frågan gäller vad det innebär att Socialstyrelsen använder *nedsättning* när ett alternativ skulle kunna vara *variation*. Vi avstår däremot från att ställa frågan varför Socialstyrelsen uttrycker sig på det sättet. Detta gäller även den ordning med vilken uppräknningen görs av aktörer som ska inkluderas i ett nationellt kunskapsstöd. Båda kan ju bero på rena tillfälligheter. Det bara blev så.

Utgångspunkten är att texter, begrepp och ordval har betydelse.⁶⁵ Och betydelse inte bara då i termer av innebörder utan även som empiriska uttryck. Texter kan betraktas som empiriska data ungefär som en intervju.⁶⁶ Utskriven är den senare just en text. Däremot måste man beakta se olika omständigheterna under vilka exempelvis en text

---

⁶⁴ Socialstyrelsen (2019).

⁶⁵ Här vilar analysen på den hermeneutiska tanketraditionen inom vetenskapsteorin. Exempelvis de idéer om dekonstruktion som utvecklats av Jacques Derrida (1991).

⁶⁶ Detta ska alltså inte förväxlas med så kallade dokumentstudier som inte förutsätter, men kan innehålla, ett tolkande moment. Vanligen syftar man på exempelvis det vi i vardagligt tal avser med fakta när man talar om dokumentstudier.

produceras och en intervju genomförs. En text kan vara en produkt av flera eller rent av många. Men en text vilken görs offentlig har naturligtvis granskats av ansvariga inom exempelvis en avsändande organisation. I den meningen reflekterar texten sätt att tänka och uttrycka sig som är representativt för avsändaren.

Allt vilar, i sin tur, på idén att människan är en tolkande varelse. Det vi uppfattar är tolkningar av en yttre verklighet. Därför kan människor med olika kulturell bakgrund – olika tolkningsraster om man så vill – uppfatta i någon mening samma situation på diametralt olika sätt. Texter, begrepp och ordval har betydelse eftersom de bär på konnotationer och ger upphov till associationer. De både underförstår och lyfter också fram. De betonar men laborerar också med vad som hamnar i förgrunden respektive bakgrunden.

Som nämndes ovan menar Socialstyrelsen att: ”Alla aktörer som möter barn och unga med funktionsnedsättningar” behöver kunskapsstöd. Därefter räknar man upp följande aktörer; ”hälso- och sjukvården, socialtjänsten, elevhälsan, tandvården, BUP, skolan, vårdnadshavarna och vuxenpsykiatri”. Det förefaller som att inom kommuner arbetar man, som huvudregel, i konstellationer där aktörerna är de ovanstående. Inte vare sig alla eller alltid. Naturligtvis! Men de situationsanpassade varianterna, i de enskilda fallen, består av två eller flera av dessa aktörer.

En fråga är vad innebär det, som barn och ung, att mötas av de här aktörerna i lite olika kombinationer? Som nämnts tidigare ligger det i farans riktning att de aktuella barnen och ungdomarna förvärvar en sorts institutionaliserande identitet. En föreställning om att tillhöra ”de problematiska” barnen och ungdomarna. Andra, kompisar och skolkamrater, har inte motsvarande möten med de här instanserna. Alltså tillhör de inte de problematiska. I hög grad är det samma aktörer som är inblandade också när det gäller skolans kompensatoriska uppdrag i de fall där det inte finns några neuropsykiatriska funktionsvariationer. Också här är det relevant att reflektera över hur möten med dessa institutioner, givet vad som kommer till uttryck genom deras verksamheter, gör med barn och ungas identitet, självbild och möjligen också deras självförtroende. Risken finns att det utvecklas en process, med inslag av problemet med hönan respektive ägget som varandras förklaringar, kring vad som egentligen ger upphov till vad? Kan det vara så illa att – ibland – produceras eller förstärks de problem vilka det var ambitionen att lösa?

En anledning till dessa farhågor är att det förekommer undantag. Typiskt sett är det eldsjälar som har en vidare syn på vad de ser som både möjliga och lämpliga lösningar. Det finns exempel där man tagit in kultursektorn, och till och med näringslivet, i arbetet med de aktuella barnen. Genom studiebesök och aktiviteter, som att sätta upp pjäser eller praktisera under helger, är tanken att både skapa intresse och motivation men också förebilder för framtiden. Vanligare, utan att vara det typiska, är att involvera ungdomsidrotten. Och då i form av samarbeten kring idrottsaktiviteter eller fritids-

sysselsättningar. En del, som arbetar med nyanlända, pekar på betydelsen av att handfast lära känna Sverige. Den valda modellen kan vara stora inslag i verksamheten av olika studiebesök. Det kan gälla besök på bibliotek, polisstationer, idrottsanläggningar, biografier eller simhallar. Här verkar det bara vara fantasin som sätter gränser. I några fall har det även gjorts till norm. Alla barn – med eller utan kompensationsbehov respektive om de har eller inte har funktionsvariationer – är med på de här besöken. Allt med motiveringen att alla måste lära känna sitt nya hemland. Gärna på ett handfast sätt! Dessutom främjar det både hälsa och en engagerad inställning till livet.

En del beskriver detta som en fråga om ansatser med salutogena alternativt patologiska utgångspunkter och synsätt. Om det valda språkbruket, som exempel, talar om förekomsten av neuropsykiatriska funktions*ned*sättningar finns redan i detta en konnotation med en tydlig riktning. Nämligen att se detta som en brist eller felaktighet och i den meningen en problematisk avvikelse från det normala. Från vad som är normen. I förlängningen blir det en fråga om att rätta till – att kompensera för alternativt behandla.

Regelverk, riktlinjer och tolkningar

Man kan fundera över hur möjligt det är att ta fram centralt utformade riktlinjer vilka ska tillämpas lokalt i sammanhang som innehåller ett betydande antal detaljer. Ett barns livssituation, eller en ungdoms, är ganska komplex och kan innehålla en rad olika aspekter som har betydelse exempelvis för varför någon har svårt att klara skolan. Vi tillåter oss att vara lätt skeptiska till hur enkelt det är att få ett fungerande samspel mellan policynivån och den lokala tillämpande nivån. Risken finns att riktlinjer blir en förevändning att följa dessa snarare än att verkligen på djupet försöka förstå den situation man står inför. Och förstå den då på det aktuella barnets eller ungdomens villkor och förutsättningar. Det är lätt hänt att ett barns behov förväxlas med vad föreskrifter rekommenderar att man ska erbjuda.

Vi kan göra en parallell till andra, om uttryckt tillåts, centrala riktlinjer. Bibeln är en sådan. Andra är Koranen, islams heliga skrift respektive Toran, judendomens motsvarande. Eller varför inte Sveriges rikets lag. Gemensamt för dessa är att de är – och alltid har varit – föremål för omfattande tolkningar. Och inte bara tolkningar i största allmänhet. Snarare tolkningar under ganska omfattande procedurer inklusive metoder för att dokumentera de tolkningar som har gjorts. Särskilt om de har gjorts av någon sorts auktoritet. Formellt eller informellt. Vi har exempelvis möjligheter att i en högre instans överpröva hur en lägre instans har tillämpat den svenska lagen. Och vi har vägledande domar, prejudicerande, från bland annat Högsta domstolen.

Visserligen kan de lagar som reglerar skolans arbete, alternativt socialtjänstens, prövas i de svenska förvaltningsdomstolarna. Typiskt sett, är detta mindre önskvärt. Sker det trots allt beror detta på att vårdnadshavare anmält måhända ett beslut som fattats av kommunen. Något som innebär en olycklig utveckling i en process vars syfte skulle vara att – i samförstånd – hjälpa en ung person, eventuellt ett barn. Dessutom finns det styrdokument som inte kan prövas på det här sättet eftersom det handlar om riktlinjer eller rekommendationer. Om vikten av att tolka dessa inte framgår uttryckligen måste man nog anse att detta är underförstått. Och det reser frågor. Två viktiga är vem som ska svara för tolkningen och hur denna ska gå till? Ett möjligt, och inte helt ovanligt svar, är att de tolkningar som behövs görs av den enskilda socialsekreteraren eller läraren i det enskilda fallet. Man kan även tänka sig någon form av referensgrupp till vilken enskilda ärenden hänvisas för bedömning. En annan möjlighet är att man lokalt utvecklar tolkningar och därefter följer upp hur tolkningen fungerar.

Att det sker tolkningar, lokalt i de aktuella situationerna och inte minst inom kommunerna, är uppenbart. Det ligger till och med i de vetenskapliga förutsättningarna för den här texten. Detta då i form av utgångspunkten om den tolkande människan. Skolsjuksköterskor, socialsekreterare, förstelärare, förskolepedagoger, LSS-assistenter och specialpedagoger, bland många andra, tolkar hela tiden vad som sker omkring dem och de händelser de är inblandade i. Inklusiva de regelverk och riktlinjer som de stöter på. Den viktigare frågan är hur man har valt att hantera den här aspekten – att exempelvis riktlinjer måste tolkas – och i vilken utsträckning detta val har varit medvetet och uttryckligen. Eller om tillvägagångssätten har utvecklats mer eller mindre spontant och kanske förhållandevis oreflekterat. Vilket i och för sig inte behöver vara vare sig sämre eller bättre än de arbetsmodeller vilka har utvecklats medvetet och kanske genom ett särskilt utvecklingsarbete.

Behov kontra erbjudanden

Det är närmast en filosofisk fråga om det går att se något ur någon annans perspektiv. En vanlig föreställning är att det går – om man lyssnar på vad denna någon berättar. Det kan mycket väl vara så. Åtminstone kan man tillgodogöra sig något som liknar den andra personens perspektiv.

Perspektiv blir särskilt intressant när det finns något att betrakta som kan betraktas ur just olika perspektiv. Exempelvis att betrakta skolan ur ett ekonomiskt, pedagogisk eller kanske sociologiskt perspektiv. Ännu mer spännande blir det måhända om perspektiven representerar olika kategorier eller rent av individer. Faktum är att varje dag vi inte tillbringar helt på egen hand sysslar vi med perspektiv. Mitt perspektiv och andras. Samtal är i den meningen en sorts laborationer med perspektiv. När vi uttrycker åsikter pratar vi om vår sikt, eller syn, [p]å något. Vi använder också gärna uttryck vilka markerar vårt perspektivseende. Exempelvis ”som jag ser det” markerar

en viss ödmjukhet genom att signalera att det man hävdar är ett bland flera sett att se på något. Andra kan se det på helt andra sätt.

En vanlig utgångspunkt i samhällsvetenskaperna är att likheter mellan människor formar likartade och i den meningen gemensamma perspektiv. Vi pratar exempelvis om medarbetarperspektiv och chefsperspektiv. I vården talas det om såväl patient- som närståendeperspektiven. Vi talar om klassperspektiv och genusperspektiv men också storstads- respektive landsbygdsperspektiven. Det uppstår strukturer i samhället av personer eller grupper som antas ha snarlika sätt att uppfatta saker. Mer bestämt då att uppfatta något utifrån de använda indelningsgrunderna. På individnivå kan vi på det här sättet tillhöra både många och olika grupper. Välbärgade kvinnor som lever och verkar på sina stora egendomar har både ett landsorts- och ett överklassperspektiv. Förutom att betrakta världen också ur ett kvinnoperspektiv.

Perspektiv uppstår genom, bland annat, likartade erfarenheter. Man växer upp under snarlika omständigheter. Man umgås med ett viss sorts människor. Man rör sig i vissa kretsar. Det uppstår en form av sociala åsiktskorridorer och i den utsträckning miljön formar oss är det i dessa vi hämtar vår näring. Även om vi som individer har ett alldeles eget och personligt perspektiv på världen har vi också identiteter som uttrycker sammanhang vi associerar oss med. Detta kan handla om andra individer, exempelvis vännerna, alternativt miljöer vi känner oss hemma i eller verksamheter vi menar oss ha en relation till. Vi ser oss som en del av en grupp eller kategori. Därför ser vi även sammanhang som vi inte menar oss vara en del av.

Här är minst tre perspektiv möjliga att lyfta fram. Ett är myndighetsperspektivet. Detta kan i sin tur delas upp i socialtjänstperspektivet, skolperspektivet och naturligtvis ytterligare varianter såsom LSS, BUP med flera intressenter. Vårdnadshavarperspektivet är ett andra centralt perspektiv. Och, naturligtvis viktigast är barnperspektivet. I förekommande fall ungdomsperspektivet. De båda senare kan naturligtvis nyanseras som exempelvis ett elevperspektiv eller ett patientperspektiv.

Materialet vi haft tillgång till, framför allt intervjuunderlagen, innehåller relativt få resonemang om just perspektiv. Självfallet förekommer referenser till synsätt och, i den meningen, perspektiv. Däremot är inte synsätt och perspektiv fullkomligt överlappande. Särskilt inte när perspektiv refererar till olika aktörer.

I de fall resonemang eller betraktelser om olika aktörers perspektiv förekommer gäller dessa typiskt sett olika myndigheters perspektiv på saker och ting. Exempelvis att några menar att skolan har ett individperspektiv medan socialtjänsten har ett familjeperspektiv. Och i förlängningen då att detta kan spela roll när skolan och socialen ska samarbeta.

Effekter och resultat

Vissa åtgärder har ganska tydliga effekter och lättavlästa resultat. Den kille eller tjej som har lite svårt med koncentrationen under lektionstid kan bli hjälpt av att få sitta avskilt. Kanske rent av i ett eget rum. Vid neuropsykiatriska funktionsvariationer kan situationen vara densamma. Det framgår att aktuella personer exempelvis svarar på medicinering. Det framgår av förändringar i beteenden och förhållningssätt. Aktuella barn och ungdomar kan göra en självskattning av hur de mår och det går att kommunicera med dem om detta. Det handlar om förhållandevis enkla behov respektive mindre krångliga beteenden. Därför kan aktuella insatser också vara tämligen enkla och framför allt få. Kanske rent av någon enstaka åtgärd.

Ju komplexare behov och mångfasetterad beteenderepertoar desto besvärligare blir det att reda ut vilka åtgärder som har vilka resultat och effekter. Skälen kan vara många. Utåtagerande beteenden kan, som exempel, ibland hänföras till dåligt föräldraskap. Ibland kan det handla om vantrivsel i exempelvis skolan. Då och då kan aktuella beteenden bero på neuropsykiatriska funktionsvariationer som inte alltid blir utredda. Andra uppfattningar får företräde som förklaringsmodeller. Det är också tänkbart att yttre faktorer spelar en roll. Ett nytt syskon eller en bortgången mormor kan också spela roll. Redan en relativt normal livssituation är tillräckligt nyansrik för att förslagen på förklaringar kan vara förhållandevis många.

Ytterligare komplexitet adderas i de fall där en cocktail av åtgärder sätts in. Det är många som menar att i de fall som kräver en uppsättning av insatser är det svårt, för att inte säga omöjligt, att reda ut vad som har gett vilka resultat och effekter. I den utsträckning sådana går att identifiera någorlunda entydigt. Som vi kan förvänta oss i samband med komplexitet är det dessutom så att ibland fungerar något medan det inte gör detta vid andra tillfällen.

Till detta kan fogas att, vid exempelvis sociala problem i en familj, finns det även en komplexitet i konstellation av berörda. Dynamiken i de relationer dessa människor har till varandra kan många gånger vara svår att sortera upp i vem som påverkar vem och på vilka sätt. Typiskt sett är kanske påverkan dessutom reciprok eller ömsesidig. Och även om erfarna socialsekreterare och kuratorer kan se de dysfunktionella mönstren i en familj är interventioner besvärliga också när de berörda tillåter sådana. Det är inte alltid människor uppskattar beskrivningarna av vare sig dem själva eller den familj de är en del av. Ofta kan det vara svårt att acceptera perspektivförskjutningen från den egna uppsättningen rätt och fel till en utomstående spegling av vem som bidrar till familjens problem och på vilka sätt.

Det är knappast förvånande att många som arbetar med såväl kompensatoriska uppdrag som barn och unga med neuropsykiatriska funktionsvariationer berättar om just svårigheterna att reda ut vad som ger upphov till vad. Särskilt eftersom insatser

kan fungera i ett sammanhang men kanske inte i andra. Eller ger resultat under en tid för att med tiden förlora sina effekter. I förlängningen är det lite knepigt att formulera forskningsprojekt som kan reda ut vilka åtgärder som har vilka effekter. Beprövad erfarenhet snarare än evidens får i många fall fungera som legitimerande för tillämpade mått och steg. I förlängningen är lärande mellan olika skolor eller socialtjänster svårt och därför kanske mindre vanligt än vad som hade varit önskvärt. Alla måste så att säga, och i hög grad, uppfinna hjulet själv när överföring av kunskaper möter olika hinder.

Individ- respektive institutionsnivån

En möjlig distinktion mellan individnivån och den institutionella är i termer av görandet respektive beskrivandet. Det är naturligtvis alltid människor som gör saker. Människor svarar för de handlingar vi ibland tillskriver organisationer. Det kallas att reifiera när vi förtingligar mänskliga erfarenheter till objekt. Organisationer är i den meningen reifikationer. De finns endast i formen av sociala överenskommelser och artefakter som anses representera en viss organisation.

En viktig kategori artefakter är de modeller, eller andra beskrivningar, som representerar organisationer som idéer och föreställningar. Logotypen är ett exempel. Dessa finns på bland annat hemsidor och kontorsfasader. Andra liknande är organisationsscheman, budgetar och affärs- och verksamhetsplaner. Eller kassationsrapporten i tillverkande verksamheter och befattningsbeskrivningen när sådana tas fram. Alla dessa artefakter kan vi sammanfatta som modellernas värld. Det vill säga de modeller som beskriver en verksamhet.

Framställandet av modeller över verksamheter är en sysselsättning som förhållandevis många arbetar med. Dels internt. Dels externt. Konsultverksamheter är ett exempel på det senare. Staber och stödfunktioner är exempel på interna källor till verksamhetsbeskrivningar. Och vad gäller offentlig sektor – bland annat vård, skola och omsorg – finns det dessutom verksamheter vilkas huvuduppgift är att producera verksamhetsbeskrivningar åt eller möjligen för andra aktörer. Såväl relevanta som prominenta exempel i just det här sammanhanget är Skolverket och Socialstyrelsen.

Socialsekreteraren som träffar en nyanländ familj för att informera om vad de kan erbjudas, eller läraren som pratar med en utåtagerande elev om dennes uppträdande, producerar socialtjänst respektive utbildningsverksamhet. Detta sker inte oberoende av modellernas värld. I botten finns det visserligen två olika professioner. Men det finns även en överlagrande nivå av olika riktlinjer eller kunskapsstöd och diverse former av lokala regelverk. På så sätt möts hantverkets görande och modellernas värld – beskrivningarna av och normerna för just görandet. Det centrala är att dessa nivåer, görandet och beskrivandet, inte är varandras spegelbilder. Samma riktlinje kan ge

upphov till olika göranden. Det uppstår variation när beskrivningarna ska tolkas och översättas i praktik och ett konkret görande.

Desto mindre komplicerade sysslor ju bättre är förutsättningarna för att beskrivandet och görandet ska ligga närmare varandra än om det motsatta gäller. Här är det då angeläget att påpeka att hur komplicerade sysslor är tar avstamp i organisations-teoretiska idéer om variation. Vi kan säga att skicklighet respektive hur komplicerat något är inte återspeglar vartannat i en organisationsteoretisk mening. Piloterna på en Boeing 787 Dreamliner, eller kirurgteamet som utför ett neurokirurgiskt ingrepp, följer mycket strikta procedurer. Detta då i meningen att andra piloter eller kirurger hade gjort, eller hade åtminstone kunnat göra, på exakt samma sätt. Det finns vissa val men givet dessa finns det också en tämligen väldefinierad procedur. En rutin om man så vill. Ändå skulle ingen hävda att piloter och kirurger inte är skickliga yrkesmän och yrkeskvinnor. En skicklighet som framför allt kommer till uttryck när något går snett.

Flyttar vi däremot fokus till sysslor eller göranden med stora sociala inslag – exempelvis socialtjänst och utbildning – kommer saken i ett annat läge. Nu kan variationen vara betydande. Det finns många olika sätt att uppnå samma, eller åtminstone snarlika, resultat eller utfall. Och även det omvända. Gör samma person på samma sätt men i ett nytt sammanhang, exempelvis med andra barn till andra föräldrar, kan såväl utfall som resultat variera mycket. Det finns en komplexitet som gör rutiner mindre precisa. Sambanden mellan insats och utfall upplöses. Och just här kan beskrivningsnivån och det konkreta görandet divergera i en utsträckning som måste anses betydande. I detta ligger också förekomsten av en variation där det kan vara avgörande exakt vem det är man möter – som förälder, elev eller vårdnadshavare. Förutsättningarna för översättning av riktlinjer till praktik kan alltså se väldigt olika ut. En skicklig kirurg följer samma procedurer som den mindre skickliga. Det är annat som förklarar kvalitetsskillnaden än rutinerna. En skicklig lärare eller socialsekreterare gör andra saker än de som bedöms som mindre skickliga. Något som har betydelse, ibland mycket stor sådan, för de klienter och elever som de kommer i kontakt med. På gott och ont.

Sammanfattning och slutsatser

Undersökningen av de fyra kommunernas sätt att hantera kompensatoriska insatser i skolan respektive stöd vid neuropsykiatriska funktionsvariationer har gjorts från organisationsteoretiska utgångspunkter.⁶⁷ Det är med andra ord organisatoriska företeelser och fenomen, inklusive deras förväntade eller tänkbara effekter, som stått i fokus. Det är med detta i åtanke som resultaten ska tolkas. Vi har alltså inte använt vare sig begrepp eller teorier från fält som specialpedagogik, socialt arbete eller behandlingsmetodik. Vilket hade varit både tänkbara och intressanta alternativ. Men även en i fundamental mening helt annan ansats och därmed en annan studie. Vårt intresse ligger i att identifiera och undersöka de mönster som träder fram när vi undersöker organiseringen av arbetet med att hjälpa barn och unga med krångliga behov och beteenden.

Särbehandlingen

Ur ett organisationsteoretiskt perspektiv är den kanske mest påfallande iakttagelsen att de insatser som är aktuella baseras på särbehandling. De aktuella barnen och ungdomarna skiljs ut. Typiskt sett bildligt talat men ibland bokstavligen. Ett exempel är särskola.

En del barn och unga uppskattar att särbehandlas. För den som mår dåligt i sociala sammanhang med många inblandade kan det vara behagligt att få sköta studierna i en egen sal. Andra barn och unga känner sig utpekade och upplever en form av obekvämt minoritetskap. Och vissa barn och unga känner både och. Något som kan innebära olika former av dilemman.

De barn och unga som uppskattar särbehandlingen förefaller ha behov som tillfredsställs tämligen enkelt. Det kan handla om läxhjälp, att man får lösa förenklade uppgifter eller får använda hörlurar under lektionerna för att kunna koncentrera sig bättre. Några refererar också till en upplevd gemenskap med andra barn och unga som också särbehandlas. Gemensam och handledd läxläsning i en mindre grupp efter skoltid kan ge en känsla av tillhörighet. I detta ligger en sorts paradox där parallell särbehandling och likabehandling bildar den sociala kontexten runt dessa barn och ungdomar. Mycket talar för att de barn och unga som upplever särbehandlingen positivt är relativt välmotiverade. De vill ha både stöd och hjälp.

---

⁶⁷ I sin tur preciserad genom de fyra metaperspektiven: Socialkonstruktivism, institutionell teori, systemteori och komplexitetsteori.

Andra barn och unga förefaller snarare uppleva framför allt skolan som generellt sett krånglig. Och det blir inte bättre av det ytterligare krångel som särbehandlingen innebär. Bland de här barnen och ungdomarna finns en del vars tankar kretsar kring existentiella frågor. De ser inte riktigt meningen med saker och ting och kan ha svårt att se poängen med de insatser de erbjuds. Särskilt om de inte upplever några framsteg eller förbättringar.

En del barn och unga har en blandad inställning till att genom stöd och hjälp bli särbehandlade. Typiskt sett varierar deras attityd över tiden. Periodvis uppfattar de en mening med de olika aktiviteterna de får som stöd och hjälp och kan verkligen engagera sig. Men om de inte uppfattar någon positiv utveckling kan sinnesstämningen snabbt bytas i dess motsats. De blir passiva och kan utebli från både skolan och stöd-samtalen. Ofta behöver det hända något, någon form av yttre stimulans och inverkan, för att engagemanget ska återvända igen. Kanske kan man säga att ju längre perioder av engagemang respektive brist på engagemang desto sannolikare är det att tillståndet permanentas. Perioder då dessa elever upplever sviktande intresse för såväl skola som hjälp och stöd måste med andra ord brytas snarast möjligt.

Normaliseringen

En viktig process i organiserade sammanhang är normalisering. Det är normalisering som ligger bakom exempelvis utvecklingen av lokala kulturer eller subkulturer. I det här sammanhanget kan vi tänka oss att barn och unga vänjer sig vid att ha kontakt med exempelvis socialtjänsten. Eller att få särskild hjälp vad gäller det man är engagerad i och sysslar med. Det handlar alltså om en form av socialisering och tenderar att upprepas längre fram i livet. Kontakter med myndigheter och institutioner riskerar att bli en livsstil.

Särbehandlingen innebär, i det här fallet, en risk att barn och unga förvärvar en självbild eller identitet som problematiska. De utvecklar ett sätt att betrakta sig själva som problembarn. I den utsträckning detta sker finns en risk att olika insatser och stöd inte fungerar som lösningar. Snarare är de med och producerar de problem som tanken var att de skulle lösa.

Möjligen kan det betraktas som en ömsesidig rollutveckling. En stort metaproces som delvis handlar om makt. Samspelet som sådant, interaktionerna om man så vill, manifesterar olika roller och manar till rolltagning. Barn och unga tar på sig rollen som besvärlig eller kanske obegåvad. Ju större inlevelseförmåga desto mera påverkar erfarenheterna jag-uppfattningen.

Kombinationen särbehandlingen och normaliseringen placerar de aktuella barnen och ungdomarna i en delvis egen värld. En värld med sina egna regelverk, förhållningssätt

och normsystem. En värld där relationer, händelser och skeenden producerar såväl roller som identiteter. Men även särskilda beteenden varav en del kan omvandlas till svårförändrade rutiner och vanor. Det kan vara svårt att ställa om till andra beteendemönster och i förlängningen rutiner och vanor.

Om inte annat är det underförstått att kompensatoriska insatser och stöd till vårdnadshavare och närstående ska leda till positiva förändringar. Det ska gå bättre i skolan för aktuella barn och ungdomar eller kanske ska deras fritid bli meningsfullare. Visionen är ju att de ska delta i undervisningen med stort engagemang och på så sätt kunna nå kunskapsmålen. Och detta då snarare än att skolka och hänga på torget med ett antal likasinnade.

Det är betydligt enklare att utveckla vanor än att förändra dem. Det ligger så att säga i sakens natur. Kanske finns det potential att utveckla arbetet med barn och unga med krångliga beteenden att i högre grad anlägga just ett beteendeperspektiv. Alltså att helt enkelt flytta fokus och utgångspunkten från kompensatoriska insatser till önskvärda beteenden. I de fall då det finns neuropsykiatriska funktionsvariationer med i bilden finns i så fall goda möjligheter att arbeta med så kallade *coping strategies* – inövade beteenden och förhållningssätt som ger en person verktygen för att hantera en viss sorts annars problematiska situationer.

Det är naturligtvis inte så att de aktuella barnen och ungdomarna inte beter sig. Som människa är vi dömda till att bete oss. Det går alltid att beskriva en levande människa med ett verb. Vi sover, går, läser, lagar mat, handlar, tränar, arbetar, hänger med kompisar eller spelar dataspel. Det finns alltså redan beteenden att arbeta med. Men de uppfattas som krångliga. Det kompensatoriska uppdraget skulle ju kunna beskrivas som att man ska ersätta vissa beteendemönster med andra, för lärandet, mer ändamålsenliga. Det senare då vad gäller möjligheterna att nå kunskapsmålen. Stöd åt vårdnadshavare men också närstående, där barn och unga har neuropsykiatriska funktionsvariationer, kan beskrivas på exakt samma sätt – att ersätta vissa beteendemönster med andra som ger högre livskvalitet för de berörda.

En tämligen omedelbar effekt av ett ökat fokus på normaliteter och beteenden handlar om kontroll. Framför allt vem som har kontroll. De barn och ungdomar vilka uppvisar så kallat krångliga beteenden förfogar ju – i någon mening och trots allt – över just dessa beteenden. Det är ju deras beteenden och dessa har de en viss kontroll över. Eller möjligen är det detta som är själva syftet – att hjälpa dem att utveckla ändamålsenliga beteenden och beteendemönster som de dessutom känner att de förfogar över. Egenkontroll och framgångar i skolarbetet kan kopplas samman med just ett beteendeperspektiv.

Relationsintensiteten

Barn och unga som erbjuds stöd och hjälp träffar, och knyter möjligen an till, ett antal olika personer. Personer som representerar olika specialiteter och kanske ska göra olika bedömningar. Eller möjligen arbeta med de stödsatser eller behandlingar det beslutas om. Barnen och ungdomarna träffar en del av dessa personer vid ett eller möjligen några tillfällen. Andra kan de ha kontakt med under längre perioder. I en del fall måhända under flera år. Oavsett vilket handlar det om ett stort antal personer som dessa barn och ungdomar har olika kontakt med. Enkelt uttryckt kan man säga att ju krångligare behov och beteenden desto fler människor kommer de här barnen och ungdomarna att ha kontakt med.

Det finns skäl att reflektera över effekterna av att barn och unga kan komma i kontakt med så pass många personer. Och att mängden står i relation till komplexiteten i deras behov och beteenden. Allt talar dessutom för att ju fler relationer desto högre omsättningen av personer. Folk byter jobb, går på föräldraledigheter eller är tjänstlediga för studier. Det är inte enbart många personer och följaktligen relationer, de byts också när en socialsekreterare slutar, en lärare byter skola eller personalen på ett LSS-boende vill vidareutbilda sig. Mängden relationer blir på så sätt en kvalitetsfråga och en fråga om kontinuitet.

Barn och unga, men även deras anhöriga, utvecklar alltså relationer till ett antal specialister. Detta i samband med utredningar, behandlingsinsatser och stödåtgärder. Det ligger så att säga i sakens natur. Mot den bakgrunden är det förvånansvärt sällan de personerna vi har haft kontakt med under projektet säger något om kvaliteten på de här relationerna. Eller mängden för den delen. Saken brukar komma upp med hänvisning till kvalitetsbrister. Besvärliga anhöriga eller avvisande handläggare eller specialister. Dåliga relationer verkar vara det folk lägger märke till. Självfallet vimlar det om goda relationer och elever och närstående som uppskattar hur de blir bemötta. Och vice versa!

Märkligt är också att tecknen på att det arbetas aktivt med kvaliteten på de aktuella relationerna är så få. Det finns benämningar av särskilda möten. Alltså en form av typmöten. Men inga av dessa förefaller handla om att aktivt bygga upp relationer eller att utveckla relationer i positiv riktning. Ett rimligt antagande är att kvaliteten på aktuella relationer har stor betydelse, möjligen avgörande, för resultaten av olika insatser och åtgärder. Kunskaperna om hur relationer kan utvecklas avsiktligt är dessutom tämligen omfattande. Än märkligare blir det med tanke på att många av de aktuella specialisterna – socionomer, psykologer, pedagoger – genom sina utbildningar blivit bekanta med såväl relationers betydelse som deras dynamik och utveckling.

I bästa fall är arbetet med relationskvaliteter en integrerad del i den individuella professionalismerna. I så fall är det bara, som barn, ungdom eller anhörig, att hoppas få

träffa på de bästa bland dessa personer. Spåren av att relationskvaliteter är en fråga på grupp- eller organisationsnivån är besvärande få. Låt vara att man inom exempelvis vård och omsorg talar mycket om bemötanden som en viktig kvalitetsaspekt. Vilket inte automatiskt innebär att man de facto arbetar aktivt med aspekten. I detta ligger naturligtvis betydande potential i de verksamheter som är aktuella här.

Överlämningarna

Ett begrepp som förekommer förhållandevis ofta – inom såväl skolvärden som socialtjänsten – är överlämningar. Den intuitiva förståelsen säger oss att det handlar om ansvar. Mer bestämt överlämningar av ansvaret från någon till någon annan. I värsta fall tänker man på barn och unga som ärenden. Ett annat komplicerande begrepp. Överlämningar handlar i så fall om att någon överlämnar ansvaret för ett ärende till någon annan. Exempelvis kan BUP ha gjort en utredning och efter denna överlämnas ärendet till socialtjänsten. Där har man i sin tur att avgöra om ärendet ska överlämnas till skolan parallellt med att hanteras inom den egna LSS-verksamheten. Behövs behandlingar kan dessa ibland göras inom BUP. I andra fall överlämnas kanske ärendet till elevhälsan.

Begrepp och språkbruk är, enligt de teorier projektet baserats på, mycket centrala aspekter på en verksamhet. Både för att förstå denna men också i termer av de verkamma inslagen i de aktuella verksamheterna. Begrepp och språkbruk uttrycker kulturella mönster och centrala värderingar. Begrepp och språkbruk påverkar prioriteringar och kan återspegla både relationell närhet och distans. Ett näraliggande exempel är att man inom psykologi talar om den terapeutiska hållningen. Alltså att terapeuten arbetar på ett sätt så att hon eller han undviker att bli (ohälsosamt) berörd av deras patienters problem och situationer. Den terapeutiska hållningen handlar alltså om organisatorisk och relationell distansering. Det finns skäl att återkomma till detta alldeles strax.

Viktigare här är kanske att överlämningar vanligen underförstår gränser. Både organisatoriska och professionella. Det finns därför skäl att vara uppmärksam på att överlämningar inte blir ett alternativ till att samarbeta och samproducera i de fall detta hade varit mera ändamålsenligt. Inom de berörda verksamheterna måste medarbetarna verkligen rannsaka sig själva. Och kanske uttryckligen diskutera, i den utsträckning detta inte redan görs, vilka förhållningsätt som omgärdar det man betecknar just överlämningar. I både skolan och socialtjänsten har just förhållningsätt stor betydelse för såväl kvaliteten på som effektiviteten i det som görs. Något dessa verksamheter delar med alla andra sysselsättningar där människor möter människor. Exempelvis i butiker, på restauranger och inom polisiärt arbete.

Något ytterligare ska sägas om den sortens språklig distans som nämndes tidigare. Sådan är vanligt förekommande i yrken där människor arbetar med andra människor som dessutom befinner sig i problematiska situationer. Ofta förekommer detta i kombination med en viss jargong som återspeglar sig i humor i form av ett särskilt sätt att skämta. Begravningsentreprenörer, poliser och medarbetarna i den palliativa vården är exempel på arbeten där språkbruk och begrepp är en viktig del av omvårdnaden av den egna hälsan.

Språkbruk kan egentligen bara påpekas. Ytterst är det de bakomliggande attityderna som avgör ett begrepps ändamålsenlighet. Och det kräver andra analyser än de som varit möjliga för oss. Ibland är överlämning naturligtvis fullständigt relevant som beskrivning av vad det är som pågår eller är tänkt att hända. Men begrepp är ofta tveeggade. Överlämningar kan därför också vara ett uttryck för avståndstagande. Alltså att göra sig av med något. Men begreppet kan även stå för vad man inom organisationsläran ibland kallar formalisering.

Formaliseringen

En vanlig språklig strategi i ovanstående sammanhang är att uttrycka sig formellt. Humor är som sagt en annan strategi. Poliser talar om buset och svennarna för att göra det egna arbetet mer hanterbart. En sådan användning av språk och begrepp är inte bara begriplig. Den är också, i vissa yrken och som nämnts, ett centralt inslag bland åtgärderna för att motverka olika sorters arbetsrelaterad ohälsa.

Värre är när begrepp och språkbruk skapar negativa och i värsta fall både onödiga och omedvetna kvalitetsbrister. Vissa avsiktliga försök att påverka en verksamhet via språkbruket – exempelvis att tala om patienter som kunder – tenderar att få motsatta effekter visavis vad som avsågs. Patientinflytande har mindre av löjets skimmer över sig, i jämförelse med begreppet kund, men syftar på ungefär samma sak. Och då i termer av vad gäller som anses önskvärt. Ordet kund kan uppfattas som lite lustigt eftersom huvudregeln är att kunder betalar för de produkter och tjänster de köper. Och betalar fullt ut.

Ett annat centralt ord inom de här aktuella verksamheterna är samverkan. Ordet förefaller numera impregnerat av ganska låga förväntningar. Inget händer just för att för många förväntar sig just att inget ska hända. I många fall samverkas det för att inte få kritik av IVO eller Skolinspektion vid ett eventuellt tillsynsärende. Effekterna för berörda barn, ungdomar och anhöriga är många gånger mindre påfallande. Samverkan som en form av organisatorisk regndans snarare än funktionell arbetsmetod.

Frekvensen med vilken begreppet överlämningar används, liksom alla möten för att administrera sådana, är något hög för att man inte ska misstänka ett underliggande

mönster. Nämligen att formella ansvar och organisatoriska gränser kan vara överordnade att uppnå resultat med aktuella barn, ungdomar och vårdnadshavare eller andra anhöriga. Det vill säga normen skulle vara att det är viktigare vem som ska agera än de uppnådda resultaten. En förklaring som nämns är att budgetkrav påverkar benägenheten att samproducera. Kostnader har en tendens att flytta fokus från samproducerade resultat till att diskutera just ansvar. Alltså diskussioner som en form att prata kostnader utan att behöva göra detta.

Formalisering, eller om man så vill tilliten till formalia, är som så mycket annat inom organisationsläran ett tveeggat begrepp. Formalisering har sina både klara fördelar och förrådiska tillkortakommanden. Men det handlar i hög grad om regler och regelverk. I förlängningen speglar formalia gränser och formalisering gränsdragningar.

Offentliga verksamheter är typiskt sett ganska regelstyrda.⁶⁸ Låt vara att idéer om tillits-baserad ledning ska ge professioner och professionella större utrymme att påverka utformningen av verksamheterna. Viktiga skäl att använda regler och regelverk är som verktyg för likabehandling, formuleringen av rättigheter och skyldigheter men också uttryck för lagstiftning. Det finns skäl att komma tillbaka till detta.

Viktigare just nu är emellertid att regler och regelverk skapar möjligheter för både ett centraliserat beslutsfattande och en centraliserad verksamhetsutformning. Idén är att några få kan – genom just regler och regelverk – kommunicera till ganska många vad de ska göra, men också hur och i relation till vem. Vad ska exempelvis en socialsekreterare göra för personer i utanförskap? Och vilka kriterier avgör om en person lever i utanförskap eller inte? Regler och regelverk tillhandahåller svar på den här sortens frågor. Låt vara att regler och regelverk kan bli föremål för tolkningar. Även detta finns det skäl att återkomma till.

En central implikation av centralisering är att det finns en, ibland flera, policynivåer. Skolans kompensatoriska uppdrag är exempel på regler och regelverk som har utformats på en nationell policynivå. Andra policys kan vara utformade på förvaltningsnivån i olika kommuner. Syftet med policys är i sin tur att fungera styrande inom en viss formell domän. Det vill säga vad som sker lokalt i exempelvis socialtjänsten eller skolan ska inte vara mer eller mindre godtyckligt valt och utformat.

En konsekvens av formalisering är att det uppstår avstånd. Ibland är dessa sociala och syftar till att skydda exempelvis åklagare, fältassistenter och skattehandläggare från arbetsrelaterad ohälsa. I andra fall är avstånden informations- eller kunskapsrelaterade. Vad känner man till, på olika organisatoriska nivåer, om exempelvis varför

---

⁶⁸ Även privat och ideell verksamhet är naturligtvis regelstyrda. Men i dessa miljöer förfogar man över regelverken i betydligt högre grad lokalt i verksamheten. Offentlig sektor är exempelvis mer impregnerad av lagstiftning. Inte minst inom skolan och socialtjänsten.

vissa barn inte kommer till skolan. På central nivå kanske frågan är: Varför blir barn så kallade hemmasittare? För klassföreståndaren Anette är frågan snarare: Varför kommer inte Alexander till lektionerna? Även den här problematiken finns det behov att återkomma till.

Hemmasittarna

Ett begrepp som används, inte minst i skolans värld, är just hemmasittare. Ordet syftar på de barn och ungdomar vilka av något skäl inte vill komma till skolan över huvud taget. Eller åtminstone har en mycket hög frånvaro. De som tar sig an hemmasittarna menar att prognosen för framsteg är förhållandevis dålig. Men vittnar också om att när det lyckas är den förlösande faktorn ofta oväntad och återfinns inte på paletten över de tillgängliga och typiska åtgärderna. Vanligare är att situationen måste lösas via undervisning i hemmet.

Hemmasittning brukar inte bedömas som skolk i traditionell mening. Vilket är rimligt då det är en frånvaro som har starka emotionella skäl. Även om hemmasittning är ett beteende som innebär en betydande närvaro i hemmet förefaller inte andra platser vara betingade med samma ångest som skolan. Mot den bakgrunden kanske uttrycken skolallergi, och följaktligen skolallergiker, beskriver beteendet på ett bättre och mer adekvat sätt.⁶⁹

En hel del vittnar om att man framför allt i skolans värld låter det gå för lång tid från att agerande börjar tills skolan ingriper. Några menar att det finns skolor, och detta avser inte särskilt skolor i de kommuner som har medverkat i studien, där man inte uppmärksammar aktuella elever förrän de har uppemot en tredjedels frånvaro. I extrema fall kan det röra sig om ännu mera. En del pedagogiska verksamheter har specialiserat sig på att bistå andra skolor när det gäller just att hjälpa deras skolallergiker.⁷⁰ Från dessa brukar det påpekas att tidiga insatser är nyckeln till att hantera problemen. Alltså långt innan de utvecklats till ingredienser i betydligt mer komplexa beteendesammanhang. Dessutom med förgreningar ut i de sociala miljöer de här barnen och ungdomarna befinner sig i.

Skolallergi kan vara ett exempel på en möjlighet som påpekats tidigare. Nämligen risken att kompensatoriska insatser, åtminstone i vissa fall, kan förstärka existerande problem snarare än att lösa dem. Många påpekar att orsakerna till en omfattande frånvaro vanligen inte syns. Annat som just frånvaro. Detta lämnar utrymme för

---

⁶⁹ Regeringens utredare (SOU 2016:94) Malin Gren Landell påpekade att begreppet hemmasittare förlägger problemen på de aktuella eleverna och är i den meningen olämpligt. Begreppet, påpekade hon, bär på konnotationen att det skulle vara frågan om ett val och inte en problematik.

⁷⁰ Magelungen är som exempel en skol- och utbildningsverksamhet som också utvecklat behandlingsprogram för att hjälpa barn och ungdomar med hög frånvaro.

tolkningar av frånvarons orsaker. Några använde begreppet skoltrötthet. En företeelse så gott som alla som gått i skolan upplevt under en period av den egna skolgången. Ungefär som människors motivation avseende det mesta kan variera över tiden. En synnerligen rimlig tolkning av att Pelle eller Lisa inte kommer till skolan som de ska kan vara att de just har fått en släng av skoltrötthet. En annan tolkning många vittnar om är att det kan ha hänt något i det aktuella barnets eller ungdomens liv. Och mer bestämt då utanför skolans sfär. En bortgången mormor eller ett äktenskap mellan vårdnadshavarna på väg mot skilsmässa är två sådana exempel. Vad som vanligen underförstås är att situationen, och därmed förklaringen till frånvaron, är av övergående natur.

Knepigheterna här är inte främst att tänka ut möjliga förklaringar. Svårigheterna ligger i att få dessa verifierade. En fråga till kille eller tjej på väg ut ur salen efter en lektion kan få ett lika rapsodiskt som avvisande svar. Och ett särskilt samtal – dessutom efter skoltid – kan vara första steget på en problemskapande process. Särskilt om läraren även har kallat föräldrarna. Om inga andra så finns ju integritetsfrågorna. Folk måste få ha krångliga äktenskap utan att skolan eller socialtjänsten blandar sig i saken. Många vittnar också om att det kan vara synnerligen besvärligt att avgöra om vissa beteenden är tidiga tecken på omfattande problem eller bara tillfälligheter. Däremot finns ett mått – frånvarotiden – som modifierar situationen när det gäller exempelvis människors integritet. Det råder ju trots allt skolplikt här i landet.

De neuropsykiatriska funktionsvariationer vilka vanligen förknippas med skolallergi ligger, enligt många, inom autismspektrumet. Eller kan det handla om exempelvis dyslexi. Oaktat vilket menar de flesta att möjliga kompensatoriska insatser är bättre utredda när det gäller den sortens funktionsvariationer. Även de relevanta kunskaperna är mindre tvetydiga. Särskilt medicinering erbjuder såväl effektiva som följbara vägar mot att lösa upp en situation med omfattande frånvaro.

En viktig sak i sammanhanget är att många menar att få fall av skolallergi, om ens något, skulle beror på ett genuint och uthålligt ointresse att lära sig saker. För flertalet barn och ungdomar varierar naturligtvis intresset för exempelvis teoretiska respektive praktiska ämnen. Eller intresset för olika ämnen inom de två kategorierna. Så viljan att lära sig saker förefaller vara stor även bland skolallergiker. Faktum är att flertalet barn har lärt sig väldigt många saker långt innan de kommer i kontakt med skolan. Det mesta av detta lärande har varit erfarenhetsbaserat och, om uttrycket tillåts, själv- eller spontant organiserat. Även om det kan ha förekommit exempel på regelrätta lektioner. Inom exempelvis ridning, balett eller optimistjollesegling. Men det mesta vi kan har vi lärt oss genom just våra erfarenheter. Lärande som adaptionstrategi är i den meningen en väl dokumenterad del av vår genetiska repertoar av metoder för att överleva.

Diagnoserna

Vad gäller ansvar, som ju är ett centralt organisatoriskt begrepp, förefaller diagnoser spela en viktig roll i arbetet med barn och unga med krångliga beteenden. Den här saken har naturligtvis många olika men sammanlänkade sidor.

En är att barn och unga kan uppleva det positivt att få en diagnos. Det känns bra att få en tydlig förklaring – ett varför – till de känslor och beteenden vilka uppfattas som krångliga. Ofta finns det möjligheter att behandla de aktuella diagnoserna. Självfallet kan detta ha positiva effekter för samtliga berörda. Risken är att diagnosen tolkas som att i och med denna så är saken ur världen. Många har vittnat om den här risken och menar att aktuella barn och ungdomar ofta behöver ytterligare stöd och hjälp. Kanske kan man säga att tydligheten i det som kan beskrivas som en diagnos innefattar en förrädisk baksida.

Mer oklart är hur de barn och ungdomar som utreds utan att få någon diagnos reagerar på detta. Känns det bättre? Känns det sämre? Sannolikt förekommer båda reaktionerna. Det typiska, vad gäller medicinska diagnoser i allmänhet, är att det uppfattas som ett positivt besked att man inte har det vilket var en eventuell möjlighet. När det gäller neuropsykiatriska diagnoser i samband med krångliga beteenden kan aktuella barn och ungdomar uppfatta det som positivt att få en diagnos. Detta vet vi. Därför är det inte osannolikt att motsatsen förekommer. Alltså att inte få en diagnos skulle kunna uppfattas negativt. Som en besvikelse. En förhoppning som inte infrias. Men detta vet vi däremot inte. Däremot behöver frågan ställas – kan det vara så?

Vårdnadshavare kan också uppfatta en diagnos som något positivt. Delvis av exakt samma skäl som de diagnostiserade barnen och ungdomarna. Däremot finns det även en annan sida av saken. Mindre smickrande. Nämligen att diagnoser förenklar kontakterna med såväl skolan som socialtjänsten. Många föräldrar har vittnat om vad de kallar ”sin kamp” för att deras barn och ungdomar ska få hjälp och stöd. Att de ska bli utredda eller mottagna av olika instanser. Inte alla vårdnadshavare. Men en hel del. Att detta förekommer kan vi tämligen enkelt verifiera. Omfattningen däremot är en annan, och en empirisk, fråga.

Även medarbetare inom socialtjänst och skola uttrycker sig positivt om diagnoser. Bland annat för att diagnoser tenderar att tydliggöra ansvarsfrågorna. Efter en diagnos blir det enklare att ta ställning till vad som behöver göras och därmed även vem som ska göra detta.

Det finns emellertid en betydande risk – en baksida – av de tydliggjorda ansvarerna. Barn och ungdomar kan hamna i organisatoriska mellanrum i förhållande till deras panorama av faktiska behov. När någras ansvar tydliggörs kan andras skymmas. En del

behov, och därmed vissas ansvar, hamnar utanför de inblandades synfält och blir därför inte tillgodosedda.

I förlängningen av ansvarsaspekterna vad gäller diagnoser hittar vi budgetkonsekvenserna. Många har lyft fram aspekten och – synnerligen bekymrat – vittnat om hur diagnoser har direkt arbetsfördelande effekter. I förlängningen kan en viss diagnos snarare än en annan, alternativt ingen diagnos alls, gynna respektive missgynna olika aktörer ekonomiskt. Särskilt kan detta förekomma mellan regioner och kommuner men även bland olika aktörer på de båda nivåerna. Här existerar en särskild friktionsyta mellan skolförvaltningar och socialtjänster som ju ofta ska samordna sina insatser. Liknande friktioner kan uppstå mellan BUP och Elevhälsan. Olyckligtvis påpekar alltför många att fokus tenderar att flyttas från behandlingsresultat till kostnader när diagnoser väl är ställda. Eller, bättre uttryckt; samordningsamtal förs visserligen i termer av behandlingar och resultaten av dessa men handlar i praktiken om vems budget som ska belastas.

Vad som har underförståtts hittills, men är värt att lyfta fram uttryckligen, är något som vårdnadshavare brukar påpeka. Särskilt om vi även adderar resultaten från olika screeningar och utredningar. Nämligen att diagnoser, och då alltså i vid mening, ibland används för att avvisa barn eller unga och deras vårdnadshavare när dessa kontaktar en viss mottagning eller instans för att få hjälp. Typiskt sett motiverat med just diagnoser. Eller att det inte finns något mer dessa mottagningar eller instanser menar sig kunna göra. Det faktum att problemen finns kvar förefaller i dessa situationer inte väga särskilt tungt. Något många vårdnadshavare vittnar om. Ofta under förtvivlan. En variant är när en mottagning eller instans återremitterar ett ärende till en annan och tidigare inblandad mottagning eller instans. Med detta hamnar berörda barn, ungdomar, vårdnadshavare och andra närstående i organisatoriska mellanrum. Barnens och ungdomarnas behov av stöd och hjälp, liksom anhörigas, kan inte mötas för att diagnoser, screenings- och utredningsresultat skapar oklarheter kring vems ansvar det är att bistå dem just här och nu. Inte sällan, nämligen, är behoven akuta och efterfrågas under regelrätt desperation.

Personberoendena

Centrala värden – likabehandling, rättigheter, behov och bemötanden – framstår som omhändertagna i de aktuella verksamheterna. Åtminstone på den institutionella nivån. Detta framgår av att värdena uttrycks och omtalas i dokument och riktlinjer. Bland annat som motiven bakom exempelvis bedömningsgrunder, tillvägagångssätt och arbetsmetoder.

I den organisationsteori som tillämpats i projektet är begreppet översättning en vedertagen term. Det finns idéer, formella riktlinjer, föreställningar etcetera som

cirkulerar i samhället. Generellt såväl som inom vissa sektorer. Ibland förekommer de inom ett visst geografiskt område. Begreppet översättning avser vad som händer när dessa idéer eller riktlinjer tillämpas i praktiken. Alltså översätts från en abstrakt nivå – exempelvis riktlinjer för skolan eller socialtjänsten – till konkret och görbar praktik. Poängen är att översättningar inte leder till identiska praktiker. Och detta får konsekvenser.

En implikation är att tillämpningen av riktlinjer, eller för den delen olika trender inom exempelvis pedagogik, leder till en ibland mycket varierande praktik på individ- och gruppnivån. Praktiken kan till och med skilja sig åt bland socialsekreterarna i samma socialförvaltning. Till och med lärarna inom samma ämne och på samma skola kan ha varierande praktiker. På så sätt uppkommer oundvikligen personberoende. Barn och unga kan få olika stöd och hjälp – inte beroende på dem själva eller deras specifika behov utan på vem eller vilka de möter i skolan eller inom socialtjänsten. Och naturligtvis vid kontakter med andra instanser de kommer i kontakt med.

En fråga ställs sällan uttryckligen. Ofta för att svaret ses som uppenbart. Är personberoenden ett problem? Det typiska är att vi tycker att det inte ska spela någon roll vem man träffar på inom exempelvis socialtjänsten. Vi ska behandlas på samma sätt och få samma stöd. Oavsett vem handläggaren är. Ändå vet alla, genom egna erfarenheter, att det spelar roll – ibland stor roll – vem läraren är, eller läkaren, eller psykologen. För att ytterligare krångla till saken finns det både en social och en professionell sida av saken. Till en del hänger dessutom de båda sidorna samman. Låt vara i lite varierande grad. Det är enklare att föreställa sig exempelvis en läkare som är skicklig trots att hon eller han har svårt med bemötanden. Sannolikt är en rektor som är professionellt framstående även rimligt socialt begåvad. Det sociala och professionella kan flyta samman i högre eller lägre grad.

En annan sida av saken handlar om just professionalismen. De variationer vilka uppstår lokalt genom översättningsprocesser bidrar till en variation även när det gäller professionella tillvägagångssätt. Premissen är ju att i olika miljöer tolkas riktlinjer, rekommendationer och möjliga arbetsmetoder på olika sätt. Det uppstår olika praktiker. Olika arbetssätt inom en och samma profession. Och man kan fråga sig följande. Är detta ett problem? Ett rimligt svar förefaller att vara nej – så länge de olika sätten leder till samma resultat av motsvarande kvalitet. Inom bland annat systemteori kallas detta ekvifinalitet. Finalitet, från *final* som betyder slut eller avslutning. Och *ekvi* som kommer från ekvivalent. Det vill säga samma eller motsvarande. Sammantaget alltså samma resultat.

Oaktat hur vi ser på saken brukar den här aspekten på organisering uppfattas som ofrånkomlig. Eller, för den som ser det som ett problem, är detta olösligt.⁷¹ Låt vara att det finns mekanismer genom vilka variationerna kan begränsas. Enklast är kanske att konstatera förhållandet och vara uppmärksam på att det kan ha negativa konsekvenser. Som diskuterats på många ställen tidigare är ju relationer och möten runt dessa relationer den värdeskapande mekanismen i de fall som är aktuella här. En viss öppenhet inför förekomsten av vad som metaforiskt brukar kallas personkemi är naturligtvis önskvärd. I förlängningen kanske man kan vara öppen även för att byta personer tills man har välfungerande team runt de aktuella barnen och ungdomarna och deras vårdnadshavare och närstående.

En annan möjlighet ligger i att inte bara acceptera de variationer översättningar ger upphov till utan utnyttja dessa för exempelvis verksamhetsutveckling. Det är en vedertagen uppfattning inom organisationsteori, inte minst inom de populations-ekologiska versionerna, att variation främjar utveckling. I detta ligger potential vilken kan frigöras genom så enkla saker som studiebesök eller andra former för erfarenhetsutbyten. Många gånger handlar det om vad som brukar kallas tysta kunskaper.⁷² Även den här sidan av saken handlar om potentiella kvalitetsförbättringar om än inte på samma sätt – i det enskilda fallet – som hänsyn till personkemin kan medföra.

Konstellationerna

Olika riktlinjer, inte minst nationella, pekar ut både vilka institutioner som har ansvar för vad och vilka de ska samarbeta med för att ta det ansvaret. När det gäller barn och unga med neuropsykiatriska funktionsvariationer, som exempel, ska följande aktörer inkluderas enligt Socialstyrelsens behovs- och problemanalys avseende kunskapsstöd – hälso- och sjukvården, socialtjänsten, elevhälsan, tandvården, BUP, skolan, vårdnadshavarna och vuxenpsykiatri.⁷³ Det är också dessa som samarbetar i praktiken, i lite olika konstellationer.

Det intressanta är inte vilka som inkluderas i Socialstyrelsens analys. Det intressanta är dels att det är de som arbetar tillsammans i praktiken, dels vilka som därför utesluts. Var finns föreningslivet? Var är kulturen, idrotten och näringslivet? Organisatoriska gränser har blivit mentala spärrar. Vad gäller skolans kompensatoriska uppdrag ser det exakt likadant ut. Oortodoxa lösningar vad gäller vilka som bjuds in i arbetet är notoriskt ett resultat av enskilda personers initiativ. Den som kontaktar en ridklubb eller en sportfiskeförening för att hjälpa en vilsen kille eller tjej till en meningsfull fritidssyssla följer inga riktlinjer. Den som besöker en bilverkstad med en rastlös

---

⁷¹ Enligt översättningsteori behöver detta inte betraktas som ett problem. Det kan ses som en fördel av samma skäl som genförändringar skapar variation under, om uttrycket tillåts, översättningen från en individ till dess avkomma.

⁷² Jfr Polanyi (1967).

⁷³ Socialstyrelsen, rapport 2019-06-25.

tonåring för att inspirera honom eller henne att tänka tanken att kanske kan man bli bilmekaniker har inte hittat inspirationen i några nationella behandlingsprogram.

Konstellationer är viktiga att diskutera av det enkla skälet att de definierar en form av möjlighetsspektrum. Ett utfallsrum inom vilket de tillgängliga insatserna återfinns. Det centrala är att andra möjligheter utesluts. Och det är olyckligt eftersom de fall där barn och unga har blivit hjälpta är det tämligen vanligt att lösningarna fanns i andra miljöer än de institutionellt givna.

För många barn och unga bottenar deras svårigheter i faktorer som ångest, stress eller panikattacker. Självfallet måste man arbeta med den här problematiken för att underlätta exempelvis skolgången. Många påpekar emellertid risken att arbetet med de aktuella barnen och ungdomarna får en slagsida mot just problem och svårigheter. Alla berörda bidrar till en värld av medvetenhet om just hinder och tillkortakommanden. De som pekar på den risken menar att man även måste ha ett salutogent perspektiv. Vad har de här barnen och ungdomarna för styrkor och förmågor det går att bygga vidare på? I vilka avseenden står det ut i positiva avseenden? Och det är här de aktuella konstellationernas sammansättning blir centrala. De dokument, många nationella, vilka ger de institutionella förutsättningarna för arbetet med de aktuella barnen och ungdomarna brukar ha fokus på utredande och behandlande instanser. Det vill säga verksamheter vilka har olika problem och tillkortakommanden som sin huvudsyssla. Men frågan behöver ställas: Representeras salutogena perspektiv och möjligheter i tillräcklig omfattning i den värld de aktuella barnen och ungdomarna och deras vårdnadshavare möter. Skulle idrotten, näringslivet, kulturen och föreningslivet – för att ta några exempel – kunna bidra i högre grad än de redan gör?

Kommunkontexten

Enligt klassisk organisationsteori har vi skäl att förvänta oss att en verksamhet delvis utformas som en konsekvens av de miljöer man är verksam i. När det gäller socialtjänst och skola har vi alltså skäl att tro att exempelvis socioekonomiska förhållanden kan påverka både vad man arbetar med och hur. Vilket är fullt naturligt och högst rimligt.

Av de fyra kommuner som medverkat i studien finns en del intressanta variationer. Det ska påpekas att vi inte har några kvantitativa data annat än att vi noterar vissa tendenser i framför allt de intervjuer vi har gjort. Med detta sagt kan vi tillåta oss att lyfta fram några tendenser i materialet.

Botkyrka är den kommun med i särklass störst andel invånare (runt 60 %) som är födda utomlands alternativt att föräldrarna har den bakgrunden. Det är alltså vanligare att man har en utländsk bakgrund än en svensk. Burlöv har också en befolkning där ca 45 procent har utländsk bakgrund. Ystad är den kommun med lägst andel invånare

med utländsk bakgrund. Och Lund utmärker sig naturligtvis genom att var tredje invånare är i olika avseenden knutna till universitetet.

Botkyrka förefaller vara en förhållandevis innovativ kommun vad gäller arbetet med barn och unga med krångliga behov och beteenden. Den andra kommunen med många invandrare, Burlöv, uppvisar motsvarande tendens. De multikulturella miljöerna innebär en innovationsfrämjande injektion genom den variation av situationer kommunernas medarbetare exponeras för. Ett exempel är den föreståndare för en förskola i Burlöv som där arbetar med nyanlända. På förskolan använder man omfattande studiebesök runt om i samhället som ett sätt att introducera barnen för just det svenska samhället. Ett annat tecken på innovationsförmåga är att Botkyrka i många fall har varit väldigt tidigt ute med lösningar som så småningom blivit standard runt om i landet.

I Lund och Ystad förefaller innovationerna i högre grad vara kopplade till eldsjälar och de team de samlar runt olika idéer. Backa barnet i Ystad är ett exempel på mycket hög framför allt organisatorisk innovationsförmåga.⁷⁴ Konsultteamet BIBASS i Lund är även det exempel på stor organisatorisk innovationsförmåga.⁷⁵ I båda dessa fall är det omvittnat att vissa personer har varit drivande i att utveckla de gränsöverskridande samarbetena. Samtidigt ska det påpekas att såväl Ystad som Lund har andra områden där inslagen av innovationskultur är mer påtagliga. I Lund exempelvis vad gäller den psykiska ohälsan och sociala problematik som är kopplad till universitetsstudier. Men universitetsstudier ligger ju av uppenbara skäl utanför den här studiens huvudfokus.

Precisionen

Mycket talar för att precisionen i den hjälp och det stöd som barn och ungdomar erbjuds varierar. För det första precisionen mellan olika sorters insatser och de resultat som är att förvänta. För det andra mellan erbjudna insatser i relation till aktuella barns och ungdomars faktiska behov. Medicinering vid neuropsykiatriska funktionsvariationer, som exempel på det första, tenderar att ha ganska goda och rimligt förutsägbara effekter. Med en dysfunktionell familj är det betydligt besvärligare att uppnå resultat. Och då som exempel på det andra. Kanske kan man säga att ju komplexare problembild desto svårare är det att bringa reda i denna på ett sätt som gör resultaten identifierbara.

Det är också viktigt att påminna om att exempelvis psykiatri tillhör naturvetenskaperna medan socialt arbete och pedagogik faller inom de samhällsvetenskapliga disciplinerna. Skillnader som har konsekvenser för både hur kunskapsbildning går till och hur stabila

---

⁷⁴ Se sidan 27 under rubriken Exempel på team och specialverksamheter.

⁷⁵ Se sidan 27 under rubriken Exempel på team och specialverksamheter.

forskningsresultat kan förväntas vara från ett fall till ett annat. Beprövad erfarenhet används inom både psykiatrin och socialt arbete som grund för legitimiteten i att tillämpa något. Emellertid, inom det senare fältet och där totalt sett, vilar desto mer på just beprövad erfarenhet jämfört med hur det är inom psykiatrin.

Det finns med andra ord en statistisk precision. Hur troligt är det att en viss insats leder till ett visst resultat – generellt sett? Och det finns vad vi kan kalla en bedömningsprecision. Hur säkert är det att en viss insats, eller uppsättning insatser, verkligen svarar mot vad ett givet barn eller en given ungdom faktiskt behöver? Den senare problematiken handlar om hur väl man lyckas matcha insatser med behov – oaktat resultaten. Vi har alltså ett första led som handlar om olika metoders förmåga att skapa önskvärda resultat i en population av barn och unga. Är oddsen 50/50 om vi tillämpar en viss metod på låt oss säga hundra barn med ett visst behov? Eller är oddsen 75/25? Eller kanske rent av 95/5? Ju högre tal desto effektivare insats.

Den här sortens precisionen ligger utanför såväl undersökningens ansats som kompetensen vi har som gjort den. Detta är en fråga för empirikerna inom fält som behandlingsmetodik, klinisk psykologi, pedagogik och socialt arbete. Vad vi kan är att formulera frågan principiellt. Men vi kan alltså inte besvara den. Däremot utgör frågan en viktig bakgrund till vad vi kan kalla matchningsproblemet. Alltså det, om uttrycket tillåts, andra ledet i ekvationen. Nämligen att välja ut rätt insatser att erbjuda en kille eller tjej och dennes närstående givet en viss bedömning eller utredning av behov och de krångliga beteendenas orsaker.

Det är oroväckande många som vittnar om att de inte tror att matchningen av insatser mot behov är särskilt god. Några menar till och med att de har tur som råkar ha just de problem som svarar mot de insatser som finns att erbjuda. Andra pekar på det hela som en *trial and error*-process. Man får prova sig fram. En del hävdar, särskilt om behovsbilden är komplex, att i bästa fall får barn och ungdomar hjälp med en del men troligen inte alla sina problem. Det saknas uppfattningar rörande omfattningen av vad vi kan kalla tavelbommarna. Ett bekymmersamt stort antal personer menar att det åtminstone är för många för att vara acceptabelt.

Utifrån en organisationsteoretisk begreppsapparat kan vi tala om saken i termer av strukturella effekter. Dessa kan vara både positiva och negativa. Framför allt kan de vara avsedda eller oavsedda. Matchningsfel mellan insatser och behov skulle i så fall vara ett exempel på oavsedda negativa effekter.

Frågan blir då oavsedda negativa effekter av vad? Det som omedelbart kommer i åtanke är en arbetsrutin eller ett verktyg av något slag. Något som används vid upprepade tillfällen – på ungefär samma sätt gång efter annan. En rutin eller ett verktyg kan innehålla ett moment, eller ett steg, vilket systematiskt ger upphov till en viss effekt. Faktum är att positiva avsedda effekter är det man strävar efter just genom att

använda en rutin eller ett verktyg. Dessvärre förekommer ofta det i dubbel bemärkelse omvända – oförutsedda och olyckliga konsekvenser. En kandidat i just det här sammanhanget skulle vara screeningprocesserna som tillämpas. Och här syftar vi på den period under vilken det görs olika bedömningar och utredningar i syfte att få fram insats- eller behandlingsplanerna.

Vissa utredningar – för ångest, depression eller paniksyndrom – är troligen rimligt träffsäkra. Åtminstone vad gäller diagnosen utan att problematiken får sin definitiva utredning i tidiga skeden. Även neuropsykiatriska diagnoser förefaller solida och leder i bästa fall till medicineringsplaner som hjälper. Ofta kan de här inledande utredningarna ge tillräckligt med uppslag om de nödvändiga och mest akuta insatserna. Däremot finns risken att det enbart är symptomen man kommer tillrätta med. Och ibland, menar vissa, kan detta räcka. Såväl livet som skolan blir åtminstone rimligt uthärdliga. Livet är lite skört. Särskilt under ungdomsåren. Det innehåller en friktion som kan göra lite ont.

Barn och ungdomar med de krångligaste beteendena och de knepigaste livssituationerna löper troligen störst risk att utvalda insatser inte svarar mot deras behov av hjälp och stöd. Paradoxalt nog men kanske ofrånkomligt. Ett skäl är att deras problembilder är mångfacetterade och komplexa. Ett annat att bekymren vanligen är starkt individualiserade. Det är svårt att hitta analoga fall och i förlängningen saknas en beprövad erfarenhet för den aktuella kombinationen av bekymmer. Därför framstår det som oklart vad man ska göra. I brist på konsensus, och i värsta fall, leder detta till att aktuella barn och ungdomar remitteras runt i systemen i jakten på en lösning.

Precisionen i matchningen av behov med hjälp respektive stöd varierar alltså. I vissa fall är precisionen god. I andra mindre god utan att vara katastrofal. I en del fall, däremot, är precisionen direkt undermålig. Antalet vittnesmål om misstankar i den här riktningen väcker viss oro. I värsta fall spär de olika utredningarna, screenandet och remitteringarna på problemen. Situationen förvärras och att inte göra något hade varit bättre. Utan att vara acceptabelt!

Ytterst handlar det om komplexitet och förmågan att hantera den. Det är nämligen omöjligt att agera på den rena komplexiteten. För att bli hanterbar måste denna reduceras. Det är just vad som är tanken med screeningar, utredningar och erfarenhetsbaserade bedömningar. Men detta reser frågor. Har reducering av komplexitet – i form av utredningsprocedurer och skattningsverktyg – gjorts på ett sätt som byggt in systematiska fel? Uppkommer det strukturella effekter vilka redan på förhand missgynnar vissa barn och ungdomar? I bakgrunden skymtar dessutom fallerande institutioner och professioner som inte förmår samarbeta över professionsgränserna. När frågan om insatser inte kan avgöras på annat sätt blir remisser till andra en sorts organisatorisk regndans – desperata försök att hitta någon som kan kasta lite ljus över situationen.

Slutord

Den här rapporten redogör för en studie av arbetet med barn och unga som har problem i skolan, i en del fall på grund av neuropsykiatriska funktionsvariationer. I så måtto handlar den om skolans kompensatoriska uppdrag och socialtjänstens arbete med barn och unga som har vissa diagnoser. Inklusivt stöd till både dem och deras närstående. Vi har tittat bland annat på samordningen mellan just skolan och socialtjänsten.

Forskningsstrategin har varit enkel. Vi kartlägger hur arbetet med de aktuella barnen och ungdomarna har organiserats. Därefter tillämpas organisationsteori för att formulera hypoteser om vilka effekter denna organisering kan ha. På så sätt har vi undersökt tillvägagångssätt och iscensatta insatser och värderat dem ur olika organisationsteoretiska perspektiv.

Vi menar att strategin har varit framgångsrik. Mer bestämt i meningen att vi har kunnat lyfta fram ett antal till synes avgörande frågor. Frågor att ställa sig om man arbetar med de aktuella områdena i praktiken. Och då faktiskt oaktat i vilken egenskap man gör detta.

Redan i rapportens inledning – i kapitlet *De centralaste iakttagelserna* – kastade vi fram tanken att det kunde finnas ett problematiskt avstånd mellan policynivån respektive vad som de facto görs för berörda barn och ungdomar. Avstånd i meningen att policyarbete närmast per definition är generaliserande. Unga med bekymmer är däremot väldigt mångfacetterade och lever i mycket komplexa sammanhang när vi tar hänsyn till detaljerna. Det senare gäller för övrigt inte bara unga med bekymmer. Varje människa är mångfacetterad och lever i synnerligen komplexa sammanhang. Också detta närmast per definition.

En viktig fråga inom organisationsteorin gäller hur ett antal förutsättningar förhåller sig till de utfall och resultat som förutsättningarna är tänkta att ge upphov till. Ibland används begreppet effektivitet – graden av måluppfyllelse. Alltså med vilken effektivitet som förutsättningarna skapar de aktuella utfallen och resultaten. Underförstått är dessa både önskvärda och av godo.

Genom studien menar vi att vi har kunnat påvisa tveksamheter kring om, och i så fall hur, policynivån bidrar till hjälpen och stödet åt de aktuella ungdomarna och deras närstående. Visserligen tillhandahåller exempelvis expertmyndigheter, och andra liknande institutioner, gedigna sammanställningar av bland annat aktuell forskning inom respektive domän. Något som naturligtvis är mycket värdefullt för de som arbetar med frågorna i praktiken. I den utsträckning forskningen bygger på naturvetenskap och undersökningar av kausala samband gagnar detta generella råd och riktlinjer. Även enklare tillvägagångssätt i relation till tydliga problem gynnas av dessa förutsättningar.

Neuropsykiatriska funktionsvariationer faller till en del inom ramen för naturvetenskap. Kan exempelvis medicinering lösa någons problem i skolan, och i övrigt också för den delen, är detta naturligtvis fantastiskt och glädjande. Det bygger emellertid på att det inte finns andra försvårande omständigheter med i bilden. Tyvärr är det typiska att det finns just andra komplicerande faktorer representerade i sammanhanget.

Skolans kompensatoriska uppdrag och socialtjänstens stöd vid neuropsykiatriska funktionsvariationer är knepiga verksamheter var för sig. Situationer som dessutom kräver samordnade insatser är de mest komplexa fallen. Typiskt sett handlar det om att över huvud taget reda ut eventuella orsakssammanhang och få ett grepp om de bakomliggande faktorerna. Ett socialt och mentalt hantverk vilket kräver både stort kunnande och gedigen erfarenhet. Fokus måste nämligen ligga på de delvis unika detaljerna i vad som är mångfacetterade omständigheter i en ung människas liv. Typiskt sett är det möjliga tillvägagångssättet någon form av trial-and-error-ansats. Till detta kommer att omständigheter och förutsättningar förändras under resans gång. Förhoppningsvis till det bättre. Dessvärre ofta genom bakslag eller motgångar. Något som föreföll fungera rimligt väl slutar att göra just det. I värsta fall är man tillbaka på ruta ett!

Mot den här bakgrunden reser vår undersökning ett antal frågor kring den övergripande organiseringen av arbetet med unga som uppvisar lite krångliga beteenden. Givet de förutsättningar och verktyg som de behöver vilka arbetar med aktuella barnen, ungdomarna och deras närstående;

1. Vilka av de verkningsfulla förutsättningarna och verktygen tillhandahålls av och genom just policynivån?
2. I de fall när det policynivån erbjuder behöver översättas,⁷⁶ vet vi att detta leder till lokala tillämpningar i linje med policynivåns avsikter?
3. Vilka resultat och effekter – vad gäller de aktuella barnen, ungdomarna och deras närstående – kan hänföras till policynivån och det som sker där?
4. Kan vi utesluta att vad policynivån erbjuder – och kräver – inte har oavsiktliga eller omedvetna resultat och effekter. Därtill som är negativa för de faktiska stöd- och hjälpinsatsernas ändamålsenlighet?

Vår jourhavande inställning är att de rimligaste svaren skulle vara – förhållandevis få, nej, vet ej och vet ej!

Det policynivån erbjuder – enligt vår bedömning– är översiktliga ram- och regelverk inom vilka lokala praktiker och lokal praxis utvecklas. Eventuellt är detta så långt det går att komma. Oavsett hur det förhåller sig med den saken inställer sig följande fråga.

---

⁷⁶ Se sidorna 40, 66 och särskilt 76 till 77.

Är arbetsfördelningen mellan policynivå och praktik, inklusive den vertikala samordningen nivåerna emellan, optimal för att erbjuda högkvalitativt stöd åt unga med krångliga beteenden? Följdfrågan, och horisontellt sett, är om denna arbetsfördelning och samordning säkerställer rimligt likvärdiga behandlingsresultat (om uttrycket tillåts) överallt?

Det finns, menar vi, en påtaglig risk att från policynivån har man svårt att uppfatta detaljerna i den kompensatoriska och stödjande praktik olika policydokument avser att reglera. Ett engelskt uttryck som speglar poängen skulle i så fall vara *the devil is always in the details*.⁷⁷ I det avseendet misstänker vi att policynivån, som utgångspunkt betraktad, är behäftad med minst en blind fläck. Det är många relevanta aspekter man helt enkelt inte uppfattar från den nivån.

---

⁷⁷ Fritt översatt ungefär att djävulen (i meningen det som är mest relevant) återfinns i detaljerna.

Appendix 1. Metodbeskrivning

I detta appendix tecknar vi kort den metodologiska designen av studien. Då vi valt förhållandevis välkända och vanliga metoder ser vi inga skäl att ge mer än en översiktlig redogörelse för hur vi har gått till väga.⁷⁸

En induktiv ansats

Den övergripande ansatsen kan beskrivas som induktiv. Detta innebär att vi samlar in underlag i form av intervjuer, dokument och rapporter, och annat som kan ge relevant information om skolans kompensatoriska uppdrag och stöd vid neuropsykiatriska funktionsvariationer. Vid dessa ansatser vägleds forskare av ett antal strategier för att ställa samman och förädla underlag till koncept, begrepp eller viktiga områden.

Ett modernt sätt att uttrycka saken är att ansatsen är datadriven. Alternativet är en deduktiv ansats. Med utgångspunkt i ett antal premisser härleder man hypoteser vilka man sedan försöker förkasta (om man tillhör de mest renläriga) eller finna belägg för att de stämmer.

En induktiv ansats har vissa likheter med metodiken vid brottsutredningar. Särskilt – och utan några jämförelser i övrigt – vid så kallade spaningsbrott. Alltså brott där gärningsmannen eller männen är okända. Låt vara att de man söker ibland, och sannolikt, återfinns i vissa mer eller mindre kända eller avgränsade kretsar. Oaktat vilket handlar det om att lägga pussel!

Induktiva ansatser lämnar också utrymme för att behandla samlade underlag i linje med de principer som tillämpas i svenska domstolar. Där gäller två saker. Den ena är en så kallad fria bevisföringen. Alltså att parterna har rätt att lägga fram vad de finner

---

⁷⁸ Avsnittet bygger bland annat på:

Berger, P. L. & T. Luckmann (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Garden City, NY, Anchor Books.

Bryman, A. (2016). *Social Research Methods*. Oxford, Oxford University Press.

Churchman, C. West (1968). *Systemanalys*. Stockholm, Raben & Sjögren.

DiMaggio, Paul J. & Walter W. Powell (1983). "The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields," *American Sociological Review* 48:147-60.

Kvale, S., & Brinkmann, S. (2014). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund, Studentlitteratur AB.

Meyer, John W. & Rowan, Brian (1977). "Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony". *American Journal of Sociology* 83: 340–363.

Payne, M. (2008). *Modern teoribildning i socialt arbete*. (2., svenska utg.) Stockholm, Natur & Kultur.

Scott, W. Richard (2008). *Institutions and Organizations: Ideas and Interests*. Los Angeles, CA: Sage Publications.

Stacey, R. D. (1996). *Complexity and Creativity in Organizations*. San Fransisco, Berrett-Koehler Publishers.

Winther Jørgensen, M. & Phillips, L. (2000). *Diskursanalys – som teori och metod*. Lund, Studentlitteratur AB.

Öquist, O. (2003). *Systemteori i Praktiken: Systemteorins tillämpning inom utbildning, vård och socialt arbete*. Stockholm, Gothia.

lämpligt som just bevis. Det finns i den meningen inga krav på vad som ska anses vara bevis. Mot denna princip står en annan. Den så kallade fria bevisvärderingen. Det står domstolen fritt att just värdera vilken vikt som ska tillskrivas sådant som presenteras som bevis. Det här är ett sätt att åskådliggöra induktiva ansatser. Något som ställer krav på inte bara professionalism och integritet hos forskare utan även att det görs oberoende bedömningar av såväl bevisföring som bevisvärdering.

Kvalitativ studie

Denna rapport grundar sig på en kvalitativ studie med semistrukturerade intervjuer och workshops. Kvalitativ forskningsansats innebär i vårt fall att vi intresserar oss för hur människor förstår och tolkar verkligheten i förhållande till sina egna erfarenheter och kunskaper. I vår analys gör vi våra tolkningar av insamlade data och söker systematiskt efter tendenser och mönster i empirin.

För rapporten har vi intervjuat 36 personer, representanter för de fyra kommunernas arbete med barn och unga som har behov av extra stödinsatser. Semistrukturerade intervjuer kännetecknas av att de varken är helt öppna samtal eller går att likna vid ett frågeformulär. Vi har utgått från mallar, intervjuguider, med öppna frågor som inbjöd till ett djupare samtal. Vi har ställt följdfrågor och vid behov bett de intervjuade att utveckla sina svar i syfte att få breda och djupa insikter om hur de uppfattar det vi frågar om. Intervjuerna, som i de allra flesta fall genomfördes per telefon, varade mellan 30 och 45 minuter beroende på hur utförligt de intervjuade svarade.

I workshoparna, två i varje kommun,⁷⁹ diskuterades rapportens frågeställningar och preliminära slutsatser. Genom workshoparna kunde vi dels verifiera genomförda intervjuer, dels samla in ytterligare data, fristående från intervjuerna.

Tematisk analys

Efter insamlingen av data har vi analyserat dessa och utifrån våra tolkningar identifierat övergripande teman i den samlade empirin. Dessa teman, eller föreställningar, har vi sedan systematiskt analyserat i syfte att fastställa om det: 1. Handlar om dominerande idéer där det alltså råder konsensus? 2. Handlar om konkurrerande idéer där det finns två eller flera olika synsätt? Vi har också 3. gått igenom och värderat de utsagor som mycket få gett uttryck för. Dessutom har vi använt oss av en inom socialkonstruktivistisk forskningstradition vanlig metod, dekonstruktion, för att så att

---

⁷⁹ Som vi nämnt på andra ställen i rapporten har vi inte haft möjlighet att hålla workshopar med Botkyrka kommun. För hade kommunen en mycket pressad situation vintern 2019/2020. Därefter gjorde pandemins restriktioner det omöjligt att samlas för att hålla större workshopar.

säga läsa mellan raderna och genom en frigörande tolkning hitta premisser och dolda antaganden bakom utsagorna.

Eftersom varje konstruktion eller artikulation av verkligheten är en av flera möjliga tolkningar har vi genom dekonstruktionen även försökt uppmärksamma sådant som inte uttalats men som kunde ha varit relevant att förhålla sig till.

Dokumentstudier och andra källor

Under arbetet har vi också haft tillgång till texter i form av riktlinjer från exempelvis Socialstyrelsen och Skolverket. Dessa dokument har vi använts som ramverk och bakgrund till området bemötande av unga med krångliga beteenden. De har varit vägledande när vi har sökt i och sorterat våra data. Detta då genom att vissa av texterna fungerar normerande.

Vi har även använt oss av andra dokument men också radioprogram. De senare har tjänat som ett av några olika sätt att få en uppfattning om vad det kan innebära i enskilda fall när livet och skolan krånglar. Vi är medvetna om hur nyheter och reportage värderas inom ramen för medielogiken. Därför har vi också sökt efter exempel där det har gått bra och insatserna lyckats. Framför allt har de källor som beskriver enskilda fall används för att kartlägga vilka aspekter, generellt, man uppfattar som ung eller närstående i de situationer vi intresserar oss för.

Bedömningskriterier

I kvalitativ forskning kan bedömningar avseende reliabilitet och validitet inte avgöras på samma sätt som vid kvantitativ forskning. Det är istället mer adekvat att tala om pålitlighet (istället för reliabilitet) och trovärdighet (istället för validitet). För att säkerställa hög pålitlighet har vi strävat efter att inte låta vår förförståelse inverka på studien och resultaten. Vi har även beaktat att det finns en risk att intervjupersoner ibland svarar utifrån vad de föreställer sig att forskaren vill höra. Genom att samla data inte bara via intervjuer utan även från gruppdiskussioner i workshoparna – till vilka samtliga intervjuade inbjudits men också ett antal andra – har vi försökt sörja för studiens tillförlitlighet.

Detta har även bäring för trovärdigheten, som är särskilt problematisk i kvalitativa studier. Att empirin är relevant och trovärdig i förhållande till studiens problemformuleringar är något som vi behöver argumentera för i syfte att övertyga läsarna. Här är det också viktigt att en lämplig teoriram väljs och att studiens genomförande beskrivs tydligt. För studiens trovärdighet har vi också månat om att beskriva tillvägagångssättet på ett så tydligt och transparent sätt som möjligt. Framför allt har hög trovärdighet kunnat säkras genom att intervjuade men även andra med mot-svarande

arbete och bakgrund, haft möjligheten att bekräfta eller ifrågasätta våra intryck av deras verklighet under de två workshoppar som genomförts i varje medverkande kommun (Botkyrka undantaget).

Appendix 2. Barns uppväxt – en historik

I sin utmärkta bok *Sapiens*⁸⁰ påminner Yuval Harari om att människan är unik i det att barnen – avkomman om man så vill – föds mycket långt ifrån att vara färdigutvecklade. Där hästens föl kan ta de första staplande stegen i stort sett omedelbart, och kattungen lämnar mamman efter några veckor för att jaga, har barn år framför sig av fysisk, psykisk, mental, social och existentiell utveckling. Så var det på savannen för 70 000 år sedan. Också där behövde barn lära sig gå och äta, deras finmotorik och muskulatur utvecklades, och de lärde sig kommunicera och läsa av stämningarna i den egna gruppen.

Evolutionsbiologiskt, påpekar Harari, har det alltid behövts en familj, med tiden ett kollektiv, för att barn ska överleva. En ensam mamma, och än mindre en ensam pappa, kunde inte klara att både skaffa föda och ge ett barn den omsorg och det skydd barnet behövde. Genetiskt är vi människor därför predisponerade att samarbeta och leva i sociala sammanhang. När slumpen, då och då, provade med genetiska eremiter överlevde inte deras barn i de fall de fortplantade sig. Flocken var överlägsen – just för att barn växer under lång tid och i en rad olika avseenden!

Varje epok i människans historia har erbjudit sina särskilda förutsättningar för barn att växa upp och utvecklas i. Det kanske mest utmärkande för ett välfärdssamhälle av nordisk modell, både historiskt och globalt, är att här har barn rättigheter. Egna rättigheter. Oberoende av föräldrarna. Dessutom lagstadgade. Något sådant är långt ifrån självklart i stora delar av världen idag och faktiskt det egendomliga undantaget i mänsklighetens historia. Barn har ju till och med varit en handelsvara.

Samtidigt ska saken sättas i lite perspektiv. Så sent som 1966 blev det förbjudet att aga barn i Sverige. Fram till dess var aga en tillåten metod, dock långt ifrån allmänt accepterad, för uppfostran. Och när FN:s barnkonvention blir svensk lag skriver vi den 1 januari 2020. Konventionen, antagen av generalförsamlingen redan den 20 november 1989, slår fast att barn är individer med egna rättigheter och att barnkonventionen är en del av folkrätten.

Att sörja för barnens utveckling

I moderna samhällen är ett barns utveckling inte en angelägenhet bara för föräldrar eller eventuella andra vårdnadshavare. Skolplikt, i form av en folkskola, infördes i

---

⁸⁰ Harari, Y. N. (2012) *Sapiens*. Stockholm: Natur & Kultur.

Sverige 1842. Obligatorisk och med målet att flertalet skulle ha vissa baskunskaper i ämnen som bedömdes centrala. Läs- och skrivkunnighet, och elementära kunskaper i ”räkning” (matematik), stod högt på listan över önskvärda färdigheter. Undervisning skedde också i kristendom och hemkunskap. Den senare undervisningen riktade sig till folkskolans kvinnliga elever.

Redan i 1571 års kyrkoordning hade städer uppmanats att, i så kallade borgarskolor, se till att barn lärde sig läsa, skriva och räkna.⁸¹ Genom 1686 års kyrkolag kom detta att omfatta även landsbygden. Varje socken var nu skyldig att, genom en läromästare alternativt lärmoster, ombesörja att socknens barn fick motsvarande kunskaper som städernas.

Låt vara redan delvis besvarad måste frågan ställas uttryckligen: Vems angelägenhet är det att barn växer upp och utvecklas under bra förhållanden – och varför? Historiskt har svaret varit föräldrarnas. Artens överlevnad var nog inte bevekelsegrunden. Snarare konsekvensen. Utöver den omedelbara tillfredsställelsen av sexualdriften har den mer pragmatiska utgångspunkten varit att sörja för äldreomsorgen. Barn behövdes för att ta hand om de åldrande föräldrarna och släktingarna. Visserligen har branta klippor och liknande formationer, runt om i Norden, gett upphov till berättelser om ättestupor. Platser där äldre, i lite varierande grad frivilligt, skulle lämna jordelivet när hälsan och förmågan att försörja sig blev för skral. Men vare sig arkeologiska eller några andra belegg finns för att detta faktiskt ska ha förekommit.⁸²

Introduktionen av just skolan – som institution – pekar ut andra än föräldrarna som intressenter i barns utveckling. Det blir en riksangelägenhet, först i symbios med kyrkan, att ha en befolkning av läs- och skrivkunniga. I takt med att stora delar av myndighetsutövandet hanterades via dokument blir detta viktigt för att samhället ska fungera som just samhälle.⁸³ Även ett gryende affärsliv, påskyndat av industrialiseringen, främjas av att analfabetismen hålls tillbaka. Avtal, skuldebrev och förvärv av mark eller anläggningar måste dokumenteras och arkiveras. Register ska upprättas och underhållas. Och att kunna räkna framstår som viktigt även ur ett affärsperspektiv. Omvandlingen av jordbruks- och hantverkssamhället till ett samhälle baserat på industri och omfattande handel, är även resan från bevittnade kryss till egenhändiga namnteckningar då ett dokument skulle signeras eller äkthet intygas. Barns uppväxt och utveckling hade blivit en angelägenhet även för samhället genom behoven av fungerande medborgare.

---

⁸¹ Du Rietz, A. (2013). *Kvinnors entreprenörskap under 400 år*. Stockholm: Dialogos.

⁸² Odén, B. (1996). Ättestupan – myt eller verklighet? *Scandia – Tidskrift för historisk forskning*. Vol 62. Nr 2, sid 221-234.

⁸³ Landquist, J. (1963). *Pedagogikens historia*. Lund: Gleerup.

När uppväxten misslyckas

Barn har farit illa i alla tider. I den utsträckning livet inte tog slut relativt omgående⁸⁴ kunde många olika livsöden vänta de uppväxande barnen med den sociala bakgrunden som mest särskiljande faktor. Det är där, i den sociala bakgrunden, de materiella, sociala och kulturella förutsättningarna formas. Därmed inte sagt att högre samhällsklass skulle vara en garanti för harmonisk uppväxt. Tvärtom kanske. Barn som växte upp exempelvis på 1700-talets gods och herrgårdar drabbades visserligen mer sällan av svält. Låt vara att missväxt har en tendens att bortse från storleken på egendomen den drabbar. Men förmögenhet ger en möjlighet att köpa sig ur en period av dåliga skördar. Däremot kunde de sociala kraven vara desto större. Kanske i form av förväntningar på söner att bli officerare eller att döttrarna – i strukturrationaliserande syfte – skulle gifta sig med söner på de närliggande godsen och gårdarna.

Tar vi avstamp i bondesamhället, och stora delar av industrialiseringen, kunde barn – ungefär som konst och juveler – dessutom vara oäkta. Följaktligen kunde de även vara äkta. Låt vara att sättet att uttrycka saken så var mer sällsynt. Om det användes alls. Oäkta var barnen till föräldrar som inte var gifta. Åtminstone inte med varandra. Juridiskt sett saknade oäkta barn därför börd och bordsrätt. Skulle föräldrarna trolova sig kom saken genast i ett annat läge. På så sätt blev barn plötsligt äkta! Eller, med en bättre formulering, legitima. Vi ska skriva den 1 januari 1950 innan äkta och oäkta barn får samma legala status – i Sverige.⁸⁵ Ytterligare tjugo år ska gå tills detta även innefattar arvsrätten.⁸⁶

Ett sätt att hantera oäkta barn var att helt enkelt lämna bort dem. Det löste den sociala stigmatiseringen av både barn och föräldrar. Och någon ofrivilligt barnlös kunde trots allt få uppleva ett kanske hett eftertraktat föräldraskap. Ibland tog man hjälp av så kallade änglamakerskor. Innan födseln erbjöd de sätt att abortera grossessen. Efter löstes saken på andra sätt. Även förtvivalade och desperata mödrar kunde ha ihjäl sina barn. Ofta fanns extrem fattigdom med i bilden. Något bland barnen behövde offras. Det blev, vanligen, det sista och oönskade. Mer sällan befattade sig fadern med de här problemen. Åtminstone inte så länge det gällde spädbarn.⁸⁷

Fanns ingen annan fanns samhället och barnhemmen. Här kunde de allra mest utsatta barnen få mat och husrum på det gemensammas bekostnad. Det innebar av uppenbara skäl en sorts socialt utpekande och särskiljande som sannolikt var stigmatiserande. Det var inte ovanligt att barn tog saken i egna händer – när de kommit upp i tonåren – och

⁸⁴ På 1700-talet dog i Sverige mer än vart femte barn innan ettårsdagen.

⁸⁵ Föräldrabalken (1949:381)

⁸⁶ SFS (1969:621)

⁸⁷ https://lakartidningen.se/wp-content/uploads/OldWebArticlePdf/6/6232/LKT0710s776_781.pdf

helt enkelt gav sig ut i livet på egen hand. Hade man blivit tillräckligt stor och stark kunde man alltid sälja sitt arbete. Om inte annat som dräng eller piga.

Vägar ut i livet

Med dokumenterade rötter under 1600-talet blev barnhem, vid mitten av 1800-talet, den vedertagna termen för boenden där samhället tog hand om barn. En vanlig orsak var, som nämnts, att de aktuella barnen var föräldralösa. En annan kunde vara undermåliga hemförhållanden. Arbetslöshet, alkoholmissbruk och allmän misär adderade sammantaget till ett ingripande. Fram till 1902 förekom också auktioner genom vilka barn placerades i fosterhem. Den som krävde lägst ersättning vann, så att säga, budgivningen.⁸⁸ Historiskt har nämligen barnarbete varit det typiska. Om inte annat så att barn, efter förmåga, hjälpte till med sysslorna i hemmet och på gården. Hade föräldrarna yrken var det vanligt att ungdomarna, i tonåren, började som lärlingar. Typiskt sett efter mönstret att pojkarna följde pappan och flickorna mamman.⁸⁹ Den som ställde upp som fosterhem fick på så vis också hjälpredor och arbetskraft. I tonåren förväntades man fullgöra en vuxen persons pensum.

Begreppet socialt arbete ska myntas senare. Under 1800-talet användes etiketten *den sociala frågan* för det som ska komma att bli socialtjänst. Inom den ramen var barns uppväxt en angelägenhet även för andra när saker och ting inte gick som de skulle. Vålgörenhetsarbete utgjorde en stor del av insatserna när det gällde just den sociala frågan. Industrialiseringen förde inte alltid gott med sig. Urbaniseringen gödde även fattigdom, alkoholism, arbetslöshet, trångboddhet och mycket annat som sammantaget utgjorde just den sociala frågan. Det talades om filantropi eftersom hjälp och stöd i så hög grad kom från privatpersoner – eller privatpersoner i föreningskonstellationer – och på frivilliga grunder.

Genom bland annat formerandet av fackföreningar och politiska partier, med början under slutet av 1800-talet, läggs grunden för uppfattningen att den sociala frågan är en angelägenhet för det offentliga. Huvudregeln borde därför vara att samhället står bakom och finansierar de institutioner som behövs för att hantera de sociala problemen.⁹⁰

När folkskolan inrättas växer också utbildning fram som en väg ut i livet. Kopplingen till att barn och unga hjälpte till hemma visade sig i förekomsten av lov. Utöver kristna ledigheter var dessa ledigheter för att ge ungdomar möjlighet att hjälpa till när sådden skedde respektive skörden skulle bärgas.

⁸⁸ Sköld, J. (2006). *Fosterbarnsindustri eller människokärlek*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.

⁸⁹ Bjurman, E. L. & Olsson, L. (1979). *Barnarbete och arbetarbarn*. Uddevalla: Nordiska museet.

⁹⁰ Andersson, J. (2008). *När framtiden redan hänt*. Stockholm: Ordfront.

För de som ville lämna lantlivet möjliggjorde folkskolan arbete på kontor, i affärer eller kanske inom bank- och postväsendet. Lärlingsutbildningar hade länge varit en möjlighet att lära sig ett yrke och, efter avlagt gesällprov, rätten att självständigt arbete inom yrket. Folkskolan breddade de här möjligheterna.

Industrisamhällets växande krav på utbildad arbetskraft gör att det inrättas yrkesskolor som en del av de sekundära skolformerna. Men också som ett alternativ, eller möjligen komplement, till lärlingsystemet.⁹¹ Gymnasier, som från början var ett inträdesprov till universiteten, blir vid mitten av 1800-talet den teoretiskt orienterade sekundärutbildningen.⁹² På universiteten noterade man, i samband med just intagningarna, att kunskaperna bland sökande var förhållandevis bristfälliga. Det infördes en förberedande utbildning för just universitetsstudier. Skolorna inrättades i första hand i stiftsstäderna. Dit kom sensorerna från universiteten för att genomföra examinationer och dela ut examensbevis. Den som klarade proven fick kalla sig student och hade rätt att bära studentmössa. Men också "springa ut" genom skolan huvudentré tillsammans med de klasskamrater som också hade godkänts. De "kuggade" hänvisades till bakkörrarna och att måhända försöka igen. Nästa år.

Utbildningsexplosionen

Runt 1860 var det cirka 400 som tog studentexamen i Sverige. Samtliga män.⁹³ De kom framför allt från borgliga kretsar. Inte sällan var föräldrarna, åtminstone någon av dem, akademiker. Studenter vilka fortsatte till universitet och högskolor var en angelägenhet för hela orten i de fall denna var mindre. Lokaltidningen brukade skriva om saken. En stor nyhet!

Antalet som tog studenten 1960 var 20 000 och 1965 hade det blivit lika vanligt att kvinnor tog studenten som att män gjorde det.⁹⁴ Idag är det fler kvinnor än män som studerar vid universitet och högskolor. Låt vara att det finns betydande olikheter i genussammansättningen på såväl olika universitet och högskolor som de olika programmen.

Inrättandet av den universitets- och högskoleförberedande gymnasieskolan startade resan mot vad management- och samhällstänkaren Peter Drucker knappt hundra år senare skulle kalla kunskapsarbete.⁹⁵ Arbeten med betydande mentala inslag, snarare än fysiska, som vanligen utförs i sociala sammanhang och situationer. Arbeten inom

---

⁹¹ Nilsson, A. (2005). "Yrkesutbildningens framväxt i Sverige fram till 1920 i ett europeiskt perspektiv". <https://doi.org/10.1080/16522729.2005.11803912>

⁹² Richardson, G. (2010). *Svensk utbildningshistoria*. Lund: Studentlitteratur.

⁹³ Petersson, O. (2010). *Studentexamen*. Stockholm: SNS förlag.

⁹⁴ Vid reformeringen av skolsystemet 1968 avskaffades studentexamen och eleverna erhöll ett avgångsbetyg. Drygt fyrtio år senare återfördes en examen – gymnasieexamen – som en del av den nya gymnasieskolan.

⁹⁵ Drucker, P. (1959). *The Landmarks of tomorrow*. New York: Harper.

vilka teoretiska kunskaper är en förutsättning för såväl arbetsresultaten som kvaliteten på dessa.

När den sortens arbeten dessutom börjar dominera över tillverkning och distribution av produkter – dominera ur ett sysselsättningsperspektiv – hade den postindustriella eran fattat sitt grepp om utvecklingen. Med samma växande krav på utbildad arbetskraft som industrierna en gång hade ställt. Vägen ut i livet handlade inte bara om utbildning utan allt längre utbildning. Så småningom även vidareutbildning och livslångt lärande. Några kallar det kunskapssamhället. Oaktat vad det kallas förbådades det av en ständigt högre utbildningsnivå i befolkningen under de senaste drygt hundrafemtio åren.

Lärarkets professionalisering

Historiskt har lärare⁹⁶ bedömts som lämpliga personer snarare än att det krävts en särskild utbildning.⁹⁷ Den som visste mycket, kanske efter genomgången folkskola och självstudier, kunde anställas av socknen som lärare. Situationen var annorlunda i städer, särskilt stiftsstäderna. Här fanns sedan början av 1800-talet de så kallade seminarierna. En form av organiserade kunskapsutbyten med erfarna lärare som undervisade mindre erfarna. Det enda formella kravet för att få tjänstgöra som lärare var att man var konfirmerad.⁹⁸

Framför allt bland lärarna själva, som ett sätt att stärka yrkets ställning, växer det med tiden fram krav på en mer formaliserad utbildning.⁹⁹ Lärarna hade organiserat sig spontant och med tiden också i fackliga organisationer. Inledningsvis var dessa ganska många och motsvarade variationen i såväl inriktningar som nivåer på de existerande utbildningarna. Runt 1830 hade exempelvis Sällskapet för växelundervisning¹⁰⁰ inrättat en så kallad normalskola i Stockholm, med tillhörande seminarium. Här utbildades lärare i praktisk undervisning. När utbildningen togs över av staten byttes namnet till Folkskoleseminariet i Stockholm.¹⁰¹

Lärarket består av en mångfasetterad skara undergrupper som manifesterar mängden utbildningsinriktningar. Det har även sin motsvarighet i mångfalden föreningar som organiserar lärarkåren. Svenska Läraresällskapet har genomgått två

---

⁹⁶ Här används ordet lärare om alla som undervisar i skolan utan hänvisningar till exempelvis lärarinna, fröken eller magister.

⁹⁷ Carlgren, I. (2015). *Kunskapskulturer och undervisningspraktiker*. Göteborg: Daidalos.

⁹⁸ Florin, C. (2010). "Från folkskola till grundskola 1842–1962". *Lärarnas historia* (www.lararnashistoria.se).
http://www.lararnashistoria.se/article/folkskolans_historia

⁹⁹ Merparten av underlagen för den kommande texten är hämtad från Lärarnas Historia (<http://www.lararnashistoria.se/>)

¹⁰⁰ Växelundervisning innebar att de som bedömdes som de duktigaste elever fick hjälpa till att undervisa sina kamrater i de ämnen de var kunniga inom. Detta skedde i mindre grupper.

¹⁰¹ Sörensen, A. (1930). *Växelundervisningssällskapets normalskola och folkskoleseminariet i Stockholm 1830–1930*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.

namnbyten och heter idag Lärarnas Riksförbund. De kvinnliga medlemmarna i Sveriges Allmänna Folkskollära rförening lämnar 1906 och bildar Sveriges Folkskollärrinneförbund. Även ursprungsföreningen ska byta namn. Det sker 1920 och det nya namnet är Sveriges Folkskollära rförbund. En bit in på 60-talet fusioneras de båda förbunden. Även Sveriges Småskollära rförbund ansluter sig till det nya Sveriges Lära rförbund, SL. I början av 90-talet slås SL samman med Svenska Facklära rförbundet till kort och gott Lära rförbundet. En av två fackföreningar för grund- och gymnasieskolans lärare. Utöver dessa finns fortfarande en rad andra föreningar. Bland annat en för universitets- och högskolelära re.

Redovisningen av lära rfackens resor, lå t vara rapsodiskt, speglar omfattningen av skolformer, skolreformer och i förlängningen de många lära rutbildningarna. Skolan är kanske det område som reformerats oftast och mest under 1900-talet. Tilläggen real- och latinskolor, lä roverk, pojk- och flickskolor, specialpedagoger, förstelära re, internatskolor och lektorer på minner om att framställningen här är just rapsodisk. Men poängen är en annan. Till de för vilka barns uppväxt och utveckling är en angelägenhet kan vi nu foga en profession – lära rens. Det typiska är att professioner – särskilt om de kräver legitimation – också vilar på en grund av vetenskap och beprövad erfarenhet. Barns uppväxt och utveckling blir på så sätt även en angelägenhet för vetenskaps-samhället.

Filantropen blir socialekreterare

Motsvarande utveckling kan vi se inom det som på 1800-talet kallades den sociala frågan. Denna var naturligtvis mycket bredare än att bara handla om barn. Alla former av sociala problem rymdes i arbetet. Men redan då riktades särskilt intresse mot hur sociala problem berörde barn.

I professionaliseringen av arbetet med sociala frågor var tillkomsten av Centralförbundet för Socialt Arbete (CSA) avgörande.¹⁰² Det var så begreppet socialt arbete myntades. Och genom CSA påbörjades kunskapsbildningen respektive kompetens-utvecklingen inom arbetet med sociala frågor. Verksamheten bedrevs ideellt, med förebilder från i första hand USA och Storbritannien, och möjliggjordes framför allt av frivilliga insatser och donationer.

Under 1800-talet användes begreppet filantropi om arbetet med sociala problem just för att det i många fall handlade om ideella initiativ och verksamheter. Men det fanns också, sedan länge, ganska omfattande konturer av en offentlig sektor. Vad gäller barn är hem för föräldralösa och offentligt finansierade fosterhem två exempel. Det fanns många andra. Genom bildandet av fackföreningar och politiska partier, runt förra

---

¹⁰² <https://csa.se/om-csa/socialt-arbete-i-mer-an-100-ar/>

sekelskiftet, växer som nämnts kraven på det offentliga att engagera sig i sociala problem. Det ska emellertid ta ännu ett par decennier innan sociala frågor går från att vara problemfokuserade till att också innefatta en idé om generell välfärd.

I början av 1920-talet, och på CSA:s initiativ, inrättas Institutet för socialpolitisk och kommunal utbildning och forskning.¹⁰³ Med detta läggs grunden för att arbete med sociala frågor ska bli en profession. Den moderna socionomexamen får här sin preliminära form. Ur begreppet socialpolitisk föds förkortningen ”sopis” som ska leva vidare även när de existerande instituten blir Socialhögskolor 1964. Efter universitets- och högskolereformen 1977 upphör Socialhögskolorna att vara en del av fackskole-systemet och knyts till universiteten genom institutioner för socialt arbete. Låt vara att vid Stockholms och Lunds universitet behöll man begreppet Socialhögskola.

Socionomprogrammen är yrkesinriktade med möjligheter till specialisering. Den som avlagt examen kan få socionomauktorisering och socionomer kan arbeta som exempelvis socialsekreterare eller biståndshandläggare. Skolkurator eller att arbeta med barn inom socialtjänsten är andra möjligheter. Liksom att arbeta med familjeterapi och familjerådgivning. Den breda utbildningen om både samhället och sociala förhållanden gör att många söker sig också till helt andra sysselsättningar. Bland personer som arbetar med HR, inom såväl privat som offentlig sektor, stöter man ofta på just socionomer.

Föräldrarna, samhället och professionerna – och resan mot vuxenvärlden

I ett modernt samhälle är barns och ungas uppväxt och utveckling en angelägenhet för väldigt många. Föräldrar eller andra vårdnadshavare naturligtvis. Bonusmammor och dito pappor kan vara viktiga utan att lagstiftaren har reglerat relationen annat än i några specifika avseenden.¹⁰⁴ Och allt börjar med besöken på respektive från BVC.¹⁰⁵ Därefter möter barn och unga en magnifik kavalkad av lärare. Först förskolepedagogerna och kanske också fritidspedagoger. Sedan lärare inom skolans olika stadier. Med tiden även lärare i olika ämnen. Och mentorer, klassföreståndare och kanske personer inom elevhälsan. (Fluortanten är en figur av episkt mått inom skolans repertoar av bildare). Och så långt har det gått bra! Inga besök hos eller av socialtjänsten eller i värsta fall polisen. Naturligtvis med reservation för de friktioner som tillhör uppväxten men hanteras inom familjen, med andra närstående och inte minst med kompisarna. Det gör lite ont när knoppar brister.

---

¹⁰³ Kungliga Socialstyrelsen (1928). *Sociallagstiftning och socialt arbete i Sverige*. Stockholm: Norstedt & söner.

¹⁰⁴ Jfr särkullbarn och vissa regler i samband med arv.

¹⁰⁵ Barnavårdscentralerna.

Den socioekonomiska situation som barn och unga växer upp i varierar och spelar stor roll för deras utveckling. Har föräldrarna arbete, kanske är akademiker eller företagare, med en stabil ekonomisk grund och ordnade hemförhållande så ökar sannolikheten att barn klarar skolan.¹⁰⁶ Dessutom med betyg som öppnar för fortsatt utbildning. Är hemförhållandena goda finns ofta även kunskaper om de neuropsykiatriska funktionsvariationerna och handlingskraften och nätverken för att ta tag i den saken om detta skulle vara aktuellt. Särskilt idag när de aktuella diagnoserna inte är lika stigmatiserande som de har varit.

De unga som är nyanlända och ensamkommande växer upp som föräldralösa under 1800-talet. Det vill säga i samhällets regi. Finns föräldrarna i Sverige kommer saken i ett annat läge. Att lära sig svenska är avgörande för alla. I övrigt kan möjligheterna till integration se väldigt olika ut. Den oppositionella hjärtkirurgen från Iran och hennes familj klarar sig bra. Hon har många kollegor med samma bakgrund i den svenska vården. Kanske känner hon ett par sedan tidigare. Och utbildning värdesätts högt i den persiska kulturen. Den ensamkommande pojken från Afghanistan däremot, uppväxt på landsbygden och analfabet, är utlämnad åt de svenska institutionerna. Åtminstone inledningsvis. Och däremellan finns alla såväl varianter som nyanser av förutsättningar och livsvillkor. Nyanlända barn, eller barn med annan etnisk bakgrund men som varit i Sverige en tid, är långt ifrån en homogen grupp. Lika lite som barn med svenska föräldrar.

Oavsett etnisk bakgrund är arbetslöshet inget som gynnar barns och ungas uppväxt och utveckling. Detsamma gäller i än högre grad missbruk. Vid misshandel och kriminalitet, och ett liv i misär och utanförskap, är oddsen för en lyckad uppväxt usla. För att inte säga obefintliga. I problemtungda hemmiljöer är orsakssammanhangen dessutom svårutredda. Uppmärksammas situationen av samhället kommer kontakterna med socialsekreterare, skolkuratorer, personer inom elevhälsan och kanske polisen, för att nämna några, att forma aktuell barns vardagsliv. I avsaknad av förebilder och positiva erfarenheter sker en normalisering av att leva i symbios med samhällets olika institutioner. Utanförskap blir en livsstil bland andra och kriminalitet en karriär så god som någon.

Barns och ungas uppväxt och utveckling är inte bara en angelägenhet för väldigt många. Det är även en i hög grad individuell resa – fysiskt, psykiskt, mentalt, socialt och existentiellt – under lång tid och genom bitvis tuffa miljöer. Nyckelordet är komplexitet.¹⁰⁷ Vill vi förstå hur olika insatser stödjer barns och ungas utveckling – och hur insatserna kan organiseras – måste vi börja med den *samlade* komplexiteten. Den som den egna utvecklingen erbjuder sammantaget med den samhället tillhandahåller i form

---

¹⁰⁶ Skolverket, rapport 467 (2018). *Analys av familjebakgrundens betydelse för skolresultaten och skillnader mellan skolor*. <https://www.skolverket.se/publikationer?id=3927>

¹⁰⁷ Ett centralt perspektiv i analysen handlar om just komplexitet.

av institutioner, villkor, attityder, normer och tankesätt. Förbises detta kommer olika insatser att lyckas respektive misslyckas enligt svårtolkade mönster. Det som uppfattas ha hänt är att ett till synes godtyckligt system – livet – har ersatts av ett annat – stödet. Eller, bättre uttryckt; livet och stödet är synonyma företeelser för de aktuella barnen och ungdomarna. Och det var självfallet inte tanken bakom vare sig skolans kompensatoriska uppdrag eller stöden till familjer med barn och unga som diagnostiserats med neuropsykiatriska funktionsvariationer.

Referenser

- Andersson, Jenny (2008). *När framtiden redan hänt: Socialdemokratin och folkhemsnostalgin*. Stockholm: Ordfront.
- Berger, Peter. L. & Luckmann, Thomas (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Garden City, NY: Anchor Books.
- Bjurman, Eva Lis & Olsson, Lars (1979). *Barnarbete och arbetarbarn*. Uddevalla: Nordiska museet.
- Bryman, Alan (2016). *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press.
- Carlgren, Ingrid (2015). *Kunskapskulturer och undervisningspraktiker*. Göteborg: Daidalos.
- Churchman, Charles W. (1968). *Systemanalys*. Stockholm: Raben & Sjögren.
- Czarniawska, Barbara & Sevón Guje (eds.) (1996). *Translating Organizational Change*. Berlin: de Gruyter.
- Derrida, Jacques (1991). *A Derrida reader: between the blinds*. Edited and with introduction by Peggy Kamuf. New York: Columbia University Press.
- DiMaggio, Paul J. & Powell, Walter (1983). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*, 48:147-60.
- Drucker, Peter F. (1959). *The Landmarks of tomorrow*. New York: Harper.
- Du Rietz, Anita (2013). *Kvinnors entreprenörskap under 400 år*. Stockholm: Dialogos.
- Feyerabend, Paul (1975). *Against method: outline of an anarchistic theory of knowledge*. London: New Left Books (NLB).
- Franzén, C. Elsie (1998). *Invandring och arbetslöshet*. Lund: Studentlitteratur.
- Hammarlund, Claes-Otto (2019). *Bearbetande samtal: Krisstöd, avlastningssamtal, stress- och konflikthantering*. Stockholm Natur & Kultur Akademiska.
- Harari, Yuval Noah (2012). *Sapiens – En kort historik över mänskligheten*. Stockholm: Natur & Kultur.

- Hood, Christopher (1991). A Public Management for All Seasons? *Public Administration*. Vol. 69, Iss. 1, pp. 3-19.
- Jackson, Philip W. (1968/1990). *Life in Classrooms*. New York: Teachers College Press.
- Jensen, Linda (2017). *Inkluderingskompetens vid ADHD och autism*. Södra Sandby: Be My Rails Publishing.
- Jobér, Anna (2015). *Social klass i skolan – Det kompensatoriska uppdraget*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Kungliga Socialstyrelsen (1928). *Sociallagstiftning och socialt arbete i Sverige*. Stockholm: Norstedt & söner.
- Kvale, Steinar & Brinkmann, Svend (2014). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur AB.
- Kåver, Anna (2011). *Allians – Den terapeutiska relationen i KBT*. Stockholm: Natur & Kultur Akademiska
- Landquist, John (1963). *Pedagogikens historia*. Lund: Gleerup.
- Meyer, John W. & Rowan, Brian (1977). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American Journal of Sociology*, 83: 340–363.
- Nilholm, Claes (2019). *En inkluderande skola: Möjligheter, hinder och dilemman*. Lund: Studentlitteratur.
- Odén, Birgitta (1996). Ättestupan – myt eller verklighet? *Scandia – Tidskrift för historisk forskning*. Vol 62. Nr 2, sid 221-234.
- Payne, Malcolm (2008). *Modern teoribildning i socialt arbete*. (2., svenska utg.) Stockholm: Natur & Kultur.
- Petersson, Olof (2010). *Studentexamen*. Stockholm: SNS förlag.
- Polanyi, Michael (1967). *The tacit dimension*. Anchor books. Garden City, N.Y.: Doubleday.
- Richardson, Gunnar (2010). *Svensk utbildningshistoria: Skola och samhälle förr och nu*. Lund: Studentlitteratur.
- Scott, W. Richard (2008). *Institutions and Organizations: Ideas and Interests*. Los Angeles, CA: Sage Publications.

- Skolverket (2014). *Allmänna råd- Extra anpassningar, särskilt stöd och åtgärdsprogram*. Stockholm.
- Skolverket (2018). *Familjebakgrundens betydelse för betygen har ökat*. Stockholm.
- Skolverket (2018). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet*. (5. rev. uppl.) Stockholm.
- Sköld, Johanna (2006). *Fosterbarnsindustri eller människokärlek: Barn, familjer och utackorderingsbyrån i Stockholm 1890-1925*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
- Socialstyrelsen (2019). *Behov av nationella kunskapsstöd inom området neuropsykiatriska funktionsnedsättningar*. Stockholm.
- Socialstyrelsen (2019). *Geografiska skillnader i förskrivningen av adhd-läkemedel till barn*. Stockholm.
- SOU 2016:94 *Saknad! Uppmärksamma elever frånvaro och agera*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Stacey, Ralph D. (1996). *Complexity and Creativity in Organizations*. San Fransisco: Berrett-Koehler Publishers.
- Sörensen, Anna (1930). *Växelundervisningssällskapets normalskola och folkskoleseminariet i Stockholm 1830-1930*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Tyrstrup, Mats (2017). *Leda Lärande. En genomlysning av ledningsorganisationen i Stockholm stads gymnasieskolor*. Stockholm stad: Gymnasieförvaltningens uppdragsrapporter.
- Tyrstrup, Mats & Larsson, Ida (2017). *Närvård i västra Sörmland – en berättelse om roller, relationer och avstånd*. LHC Report Nr 3:2017.
- Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise (2000). *Diskursanalys – som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur AB.
- Öquist, Oscar (2003). *Systemteori i Praktiken: Systemteorins tillämpning inom utbildning, vård och socialt arbete*. Stockholm: Gothia.

Elektroniska källor

Bölte, Sven (2019). "Samhällets NPF-misslyckande kostar liv" i *Dagens samhälle* #23 2019. <https://www.dagenssamhalle.se/nyhet/samhällets-npf-misslyckande-kostar-liv-28156> [2020-06-14]

Centralförbundet för Socialt Arbete (CSA). "Socialt arbete i mer än 100 år". <https://csa.se/om-csa/socialt-arbete-i-mer-an-100-ar/> [2020-06-14]

Florin, Christina (2010). "Från folkskola till grundskola 1842-1962". *Lärarnas historia* (www.lararnashistoria.se). http://www.lararnashistoria.se/article/folkskolans_historia [2020-06-14]

Jansson, Staffan; Syed, Moniruzzaman & Hjern, Anders. "Kan barnamord förebyggas?" *Läkartidningen* nr 10 2007, volym 104, s. 776-781. https://lakartidningen.se/wp-content/uploads/OldWebArticlePdf/6/6232/LKTO710s776_781.pdf [2020-06-13]

Lingström, Josefin (2018-7-11). "Forskare ifrågasätter kompensatoriska uppdraget". www.altinget.se. <https://www.altinget.se/utbildning/artikel/forskare-ifraagasatter-kompensatoriska-uppdraget> [2020-06-12]

Nilsson, Anders (2005). "Yrkesutbildningens framväxt i Sverige fram till 1920 i ett europeiskt perspektiv", *Studies in Educational Policy and Educational Philosophy*, 2005:3, 26851. <https://doi.org/10.1080/16522729.2005.11803912> [2020-06-14]

Skolverket, rapport 467 (2018). *Analyser av familjebakgrundens betydelse för skolresultaten och skillnader mellan skolor*. <https://www.skolverket.se/publikationer?id=3927> [2020-06-14]

Skolverket, allmänna råd (2015). *Om undervisning av nyanlända*. <https://www.lararforbundet.se/artiklar/lagen-andras-for-nyanlanda-elever> [2020-08-30]

Leading Health Care (LHC) är en akademisk tankesmedja för fördjupad dialog om framtidens hälso- och sjukvård.

LHC främjar forskning och kunskapsutveckling som är relevant för organisering, styrning och ledning av verksamheter inom hälsa, vård och omsorg, samt sprider information om detta. LHC arbetar dels med ett brett akademiskt nätverk, dels med ett partnernätverk som för närvarande består av ca 30 organisationer från olika delar av sektorn. Sedan 2009 är LHC en oberoende och icke vinstdrivande stiftelse. Vi finansieras huvudsakligen genom vår uppdragsforskning samt årliga bidrag från partnerorganisationerna.

Läs mer om oss och ladda ner våra publikationer gratis på
www.leadinghealthcare.se

[leadinghealthcare.se](http://www.leadinghealthcare.se)